

MEDIAEVALIA

2011

КН. 2

Софийски университет "Св. Климент Охридски"

MEDIAEVALIA

год. I

2011

кн. 2

Mediaevalia

Списание на катедрата по "Стара история, тракология и средновековна история"

Главен редактор: проф. дин Красимира Гагова

Редакционна колегия: Васил Нинов, Георги Димов

Адрес за кореспонденция: editorial@mediaevalia.eu

СЪДЪРЖАНИЕ

Статии	5
<i>Красимира Гагова</i> Една вяра – два свята	5
<i>Веселка Гъркова</i> Дворът на Карл Велики като управленческа институция в съчинението на архиепископ Хинкмар “de ordine palatii” (882 г.) /първа част/	34
<i>Евгени Николов</i> Обратът в Първата война за шотландска независимост – 1309-1314 г.	75
<i>Калин Йорданов</i> Нов поглед към битката при Адрианопол (Военният ресурс на ранната Латинска империя и кампанията от април 1205 г.)	106
<i>Александър Заралиев</i> Ролята на Тевтонския Орден (1211 - 1225) за развитието на градовете в Бурценланд и Трансилвания.....	149
Извори	164
<i>Александър Заралиев</i> Синопис в превод на Новгородската първа летопис старши и младши извѣд (редакция)	164
Археология, нумизматика и епиграфика	224
<i>Георги Димов</i> Проблеми на византийското сребърно монетосечене. Причините за появата на василикона при Андроник II Палеолог (1282 – 1328)	224

Една вяра – два свята

Красимира Гагова

Независимо от личната причина на всеки отделен кръстоносец да се впусне в свое собствено изпитание към Светите земи, разглеждани в цялост кръстоносните походи биха могли да бъдат окачествени най-кратко като акт на вярата. И затова съвсем естествено колизиите вътре в християнското учение, конкуренцията между Рим и Константинопол, подозрителността към другия, към „схизматика“ се отразяват и в отношенията между двете християнски общности, влизащи в контакт по време на кръстоносните експедиции. Постепенно те стават и елемент от политическата пропаганда. Тук бих искала да проследя допира на тези две общности с една вяра, които по презумпция би трябвало да бъдат единни. В действителност обаче извечната човешка инерция да се отрича „другия“ се оказва по-силна и някак съвсем естествено в лексиката на средновековните автори навлизат думите, които показват неразбиране, презрение и дори омраза. Принадлежността към друга група (в случая най-често – друга армия), дори вътре в западноевропейска среда, впрочем е достатъчно основание за подозрителност и лошо отношение¹.

Пътят на първите три кръстоносни похода преминавал през Балканите² – по Военния римски път (Via militaris) и по Виа Егнация, така че сблъсъкът между кръстоносците и местната управа и население бил

¹ Достатъчно е да си припомним скандалите между отделните водачи по време на Първия поход, вкл. ревността между толкова близки роднини като Бомонд и Танкред, споменаването на „непоносимите германци“ от френския историк на Втория поход – Одон дьо Дьой и т.н.

² Примерите, които представям тук, са от един ограничен географски район – Балканите, но те важат напълно и за отношенията с населението и управата на Византийския изток. По-късно обвиненията в подкрепа на еретиците, отправени към българския цар, са аналогични на онези, с които се оправдават действията срещу графовете на Тулуза. Известна промяна в отношенията настъпва едва след края на XIV в., но дори и склонните към обединение (макар и формално) и от двете страни не успяват да преодолеят предишните нагласи.

неизбежен. По-късно, след падането на Константинопол, латинските рицари продължили войната със своите нови съседи. През XIII и XIV в. тези земи били заплашвани с кръстоносни походи, които често не били осъществявани. В края на XIV и в средата на XV в. в българските земи европейското рицарство претърпяло две катастрофални загуби. Между рицарите и жителите на Балканите възникнали поредица от недоразумения. В основата на неразбирателствата били различията в менталитета, различията в самочувствието и възприятията на реалността. Отликата между тях е точно и кратко формулирана още от византийската писателка Ана Комнина, съвременничка на Първия поход, която съпоставя Божите служители на двата християнски свята: „Представата за свещениците у нас е съвсем различна от тази при латинците. Ние се ръководим от канони, закони и догми. А варваринът латинец служи на Бога с щит в лявата ръка и размахвайки копие в дясната. Той се причестява с тялото и кръвта Господни, кланяйки се на убийството, и сам става мъж на кръвта, както се казва в псалма на Давид. Такива са тези варвари – еднакво предани на Бога и на войната”³.

От друга страна е видно, че очакванията на кръстоносците да бъдат посрещнати като спасители били в немалка степен нереални. Голяма част от тях били тръгнали с истинско религиозно усърдие и очаквали като отплата благодарност, а и възхищение. Те така и не проумели нежеланието на император Алексий I да приеме високото достойнство (според тях) да бъде един от водачите на похода. Невъзможността да осмислят неговото поведение дала повод на мнозина от западноевропейските историци на похода да окачествят василевса като „несправедлив”, „нешащник” и дори „безбожник” и непрекъснато да говорят за лицемерието му. По принцип всеки от авторите хвали водача на армията, към която принадлежи.

³ **Anna Comnena**, *Alexias*, II, ed. A. Reifferscheid, Lipsiae 1884, p. 84

Недобрите качества на ромеите били необходимият контрапункт, който да оправдае някои от техните враждебни действия. Така още у историците на Първия поход се създали трафаретите, които остават валидни и за техните последователи.

Те не само не разбирали менталитета на управляващите ромейската империя, но и не приемали съпротивата на местното население. Още първият контакт на армията на простолюдието с българите край Ниш станал повод за конфликт. Поведението на кръстоносците дало повод на жителите на града да ги възприемат като „лъжехристияни и грабители, а не миротворци”⁴.

Безспорно най-интересни били отношенията на властта в Константинопол с доскорошните им врагове – норманите и техните водачи. Ана Комнина е безкрайно подозрителна към тях и първа лансира идеята, че целта им била да завладеят Византия. Тя тълкува Първия кръстоносен поход като приумица на Пиер от Амиен, когото тя подигравателно нарича „Кукупетър”. Той не успял в предишно поклонничество и затова сега търсел компания, та пътят му да бъде безопасен, предава тя. Византийската писателка прави разлика между поклонниците. Според нея едните от тях били „по-простички”. Те били искрено вярващите и били тръгнали на поклонение. Другите, „по-лошите”, към които спадали всички нормани, имали за цел „по пътя си да завладеят столицата”. Те вършели безброй безчинства – убивали младенци, режели ги на парчета и ги печели на огън, а възрастните – подлагали на мъчения. Ана Комнина сравнява участниците в Първия поход със скакалци, които унищожават всичко след себе си. За нея те били хора алчни, неверни, склонни при всеки повод да нарушават клетвите си. Най-тежките обвинения обаче тя запазва за Боемонд. За него тя пише: „Този човек,

⁴ **Albertus Aquensis**, *Historia Hierosolymitana*, RHC, *Historiens Occidentaux*, Paris 1879, p. 278

мошеник по природа, бил много находчив при всички обстоятелства, а по подлост и безстрашие до такава степен превъзхождал всички останали преминаващи през нашата страна латинци, колкото им отстъпвал по количеството на войската и парите. Но въпреки че се отличавал от тях с необичайната си ловкост, той притежавал общото за тях качество – непостоянството”. Според нея този негов недостатък бил добре познат и на графа на Тулуза – Раймонд, който бил споделил с Алексей, че : „Боемонд е получил като наследство от своите предци само коварство и вероломство и ще бъде истинско чудо, ако остане верен на своята клетва”⁵. Може би най-драстично е демонстрирано ромейското чувство за превъзходство в създадения от царствената писателка топос за „келтското самохвалство”. Тя го ползва с истинско удоволствие не само за Боемонд, но и по отношение на брата на френския крал Юг Вермандоа, който, според текста ѝ, изисквал специално уважение от страна на василевса, понеже бил „цар на царете и най-велик от всички под небето”⁶, но скоро след това бил принуден от обстоятелствата да се смири и да посъветва херцог Годфроа да приеме покровителството на Алексей, понеже нищо добро не ги очаква, ако не му се подчинят⁷.

В стълкновенията между кръстоносците и населението невинаги потърпевши били само местните жители. Те от своя страна често нападали обърканите им и уморени редици. Те не се свенели да посягат на свещенослужители и извършили нападение над папския легат Адемар дьо Пюи. Според версията на Раймонд д’Ажил епископът бил нападен от печенези – докато яздел, бил свален от мулето си, ограбен и ранен в главата. Гийом от Тир разказва по друг начин същата случка. Той предава,

⁵ Anna, II, p. 101; Норманите били третираны с пренебрежение и от някои от останалите кръстоносни водачи, които възприемали представителите на фамилията Отвил като парвенюта в своите среди.

⁶ Anna, II, p. 80

⁷ Anna, II, p. 90-91

че Адемар бил разпънал палатката си встрани и затова лесно бил нападат и пленен от българи. Спасила го дрязгата, която възникнала при делбата на парите му. Околните го чули и успели да го избавят⁸.

Най-тежко било преминаването на армията на граф Раймонд. Планинците от Динарските планини, които неговият историограф определя като „диви и груби (agrestes et rudes)”, не им предоставили водачи и дори не им организирали пазар. Те нападали изоставащите и безмилостно ги избивали и според него били просто невъоръжени разбойници (latrones inermes). По-късно, когато навлезли по-навътре във византийски земи, били подложени на непрекъснати нападения от страна на турци, кумани, узи, печенези и българи. Историографът на похода Раймонд д'Ажил резюмира тяхното положение в едно изречение: „Търсехме начин да бягаме, а не да отмъщаваме”⁹

Гийом от Тир (който описва Първия и Втория поход и не е бил участник) прави опит да даде обяснение на възникналите конфликти. Той смята, че за император Алексей „идването на нашите беше изобщо подозрително, но най-много от всичко се страхуваше да не се съберат всички заедно. Ако той се показва толкова великодушен към принцовете, то беше не поради неговото благородство или любов към тях, а поради отчаян страх и поради коварните му планове”¹⁰. Това несъмнено е така, но е видно, че и самите кръстоносни водачи нямали никакво желание да действат заедно, а предпочитали всяка от армиите им да воюва за себе си, а това създавало доста поводи за конкуренция и напрежение помежду им. Сред онези, които били войнствено настроени спрямо ромеите се чували и мнения като това на херцога на Лотарингия и на графа на Фландрия, които

⁸ **Raimundus de Aguilers canonicus Podiensis**, *Historia francorum qui ceperunt Iherusalem*, RHC, *Historiens Occidentaux*, III, p. 235; **Willermus Tyrensis**, *Historia in partibus transmarinis gestarum*, RHC, *Historiens Occidentaux*, I, p. 99

⁹ **Raimundus**, p. 237

¹⁰ **Willermus**, p. 89

настоявали, че би било твърде глупаво да се воюва с християни, когато турците ги заплашват (*stultissimum esse contra Christianos pugnare, quum Turci imminerent*)¹¹.

Христовите воини били допускани по няколко души в столицата и то най-вече, за да се помолят в църквите. Всеки един от тях изведнъж попадал в този различен свят и Константинопол правел неотразимо впечатление на кръстоносците. Съвсем спонтанно Фулк от Шартр възкликва: „О, какъв благороден и славен град (*civitas nobilis et decora*) „¹², изброявайки красотите и богатствата му. Чудесата (т.е. чудните архитектурни творения) и изобилието на всякакви блага събудили апетитите на пилигримите. Едновременно с това в техните среди се появила представата за „гръцката проклетия и обсебващата и упорита омраза към латинското име“¹³, като доказателство за това, че ромеите се радват несправедливо на своя разкош.

Историците на Втория поход вече утвърждават отношенията, възникнали по време на предходната експедиция, като традиция. Историкът на експедицията на френския крал Луи VII, Одон дьо Дьой, търси в блестящата ромейска столица не само великолепието. Той, разбира се, не може да го пренебрегне и съвсем искрено споделя, че хубостта ѝ е несравнима (*eius pulchritudo fere incomparabilis est*), както и признава, че и сам не би могъл да прецени кое е по-стойностно – дали изящното изкуство или красотата на материала (*ars subtilis vel pulchra materia*). В същото време обаче той не пренебрегва и грозните места в града (*sordisque tenebras*), предназначени за бедняци и чужденци, където законът няма сила и докъдето не достига светлината (*ubi scelus nec lege vindicatur nec luce venit*

¹¹ **Raimundus**, p 238

¹² **Fulcherius** Cortonensis, *Gesta Francorum Iherusalem perigrinantium*, RHC, Hiatoriens Occidentaux, III, Paris 1866, p. 331

¹³ **Willermus**, p. 85 - ...*Graecorum malitiam et odium adversus Latinorum nomen pertinax et obstinatum*.

in palam)¹⁴ . В същото време той изразява ясно своето учудване и от порядките във византийския двор. Той предава, че поданиците винаги ставали прави в присъствие на по-издигнатите в йерархията, като неотклонно ги следели с поглед, някои свеждали главите си, други падали на колене и дори се просвали в цял ръст. Писмата на василевса до неговия сюзерен той характеризира като „нископоклонни” и „по език и стил подходящи повече за жонгльор (iocolator)”. Той смята, че те не биха могли да се сравнят със стила и на най-големия френски ласкател. Ромейското красноречие било директно порицано от епископа на Лангр, който, след като чул превода, направо заявил: „Братя, не говорете толкова често за славата, величието, мъдростта и благочестието на краля. Той се познава добре и ние го познаваме. Кажете по-бързо и без лирически отстъпления точно какво искате”¹⁵.

Кръстоносците били много подразнени и от факта, че след католическите богослужения ортодоксалните свещеници очиствали олтарите, тъй като ги смятали за осквернени. В заключение капеланът на френския крал установява: „Това бяха причините, поради които гърците ни внушиха ненавист към себе си. Техните заблуди станаха известни накрая дори и за светските личности. И затова те не считаха гърците за християни и да се убие грък беше без значение (*non esse christiani, caedesque illorum ducebant pro nihilo*) и по тази причина беше трудно да се удържат нашите от грабежи и опустошения.” Впрочем този негативизъм не пречи на Одон да опише своето възхищение от православната литургия на празника на св. Дионисий.

Френският историк намира оправдания за недоброто отношение на местните хора към рицарите на Луи VII най-вече в държанието на

¹⁴ Ex **Odonis de Deogilo** libro de via Sancti Sepulcri, MGH, SS, t. 26, p. 66

¹⁵ **Odo de Deogilo**, Liber de Via Sancti Sepulcri, lib. 2,

<http://remacle.org/bloodwolf/historiens/odondedeuil/louis7.htm#I>.

преминалите преди тях германци от армията на крал Конрад III, които той определя като „твърде непоносими за нашите (nostris etiam errant importabiles Alemani)“¹⁶. Той ги обвинява, че рушили по пътя си всичко, напредвали „дръзко, но неразумно, не проявявали умереност, а пехотинците, които изоставяли назад в своето пиянство, били убивани и техните непогребани трупове мърсели всичко наоколо“. Той разказва, че в една „латинска“ крепост край Пловдив местен жител показвал в кръчмата фокуси със змия. Германските рицари видели в неговите действия лошо предзнаменование и разкъсали нещастника. След това обвинили гърците, че искали да ги отровят. Това дало началото на едно съткновение, в което местните започнали да избиват германските кръстоносци, настанени в страноприемниците, най-вече за да ги ограбят. Отмъщението не закъсняло и всички сгради извън крепостните стени били опожарени¹⁷.

Одон се оплаква, че още с навлизането си в България кръстоносците били измамани при смяната на парите си. Много от градовете, през които преминавали, не им организирали пазари и не ги допусkali вътре в укрепената си част, а спускали исканите продукти с въжета от стените. Затова и френската армия трябвало да търпи лишения „сред изобилие от храни“. Нежеланието на император Мануил I Комнин да разреши установяването на кръстоносни лагери около Константинопол той третира като проява на коварство и повод за започване на военни действия. Константинопол буди у него едновременно възторг и желание за порицание: „Константинопол високомерен поради богатството си се отличава с перфидните си нрави и поквара на вярата и както плаши всички с богатствата си, така би трябвало да ги плаши с интригите и неверието си“¹⁸.

¹⁶ Ex **Odonis**, , p. 64

¹⁷ Ex **Odonis**, p. 64

¹⁸ Ex **Odonis**, p. 67

Византийската гледна точка за събитията по време на Втория кръстоносен поход е представена от Йоан Кинам, който въпреки че познава много добре различните народности включени в кръстоносната войска, предпочита да ги назовава просто „варвари”. Той предава една кореспонденция между василевса и крал Конрад, която му дава основание да прави квалификации за рицарите и техните водачи. Според него тонът на писмата на германския владетел бил високомерен. Той не се извинявал, а обяснявал злодеянията на своите войници с безразсъдството на тълпата. Мануил приел това обяснение като подигравка. Византийският историк твърди, че отговорът му завършвал така: „ако е позволено на множеството на двете войски да се отдава на собствения си порив, естествено е пристигащите да понесат много повече от страна на местните жители.”

Кинам прави и една обща характеристика на „варварите” – „Когато благоденстват, се възгордяват и стават високомерни, а когато изпаднат в нещастие, униват повече отколкото е прилично”¹⁹. Мимоходом в неговата история се споменават насилничествата на рицарите в Тракия, грабежите и убийствата, резултат от „безредни атаки на неудържима тълпа”.

Много интересни сведения за отношенията към кръстоносците от Втория поход има и в две поеми, писани в Константинопол по това време. В тях са концентрирани нетърпимостта и презрението на ромейската аристокрация към западноевропейците. Цялата лексика, която се отнася до тях се свежда до сравнения с животинския свят. Разказът се води от името на град Константинопол, който се оплаква: „Зверовете дойдоха, беснеят и ме погубват”. Наводнението при Хировакхи е повод за поета да твърди, че Бог се е отвърнал от рицарите и да направи сравнение с извеждането на евреите от Египет – пред тях Бог разтворил морето, докато за кръстоносците направил твърдата земя да потече. Така показал своето

¹⁹ **Ioannis Cinnami** Epitome rerum de Ioanne etManuele Comnenis gestarum, ed. A. Meineke, Bonn 1836, p. 74-80

предпочитание към Новия Рим (Константинопол), който бил по-велик от стария. Според него армията на Конрад била по-многобройна от броя на звездите и на пясъка в морето, а войниците му били грубияни, алчни, лъжливи и агресивни²⁰.

В средновековната историческа литература, посветена на Третия поход е достигнат върховият момент на *odium* (омраза и презрение) към другия вид християни. Това се отнася в еднаква степен и за западноевропейската и за византийската книжнина. Пропагандните схеми вече са изградени, трафаретите са утвърдени и само личните възгледи на отделните автори предлагат известни различия. Прави впечатление, че най-яростните западни проповедници на противопоставянето обикновено не били участници в походите. Но дори и тези, които като Уилям от Нюбърг считат, че не е добре християни да се възправят срещу християни, са на мнение, че „гърците, въпреки че са християни, не по-малко, а дори по-яростно ненавиждат латинците, отколкото сарацините”²¹. Може би най-рязък е Ричард от Лондон. Неговата версия предполага неустоима завист от страна на източните християни, защото „докато латинците са в цветущо състояние едновременно в науката и във военното дело, онези (т.е. ромеите –б.м. К.Г.) сами си знаят, че са невежи и неспособни за война”. Това бил поводът за омразата им и те вехнели от завист пред чуждото добруване. Те били загубили някогашния си блясък и се превърнали в „племе вероломно, загубено и напълно изродено поколение (*gens perfida, generatio nequam et omnino degenerans*)” и затова според него „всеки ромей може да ви навреди

²⁰ **Jeffreys E., M. Jeffreys**, The “Wild Beast from the West” – in: *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. A. Laiou and P.R. Mottahedeh, in: <http://www.doacks.org/Etexts/html> , 107-115

²¹ Ex **Willermi Neuburgensis** *Historia Anglicana*, ed. F. Lieberman et R. Pauli, MGH SS, XXVII, p. 237

като приятел, но като враг – не”²². Впрочем той споменава дори и за „древна и неумолима омраза (*antiquum illud et inexorabile odium*)”, която била предавана през поколенията.

Подобна пропаганда била необходима, макар и *post factum*, за да оправдае безчинствата на рицарите, преминаващи през земите на империята. В известна степен напрежението било резултат и от не дотам сполучливата дипломация на император Исаак II Ангел. От една страна ревността относно правата в Йерусалим била голяма. От друга – ромеите много успешно и безконтролно търгували с реликви. И не на последно място кръстоносците били подразнени безкрайно от факта, че насред Константинопол била издигната нова джамия, което било повод за Ричард от Лондон да настоява, че е „заслужено този град да бъде сринат до основи”. Несъмнено обвиненията трябвало да докажат, че ромеите (не дотам християни) не просто пречат на кръстоносците (истински християни), а направо предпочитат поддръжниците на друга вяра. Демонстрираната идеология директно пренебрегва необходимостта от каквато и да е дипломация. На практично ниво тези отношения биха могли да се уредят с преговори и взаимни отстъпки, но, все пак, не бива да се забравя, че това е времето, в което първият ангажимент на западноевропейските владетели е да бъдат военачалници, а що се отнася до Третия поход, то е добре известно, че участвалите в него три короновани персони се отличавали със своите воински качества и решимостта си да ги прилагат, щом намерят за необходимо. Така или иначе в техните представи силата решавала проблемите, а компромисите били израз на „перфидност”, твърде презирано качество, по принцип приписвано на противниците, а в частност на ромеите.

²² **Ricardus Londonensis**, *Ex itineraio peregrinorum*, ed. W. Stubbs, MGH SS, XXVII, p. 201-202

По време на похода, според двама от историографите му, участвали в него, между император Фридрих и император Исаак били разменени писма, които отразяват много точно техните неразбирателства и претенции. Задържаните от ромеите пратеници на Барбароса се явили в Пловдив, където той резидирал, с писмо от василевса. Сам Никита Хониат признава, че писмото не било миролюбиво. Впрочем византийският историк съобщава и за едно друго писмо, в което ромейският самодържец крайно дръзко предричал смъртта на „аламанския крал” преди следващия Великден²³. От своя страна Фридрих приел като сериозна обида „безразсъдното високомерие на глупавия владетел”, който освен всичко друго не му признавал и титлата „римски император”. Защото според него било възмутително „онова гърчѐ (*ille greculus*)” да нарича себе си римски император, а него само „германски крал”. Пред насъбралите се кръстоносци той не пропуснал да уязви своя съперник: „Константинополският император произволно си прикачва една незаслужена титла и глупаво се хвали с чужда чест, като много добре знае, че и по титла, и в действителност аз съм винаги римски император и август Фридрих. Освен това, той ме поздравява с братската си любов, а сам себе си изключва не само от братската вяност, но и от християнското благочестие (*a christiane pietate religione semetipsum excluderit*), понеже без всякаква вина унизи с различни обиди, подложи на глад, ограби и хвърли в затвора моите верни пратеници”²⁴. Според Ансберт тази реч имала ефект не само пред западните рицари, но и пред василевса. Той направил поредица от отстъпки и признал исканите титли. Противопоставянето между владетелите несъмнено се отразило и на по-ниските нива. Анонимният автор на „История на кръстоносците” предава, че Христовите

²³ **Nicetas Choniates**, *Historia*, ed. I.-A. van Dietten, Berlin 1972, p. 410

²⁴ **Ansbert**, *Historia de expeditione Frederici imperatoris*, ed. A. Chroust, MGH SS, Nova series V, p. 49-50

воини били пристигнали „в страната на скорпионите“, докато Никита Хониат характеризира тяхната поява като „задгранично зло (υπερὸριον κακόν)“²⁵.

Малко по-различна е реакцията към останалите православни християни, които до скоро били обвързани с Империята. Фридрих Барбароса влязъл в контакт с новите самостоятелни владетели на Балканите, които току що били отхвърлили византийското господство. В Ниш при него се явили първо пратениците на Неманичите, за да изкажат своите почитания и да му предложат храни, вино и доста ексцентрични дарове – шест тюлена, опитомени елени и глиган. Те били склонни за застанат на страната на кръстоносците при евентуални действия срещу Константинопол. Също така предложили да положат пред императора хомагиум, за да могат да приемат от ръцете му завоюваната от тях земя за вечна слава на Римската империя²⁶. Братята Асеновци също изказали своята почит. Калопетър поздравил императора с писмо, обещал му помощ срещу враговете и също показал желание да положи тържествена клетва. Той наричал себе си император и искал от Фридрих при успех във войната срещу Византия да получи от него императорската корона на гръцкото кралство. Впрочем Петър бил назоваван от своите император на Гърция²⁷ и отказът на Фридрих да се съюзи с него едва ли е променил положението му във вътрешен план. Добри били отношенията на кръстоносците и с т.нар. жупан или сатрап на България (вероятно управлявал земите, които Хониат определя като „българските теми край Серес“), който им предал един рицар, пленен преди това от разбойници²⁸. Фридрих обаче предпочел да се

²⁵ Nicetas, p. 401

²⁶ Ansbert, p. 27-28; *Historia peregrinorum*, ed. A. Chroust, MGH SS, Nova series V, p.132

²⁷ Ansbert, p. 56, 58, 68

²⁸ Ansbert, p. 61; Nicetas, 465

дистанцира от тях, но едва ли само поради това, че те също биха могли да бъдат квалифицирани като „схизматици“, или поне никъде в текстовете няма подобно указание.

Двете страни се обвинявали взаимно за неуредиците и за конфликтите, които съпътствали кръстоносците по време на престоя им на Балканите. И двете имали своите основания. Мюнстерският архиепископ, който бил пратеник в двора на василевса, бил насилствено задържан от него. При връщането си в кръстоносния лагер той обявил, че Константинополският патриарх и „лъжеапостол“ вменявал в дълг на всеки православен да убива кръстоносците, които той наричал „кучета“, и обещавал опрощение на греховете и на най-големия престъпник, стига да убие десетима²⁹.

В началото Фридрих се опитал да държи войската си в ред и периодически публично наказвал престъпилите нормите, често дори и със смърт. С течение на времето, поради дългия престой и недобрата организация контролът ставал все по-труден, още повече че местните жители се противопоставяли на грабежите и разбойничествата. Историците на похода не веднъж споменават, че „гърци, власи и българи заедно с много други народи замисляли страшни засади“ и „приготвяли убежища за кръвопролитие и гибел“ за кръстоносците. Те били „твърде бързи в проливането на кръв“ и освен това нападали с отровни стрели. От своя страна Христовите воители си отмъщавали, като бесели заловените „като мръсни кучета или грабливи вълци“ надолу с главата по дърветата край пътя. За отмъщение, след отминаването на войските, местните хора изравяли труповете на умрелите по пътя кръстоносци и ги окачвали по дърветата. Затова и историците на похода навсякъде пишат за враждебното отношение и нечовешка жестокост на населението. Големите Кьолнски

²⁹ Ansbert, p. 43; *Historia perigrinorum*, 142-143

анали определят престоя в българските земи като „потене в огъня на мъченията”³⁰. Страхът, недоверието, омразата и взаимната подозрителност водели до ексцесии подобни на случката в Градец, където разярените от изображенията в една църква рицари (които решили, че там били изобразени гърци, възседнали кръстоносци) разрушили църквите, жилищните сгради и избили мнозина, за да възстановят справедливостта.

Кръстоносците прекарали зимата в Тракия. Това било време на жестоко разграбване. Колите излизали от крепостите, в които се били установили, празни, а се връщали претоварени с припаси и ценности. След разграбването градовете и селата били подпалвани. В армията имало такова изобилие от добитък, че цените паднали невероятно. Вече всеки имал злато, сребро, копринени дрехи и килими. Един от участвалите споделя, че „поради изобилието на временни блага във войската започна да нахлува разкош и високомерие”. Богатствата, леността и сластолюбието отклонили мнозина от реда. Настанал всеобщ произвол (*licentia generalis*). Някои си позволявали да порицават лошите нрави на развратниците, опозорявайки ги пред всички³¹. До голяма степен вината за напрежението носел Исаак Ангел, който държал кръстоносната войска бездейна в пределите на империята. На тръгване изнервените от очакване рицари подпалили Филипопол „просто от омраза към гърците”.

С Третия поход завършва един специфичен етап от отношенията между Изтока и Запада. Историографите от двете страни взаимно се обвиняват за недоразуменията и несъмнено и двете имат своите основания що се отнася до битовите сблъсъци. Но видно е, че не те били в основата на неразбирателството. Сред западното рицарство било широко разпространено внушението за недоверие към схизматиците, независимо от стремежа и на Империята, и на владетелите на отделните кралства да не

³⁰ *Annales Colonienses maximi*, MGH SS, XVII, p. 797

³¹ *Historia perigrinorum*, p. 145

допускат силно папско влияние в своите църкви. Без претенции да вникнат в теологичните спорове и същността на църковното разделение, те априори заставали на страната на своята Църква, дори и когато били по някакъв начин недоволни от нея. И това като че ли се дължи повече на сеньориално-васалния тип на поведение, на привързаността на отделните рицарски армии към техния сеньор (дори и когато не е крал). Моделът на Първия кръстоносен поход – всяка войска да се организира, финансира и действа сама за себе си, фактически не престава да съществува през цялата история на кръстоносното движение. Това води до конкуренция и до противопоставяне между отделните военни групи и техните водачи и често е повод за провали във военните действия. Подобна военна организация остава далеч от представата на византийците за единна армия и от своя страна представлява повод за подозрителност.

Превземането на Константинопол в 1204 г. вече сериозно променя отношенията. „Латинците“ са победители. На тях се пада правото да дирижират общуването. Но, като се има предвид, че голяма част от териториите, които предварително били раздадени на кръстоносните водачи, трябвало тепърва да бъдат завоювани, се оказва, че старите трафарети могат спокойно да останат в употреба. Непосредствено след падането на ромейската столица папа Инокентий изказал публично недоволството си и укорил рицарите за безчинствата, извършени срещу християни. В свое писмо новият император Бодуен I оправдава действията им с присъщата на ромеите перфидност (*perfidia consueta*), а на друго място пък се споменава за „враждебност към западните християни и неподчинение към Рим“³². Впрочем промяна има и в настроението на Римския първосвещеник към българския владетел Калоян. Запазената кореспонденция, в която се уговарят бъдещите отношения между

³² **Thomas G., F. Tafel**, *Urkunden zur alteren Handels und Staat-geschichte der Republik Venedig*, I, 503, 506, 507, 509

възстановената българска църква и папството, демонстрира от една страна задължителна дипломатичност, но от друга показва много ясно истинските им възгледи. В представите на папата исканията на Калоян да получи императорска титла са доста дръзки. Негово убеждение е, че единствено той има право да приеме или отхвърли принципно и окончателно (*principaliter et finaliter*)³³ подобна кандидатура. До пленяването на Бодуен понтифексът се обръща към него любезно, наричайки го *rex illuster* и *carrissimus filius* и съветва Анри да поддържа добри отношения с българите, но по-късно следват укори и откровено неодобрение на неговите действия³⁴

Трима френски историци и кореспонденцията на император Анри I разкриват западната позиция по време на войната за ромейското наследство и краткия разцвет на Латинската империя. Същността на отношението към православното население не се променя, но лексиката не се концентрира както дотогава предимно в религиозната сфера. Това несъмнено се дължи на факта, че по-голямата част от описващите събитията са лаици и представите им за морала имат светски характер. Техните интереси се съсредоточават в конкретните аргументи за отношенията във всеки един определен момент или пък повтарят някои трафарети по инерция. Още в когато описва спогодбата с младия Алексей IV Жофроа дьо Вилардуен съобщава, че пратениците на германския крал Филип (зет на Алексей) обявили, че при успех на начинанието бъдещият василевс поемал ангажимент да „постави цялата империя Романия в подчинение на Рим, от който тя някога се е отделила”³⁵. Кръстоносците

³³ **Innocentius III**, *Regestum super negotio Romani imperii*, ed. K. Kempf, Roma 1947, p. 43

³⁴ **И. Дуйчев**, Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки. – ГСУ ИФФ, 37, 1942, с. 75

³⁵ **Geoffroi de Villehardouin**, *La conquête de Constantinople*, ed. E. Faral, Paris 1961, t. 1, § 93

считали, че са в правото си да претендират и за земите на българския цар Калоян, за когото били убедени, че владее „несправедливо голяма част от земята (*tient grant partie de la terre a tort*)”³⁶. Когато жителите на Тракия, недоволни от новата управа, се обръщат за помощ към българския владетел, Вилардуен ги нарича нелоялни (*desloial*) и ги обвинява, че „не били прогонили коварството от сърцата си (*n`orent mie la felonie fors de lor cuers*)”³⁷. Българският цар пък е представен като типичен клетвопрестъпник, първо нарушил васалните си задължения към василевса, а после и обвързаността си с гърците в Тракия. Той излъгал обитателите на Серес, че ще ги пощади, а после извършил смъртно предателство (*mortel traïson*), като ги пленил и ги отвел в страната си „пеш, голи и боси”, а крепостта разрушил³⁸. Нападенията му срещу Пловдив, Апрос, Редесто, Панедор, Ираклия, Чорлу и Димотика изплашили силно хората (*mult furent effreé*) в столицата, а тези в Адрианопол били сигурни, че ще бъдат или мъртви, или пленени (*mort ou pris*)³⁹. Жестокостите на Калоян несъмнено се третираат като израз на неговата омраза към нашествениците, но кулминацията ѝ безспорно се намира в разказа за смъртта на маркиз Бонифас. Вилардуен предава, че когато жителите от околностите на Мосинопол изпратили като дар главата на убития от тях солунски крал, Калоян преживял „една от най-големите радости, които той някога бил изпитвал (*une des graignors joied que il eust onques*)”⁴⁰.

В представите на Робер дьо Клари управляващият в града на Константин Алексей V Мурзуфл „владее империята незаконно”, той е предател, убил своя сеньор, който пък от своя страна също е предател, не

³⁶ Villehardouin, t. II, § 276

³⁷ Villehardouin, t. II, § 333

³⁸ Villehardouin, t. II, § 394

³⁹ Villehardouin, t. II, § 410-411; § 414; § 416; § 417; § 418; § 444; § 475

⁴⁰ Villehardouin, t. II, § 499

изпълнил обещанията си към кръстоносците. Затова, според него, епископите в армията напълно правилно проповядват, че походът срещу християни не само няма да бъде грях, а напротив – ще е благочестиво дело (*n'estoit mie pechiés, ains estoit grans aumosnes*)⁴¹. С напредването на разказа обвиненията се генерализират все повече. Гърците (т.е. поданиците на империята) са квалифицирани като „предатели и убийци (*traîtres et meurdriseur*)”, „по-лоши от евреите (*pire que Juifs*)”, а също и като „Божии врагове (*ennemi Damedieu*)”⁴². Българите, които в представите на френските кръстоносци са просто част от ромейския свят, влизат в същата категория. Презрението им към Калоян (който според Клари бил сержант на василевса и имал задача да отглежда коне за него) се оказало „лошо решение (*mauvais conseil*) и довело до „голям позор и покруса (*drant deul et molt grant damage*)”⁴³. По-късно, след пленяването на Бодуен, в желанието си да създадат контакти със съседите си, които преценявали като „най-силните и най-голяма заплаха за империята”, бароните подтиквали Анри да се ожени за българска принцеса. Анри приел, но не пропуска да уязви бъдещите си роднини, заявявайки, че по своя воля не би взел жена от толкова долен произход (*femme de si bas parage*)⁴⁴.

Безспорно най-интересни за нас са писмата на император Анри до папата. Четиримата му съседни са квалифицирани от него като врагове (*hostes*). Нелегитимността им е тяхната основна характеристика. Теодор Ласкарис, който привличал на своя страна населението с обещанието, че ще освободи земите му от латинските кучета (*a Latinis canibus*) се държал като император без да има това право. Борил бил взел властта над

⁴¹ **Robert de Clari**, *La conquête de Constantinople*, ed. A. Pauphilet in: *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age*, Paris 1952, p. 34, § 41, § 39

⁴² **Clari**, p. 56, § 73

⁴³ **Clari**, p. 51, § 45

⁴⁴ **Clari**, p. 80, § 116

българите с насилие, а не по законен път. Епирският деспот Михаил Комнин е определен като „най-опасен предател“, докато Стрез е представен като племенник на „някогашния велик опустошител на Гърция“⁴⁵. Подобни негативни характеристики естествено изискват нечестивите да бъдат наказани. Войната срещу тях е не само за отбрана или за завоюване на нови земи. Тя е белег и на благочестие. Затова и в края на писмото си Анри с такава гордост обявява, че е оставил и четиримата си врагове *humiliatos* – унижени (но също и смирени). Анри продължава традицията да подозира винаги гърците в предателство, а власите и куманите, които не спазват никакъв закон, според него са по-лоши и от сарацините⁴⁶. Калоян, който победил и пленил брат му, напълно логично в неговите очи е събирателен образ на злото. Бодуен бил хвърлен жестоко (*crudeliter*) в затвора от „неприятеля на светия кръст (*sancta crucis inimico*)“ и „враг на курията и светата римска църква (*curie et sancta romane ecclesiae inimicus*)“⁴⁷. Той оправдава жителите на Пловдив, които се отметнали от Калоян поради проклетията (*malitia*) му, а той „както му било навик, се отметнал от Божествената клетва (*religionem iuramente, sicut de consuetudine habet, contemnendo*)“ и съвсем несправедливо погубил знатните хора в града. Той убил брат му безбожно и несправедливо (*nefande* и *nequiter*) и изобщо невярността му (*infidelitas*) била добре позната⁴⁸.

Неговият наследник Борил пък е окачествен като „най-несправедливият гонител на Божията църква (*iniquissimum persecutorem Ecclesiae Dei*)“⁴⁹. Анри дьо Валансиен продължава тази традиция като

⁴⁵ Писма на латинския император **Хенрих**, в: ЛИБИ, т. 4, София 1981, с. 18, с. 21

⁴⁶ **Хенрих**, с. 15

⁴⁷ **Хенрих**, с. 13; с. 16

⁴⁸ **Хенрих**, с. 14-15

⁴⁹ **Хенрих**, с. 17

определя Борил като предател, който се обявил за император против Божия воля и против здравия разум⁵⁰. Още по-тежки са обвиненията в речта на капелана Филип преди битката с българите от 2 август 1207 г.: „Всички тези хора, които виждате там не вярват нито в Бога, нито в Неговото всемогъщество (*ne croient Dieu ne se poissance*), докато вие, които по Божията воля сте добри християни и до един сте храбреци, сте дошли тук от много страни по заповед на папата и сте изповядани и пречистени от всички грехове и всеки срам. Вие сте зърното (*li graind*), а те – плявата (*le paille*)...Нареждам ви да се впуснете срещу враговете на Иисус Христос (*les anemis Jhesu Crist*), за да получите опрощение, очистиам ви с правото дадено ми от Бога от всички грехове, които сте сторили до този момент”⁵¹. Балансиен обяснява и победата на рицарите с това, че те били праведници, а хората на Борил – дяволи (*li diable*)⁵². На фона на всичко това, причините за извинението на Анри пред дъщеря му след сватбата ѝ със Слав, че той е малко див, не познава езика ѝ и има лоши навици, изглеждат незначителни.

Противоположната позиция е представена от Никита Хониат. Той обаче не спестява критики и на своите. Доброжелателното посрещане на маркиз дьо Монфера от „македонците, тесалийците и жителите на Елада” предизвиква неговото недоволство, защото той е на мнение, че по този начин те се превръщали в предатели на родината си (*της πατρίδος προαγωγοί*). Особено огорчен е от факта, че жителите на източната част на империята останали безучастни към страданията на константинополци и не ги подпомогнали нито с войска, нито с пари⁵³. Той също така упреква водачите на византийската войска, че „са обезумели, отдалечили са се от

⁵⁰ **Henri de Valenciennes**, *Histoire del'empreur Henri de Constantinople*, ed. J. Lognon, Paris 1948, p. 40, § 528

⁵¹ **Valenciennes**, p.43, § 538

⁵² **Valenciennes**, p. 46, § 543

⁵³ **Nicetas** p. 605, p. 625

Бога”, „разделили се на дими и фратрии” и забравили родството помежду си⁵⁴. Дори дава за пример французите, които изчакали една година, за да се уверят в смъртта на императора и чак тогава издигнали брат му на престола⁵⁵. Следвайки същата логика той предлага и една двойнствена формула за отношението си към Калоян, който, според него, бил едновременно враг и отмъстител за ромеите (εχθρός ἀμα καί εκδικητής Ρωμαίοις)⁵⁶. В същото време на Никита дължим и едно известие за разпри вътре в кръстоносната армия по повод навлизането на войски на Бодуен в земите на Бонифас. Възмутеният маркиз упрекнал императора, че е „по-лъжлив от гърците, извратен по нрав, неверен повратлив като черупка или зар”. Самият Бонифас обаче, според Хониат, по всякакъв начин притеснявал населението на Солун, което ограбвал за сметка на войската си. Най-сериозно обаче е обвинението, че никой от убитите му противници не получил погребение⁵⁷.

В разказа за обсадата на Адрианопол от Анри отношението на жителите му към кръстоносците е буквално огледално на изказваното от западноевропейските автори. Хониат заявява, че жителите на града били недоволни от идеята да се сключи договор, защото „занапред между ромеи и латинци не може да има договори, на които да се разчита, понеже латинците вече са се показали пред ромеите завинаги като неверни (πίστιν ἀβέβαιον), жестоки към онези, които им се доверили и безмилостни към победените”⁵⁸. По-нататък той продължава да коментира надменността на рицарите и презрението им към ромеите, а нападението над Апрос е

⁵⁴ **Nicetas**, p. 626 Никита явно има предвид Теодор Ласкарис и Давид Комнин, които предпочитат да воюват помежду си вместо да помогнат на населението на западната част на империята

⁵⁵ **Nicetas**, p. 642

⁵⁶ **Nicetas**, p. 617

⁵⁷ **Nicetas**, p. 614

⁵⁸ **Nicetas**, p. 622

окачествено като закление (σφάγη) на волове или овци, а не като убийство на християни⁵⁹. Подобно на Ана Комнина и Никита изпитва персонална ненавист към определена личност и това е „най-старото и многолико зло” – Енрико Дандоло⁶⁰. Впрочем той е доста критичен към венецианците изобщо. Обвинява ги, че и след смъртта на дожа си продължили да се държат враждебно към християните⁶¹ (т.е. ромеите), а в същото време описва леко подигравателно венецианеца Томазо Морозини, избран за цариградски патриарх⁶².

Забележителна е устойчивостта на тези трафарети. Морейската хроника е създадена почти 100 години след настаняването на франките в Пелопонес, а дори в гръцката ѝ версия са запазени типичните оплаквания на латинците. Анонимният автор недоволства: „Как да вярваш на думите и клетвите на ромеите, те твърдят, че са християни и вярват в Бога, а нас франките порицават ... кучета ни наричат (σκύλους μας ονομάζουσι)”⁶³, като при това не пропуска да отбележи, че някога франки и ромеи са имали една вяра (οἱ Φράγκοι γάρ καὶ Ῥωμαῖοι πίστεν μίαν ἐκράτουσαν)⁶⁴. При това става въпрос за текст възникнал в хетерогенна среда, където се говорят и двата езика и където културите и етносите се смесват.

След смъртта на император Анри I латинската власт в Константинопол сериозно запада. Стремезът на никейските василевси да възстановят старата Източна империя и апетитите на българския цар Иван II Асен към византийския трон стават повод за сериозна атака от страна

⁵⁹ Nicetas, p. 621

⁶⁰ Nicetas, p. 616

⁶¹ Nicetas, p. 621

⁶² Nicetas, p. 623

⁶³ **The Chronicle of Morea** = *To chronikon tou Moreos*, ed. J. Schmitt, 1904, versi 757-763; Давам тези стихове само като пример, но топосът се среща на множество места в текста

⁶⁴ **Morea**, versus 89

папството. Сблъсък на интереси и кръстоносната пропаганда отново намират аргументация в религиозните различия. Острата лексика на папа Григорий IX несъмнено се основава на желанието му да обедини разделената християнска църква под върховенството на Рим, а също така и на традицията да се воюва със слово и меч срещу еретиците на Запад. В нея се смесват топосите от кръстоносната пропаганда с клишета от обвиненията срещу еретиците. В свое писмо до император Фридрих II от 1238 г. той направо обвинява гърците, че са попаднали в дяволската синагога и съвсем лесно биха се отдали на ерес⁶⁵. Още преди това, притеснен от договора между Иван II Асен и Йоан Дука Ватаци, той споделя, че това са схизматици (*Vatacius et Assanus schismatici*), сключили помежду си нечестив съюз и дори се връща на стария топос за омразата на гърците към латинците, омраза по-силна от тази към неверниците (*magis Latinos odiunt quam paganos*). Още по-крайни стават определенията му, когато решава, че действията на двамата православни съюзници застрашават властта му и се опитва да внуши на унгарския крал Бела IV да започне срещу тях кръстоносен поход. Той изравнява еретиците и схизматиците, които са „по-вероломни от юдеите и по-жестоки от езичниците (*perfidiores iudeis et crudeliores paganis*)”. Затова римският първосвещеник предоставя на бъдещите кръстоносци срещу българския цар индулгенции еднакви с тези на пилигримите в Светите земи, а те от своя страна трябвало да имат грижата за затриването (*ad contritionem*) на порочния и извратен народ (*nationis prave atque perverse*), който се подигравал с християнското име⁶⁶. В друго писмо от същата година гневът на папата набира още скорост и определенията за „схизматика” Иван II Асен и неговите поданици стават още по-резки. Той изразява надежда, че

⁶⁵ *Acta Honorii III et Gregorii IX*, ed. A. Tăutu, Vaticanus 1950, p.314

⁶⁶ *Acta Honorii*, p. 309

унгарският крал ще започне „да изпълнява задължението си (negotium)⁶⁷ срещу племето, отхвърлило вярата, прокълнатия народ, т.е. еретиците и схизматиците от земята на Асен и срещу самия Асен, личен враг на Бога и Църквата (contra gentem apostaticem, populum blasphemantem, hereticos videlicet et schismaticos terre Assani, ipsumque Assanum dei et ecclesie personaliter prosequendum)“⁶⁸.

Видно е, че създаденото напрежение и писмения му израз вече навлизат дори в най-високата кореспонденция. И не само това. След един определен период тази лексика се среща дори в решенията на висшата църковна инстанция – големите църковни събори. В енциклика от IV Латерански събор от 1215 г. директно е навлязъл топосът за високомерието на гърците по отношение на латинците, за омразата им и към тях и всички видове очистения, които били предприемани в олтарите на гръцките църкви след литургии на латинската църква, както и за повторното кръщение на онези, които искали да бъдат ортодокси, но предварително били приели католицизма – кръщение като за езичници⁶⁹.

През втората половина а XIII в. обвиненията вече се ползват предимно по инерция. Гърците са слаби и перфидни, латинците – груби и алчни. Няма почти нищо ново, което да се отнася до промените, които настъпват с времето. А това е време, в което се появява и става все по-актуална литературата *ad recuperandum Terrae Sanctae*⁷⁰. Интересите на авторите ѝ стават все по-широки, все повече територии и населяващите ги народи влизат в тяхното полезрение, но традицията да се гледа с

⁶⁷ В случая е синоним на „кръстоносен поход”

⁶⁸ *Acta Honorii*, p. 325

⁶⁹ **J. D. Mansi**, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collection*, vol. 22, p. 980, p. 990; Глава № 4 е озаглавена *De superbia Graecorum contra Latinos* и в нея се коментира възможността за подчинението на православната църква на Рим.

⁷⁰ Литература с историко-идеологически характер, която пропагандира възстановяването на кръстоносните походи „за възвръщането на Светите земи”.

подозрение на „другите християни” не изчезва, още повече, че преминаващите през земите им кръстоносци трябвало да бъдат убедени, че насреща си нямат сериозен враг. Типичен пример за подобно произведение е „Анонимно описание на Източна Европа”, писано по повод на предстоящ, но несъстоял се, поход на Шарл Валоа, претендент за трона на Константинопол в самото начало на XIV в. Впрочем още възцаряването на Палеолозите се третира на Запад като узурпация. В договора от Витербо, подписан през май 1267 г. между краля на Сицилия Шарл I д'Анжу и детронирания Бодуен II, Михаил VIII е окачествен като „схизматик, който си е присвоил името император (schismaticus, imperatoris sibi nomen usurpans)”⁷¹.

Самото „Описание” е един силно идеологизиран пътеводител. Според неговия автор „всички гърци са станали толкова женствени и непригодни да носят оръжие, а в същото време са толкова лукави и вероломни (astuti et dolosi), че ако някога случайно победят, то победата им ще бъде резултат от тяхното лукавство и измами”. По-нататък, продължавайки, анонимът обяснява, че „всички те са перфидни схизматици и от тяхната схизма произлизат всички останали схизматични народи, т.е. Рашка, Сърбия, България, Рутения, Грузия и всички източни народи, които се кълнат в името на Христа, с изключение на кипърците и арменците, сред които обаче има много схизматици”⁷². Той не пропуска да уязви и Константинополския патриарх, „който стои над всички изброени кралства в духовните дела и над клира, подобно на католическия папа, но като че ли без толкова авторитет”⁷³. Жителите на Мала Азия пък без всякакви уговорки са квалифицирани просто като „много глупави (valde

⁷¹ **K. Setton**, *The Papacy and the Levant*, vol. 1, Philadelphia 1976, p. 104

⁷² Кипърците не влизат в този списък, защото там съществува кръстоносното Кипърско кралство, а арменците винаги са се радвали на симпатиите на кръстоносните автори, вероятно поради разликите, които имат с гръцката църква

⁷³ **Anonymi** *Descriptio Europae Orientalis*, ed. O. Gorka, Krakow 1916, p. 23-24

imbeciles) и напълно неспособни в битки”⁷⁴, докато българите с право плащали данък на татарите, защото не само „не са войнствени, но и не знаят да ползват оръжие (non sunt bellicosi nec habent usum armorum)”⁷⁵.

Някои изследвачи допускат, че появата на Компанията Каталана на Балканите може да се обвърже с планирания, но неосъществен поход на Шарл Валоа, като се позовават се на документ, издаден от канцеларията на крал Жауме II⁷⁶. Това вероятно е така, но по-интересно е, че Рамон Мунтанер предава, че каталаните били пристигнали в Романия „в името на Бога и светата католическа вяра”, за да отмъстят на ромейския император и неговите хора, които били „схизматици (cismàtics)”⁷⁷. Освен това той допълва, че всички знаят, че Бог мрази гърците, защото са най-високомерните хора на света и не проявяват милосърдие към ближния⁷⁸. Впрочем и каталаните също не проявили милост, щом решили че гърците са ги предали. Мунтанер с гордост съобщава : „Ние опустошихме цяла Романия. Защото освен Константинопол, Адрианопол, Христопол и Солун не остана нито село, нито град, който да не бе ограбен или опожарен от нас (no hi hac vila ne ciutat que no fos afogada e cremada per nós)”⁷⁹.

Лексиката, създадена в началото на кръстоносното движение продължава да съществува и през следващите XIV и XV в. Тонът обаче вече е различен. Турската заплаха приближава все повече към европейските държави. Поредица от опити на християните да се изправят съвместно срещу нея се провалят не по религиозни, а по политически причини. Военните кампании от 1396 и 1443/1444 г. се превръщат в

⁷⁴ **Anonymi**, P. 7

⁷⁵ **Anonymi**, p. 40

⁷⁶ **Rubiò y Lluch**, *Diplomatari de l’Orient català* (1301-1409), p. 49

⁷⁷ **Ramon Muntaner**, *Chronica*, ed. M. Guesta, t. II, p. 99

⁷⁸ **Muntaner**, t.II, p. 71

⁷⁹ **Muntaner**, t. II, p. 103

провал на западното рицарство преди всичко поради несполучливото командване. Защото, колкото и ентузиазъм да има в редиците на отделните армии, те продължават да следват старите принципи всеки военачалник да се сражава за себе си, всеки рицар да покаже своята лична храброст и да изпревари, а защо не – и да засрами, другите. И когато тези малки, обособени армии, нетърпящи другите, макар и техни едновеерци (които дори не биха могли да обвинят в схизматизъм), губят битки, въпреки несъмнените си войнски достойнства, си струва да се запитаме дали вече не е отминало „класическото” кръстоносно време – период, в който всяка частна армия се сражава за своя сеньор, всеки рицар – за своята слава, всеки войник – за своята плячка.

В средата на XV в. обаче има едно събитие, което, струва ми се, би могло да се окачестви като прелом в отношенията между източните и западните християни – отстояването на Белград. На пръв поглед е парадоксално, че тази крепост, която понася немалко грабежи по време на първите три похода и за западноевропейските кръстоносни хронисти бележи навлизането в неприятелски земи, успява да събере толкова много защитници. Когато папа Каликст III издал була за нов кръстоносен поход францисканецът Джовани Капистрано и кардинал Хуан де Карвахал започнали ентузиазирана пропаганда. На техния повик откликнали рицари от Германия, Чехия, Полша, Австрия и Унгария, дори и хора вън от военното съсловие, решени да дадат отпор на завоевателите⁸⁰. Това е пределът на словото на противоречието и на омразата. Православните държави оставали под властта на чужда религия, а в Западна Европа в единната някога католическа вяра се появили нови учения, които вече не

⁸⁰ **Giovanni da Tagliacozzo**, *Relatio de Victoria Belgradensi*.2. – in: **L. Wadding**, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutum*, ed. J. Fonseca, XII, Quaracchi, 1932, p. 754-755

могат да бъдат третиращи просто като ереси. Част от трафаретите се приспособяват към новите условия, други изчезват напълно.

За да завърша този кратък обзор върху сблъсъка на двата християнски свята по време на кръстоносните походи задължително трябва да отбележа, че подозрителността и недоверието между тях на религиозна основа рядко са в центъра на изложението на историците. Всички те, все едно дали се светски лица или представители на църквата, имат за цел преди всичко да представят войната, защото, така или иначе, войната е начин на живот, извор на гордост, повод за спомени и съпреживяване на цяло едно съсловие през разглеждания период. Основната идея на авторите е да покажат достойнствата на онзи военачалник, в чийто антураж са самите те. За контраст, разбира се, е необходимо да се направи сравнение. Това може да стане като се опише някой съмишленик от друга кръстоносна армия, който не е проявил чак толкова добри качества или пък дори с някой достоен враг (рядко), но, като че ли, е най-лесно да се използва този фон на постоянно недоволство от „другите християни“, които по една или друга причина не само не взимат участие в „делото“, а остават пасивни и дори не проявяват необходимия възторг и преклонение към едно начинание, което рицарят-кръстоносец приема като основното постижение на своя живот.

**Дворът на Карл Велики като управленческа
институция в съчинението на архиепископ
Хинкмар “de ordine palatii” (882 г.) /първа част/**

Веселка Гъркова

Институциите са едни от най-устойчивите и сигурни исторически конструкции, създадени от хората за организиране на техния живот и удовлетворяване на техните потребности. Дворът като институция през Средновековието е един от най-дискутираните проблеми през последните десетилетия в западноевропейската историография. За това свидетелствуват множеството специализирани публикации, както и създаването на международни комисии и провеждане на регулярни конференции по история на двора и на неговата култура. Специално внимание заслужават комисията, оглавена от Вернер Паравичини, дейността на английското общество “The Society for Court Studies Conference” и италианското “Europa delle Corti”. През 2001 г. под редакцията на Н. А. Хачатурян излезе руският сборник “Двор монарха в средновековной Европе: явление, модель, среда”, в който са отразени постиженията на руските учени по различни въпроси на средновековната държавност в Западна Европа, а в увода има добра обща библиография по въпроса.

В немската историопис литературата върху Карл Велики (768–814) е необозрима. Като основен пътеводител на изследователите и до днес служи стандартният труд на Райнхард Шнайдер “Франкската държава”, Мюнхен, 1990 г. Прегледът на актуалната литература по въпроса – предимно немска и френска, показва, че проблемът за ранносредновековния кралски двор като институция е проучен от малко европейски учени – за разлика от двора на Отоните и Щауфените през зрялото Средновековие. Сред тях ще посочим като основни изследователи

имената на немския историк Йозеф Флекенщайн и на френския медиевист Франсоа-Луи Гансхоф¹.

Дворът като институция представлява комплексен феномен – той има политически (властови), социални, икономически и културни характеристики. При монархическото управление дворът е преди всичко властов институт, предназначен да осигурява централизирано управление на държавата и по-ефикасна външна политика. Той е неотделима част от самото създаване на средновековната държавност, критерий за нейното политическо развитие и възход. Самото оформяне в него на отделни ведомства или служби, решаващи финансови, административни, съдебни и военни въпроси, които през този период (VII–IX в.) не са точно разделени, а взаимно се допълват, свидетелства за нивото на държавното управление.

Дворът е безспорен изразител на публичната власт на владетеля и като такъв той репрезентира неговата личност и идеи, подейвайки с него властта по силата на изборната германска традиция.

През ранното Средновековие франкският двор съчетава двете неотделими характеристики на всяка публична институция: авторитарното начало и корпоративизма в лицето на дворцовото обкръжение, съставено от различни кръгове служебни и частни лица. Съотношението между тях не е константна величина по различни причини, но през разглеждания от нас период акцентът ясно е поставен върху монополната власт на владетеля – положение, особено ясно проявено при Карл Велики, когото всички негови съвременници определят като неотразима във всяко едно отношение личност. Фактът, че за владетеля дворцовите (държавни) служители са едновременно лични слуги и васали, дава представа за

¹ Fleckenstein, Josef, Karl der Grosse und sein Hof, in: Ordnungen und formende Kräfte des Mittelalters. Ausgew. Beiträge. Göttingen, 33-67; същият, Die Hofkapelle des deutschen Königs. Bd.1. Stuttgart, 1959; Ganshof, F. L. Charlemagne et les institutions de la monarchie franque, в: Karl der Grosse. Bd.1. Düsseldorf, 1965, 349 – 393; същият, Frankish Institutions under Charlemagne. Providence, 1968

другата важна характеристика на държавното управление през ранното Средновековие – неговия персонален характер, изразен в припокриването на публична и лична власт с приоритет на последната, в крайна сметка с припокриването на частната личност, краля, с държавата, която той представлява – т.е. проява на един вид ранен абсолютизъм в управлението на кралството.

Дворът също така е инструмент на взаимодействие или противопоставяне между публичното управление и обществото – един особено непроучен аспект на франкския двор в европейската историография.

Дворът като социална реалност представлява значителна група лица с различен тип отношения помежду им в зависимост от техния ранг и служебно положение. Те са свързани с владетеля с родствени и служебни отношения. Всяко монархическо управление зависи в голяма степен, ако не и главно, от отношението на двора като корпорация към владетеля. При сблъсък той самият може да бъде свален, ако липсва подкрепата на силните на деня, грандовете.

Един показателен пример в това отношение е управлението на Луи I Благочестиви (813–840), наследник на Карл Велики. То е особено проблематично поради въпроса за поделянето на кралството между синовете му. Луи I дели кралството три пъти между своите наследници – през 817 г., 829 г. и 837 г., принуден от раждането на четвъртия си син Шарл (823 г.) да наруши принципа на единното имперско управление, залегнало в конституцията от 817 г. – *Ordinatio imperii*. В кризата на властта през 830-834 г. императорът е принуден публично да се покае пред народа за греховете си, да абдикира пред опозицията от светски и църковни магнати начело с най-големия син Лотар I и бива възстановен като крал и император благодарение помощта на Лудвиг Германски през март 834 г. До смъртта му положението в държавата остава крайно

нестабилно, особено когато с цел да компенсира последния си син Шарл той отнема от Пипин I Нейстрия и Бретан, а след смъртта на последния през 838 г. лишава наследника му Пипин II от дадената му в наследство Аквитания – от което ще произтекат съдбоносни последствия за управлението на Шарл Плешиви. След 840 г. в държавата се оформят влиятелни нови фамилии и партии, стремящи се към власт и титли, които при последвалото още по-нестабилно развитие на империята след договора при Вердюн 843 г. ще формират кланови династии по места, суспендиращи идеята за имперското единство, чийто най-горещ пропагандатор е Църквата.

Като икономическа реалност дворът по принцип не е само консуматор на продукти за живот – той, независимо от това, дали странствува, управлявайки, или има постоянна резиденция, организира търговските потоци от зърно, вино, месо и други хранителни продукти към масата потребители. Дворът начело с краля е инициатор и на строителна и урбанистична дейност – строят се нови пфалци, развиват се особено много римските градове по р. Рейн, променят се и селските местности при строежа на вили и дворци на краля и аристокрацията, възникват нови градове.

Идеологическата роля на двора е особено важна. Културната и литературна дейност на неговите представители подчертава величието на владетеля в и извън страната, в капитулариите и кореспонденцията му прозират неговите лични идеи за управлението и образованието. Дворът оглавява и провежда представителните за монархията действия като коронация, помазване, аудиенции, игри, лов, сватби, погребения, празнуване на религиозни празници и др. Тази негова дейност оставя в съзнанието на поданиците образа на кралското величие, но и на дистанцията, която го отделя от обикновените хора. Апологетичната

придворна поезия предствя краля като велик и справедлив управник, олицетворяващ върховната защита на поданиците.

Едновременно с това дворът отразява духа на създателя си, като развива и по-нататък своята действаща сила след смъртта му, както е при наследниците на Карл Велики. Известно е, че формиращото влияние на Карл Велики върху обкръжението му има за резултат появата на толкова голям обем брой извори, както при никой друг владетел преди или след него. Върх на неговата културна и образователна дейност е създаването на дворцовата Академия, събрала известни учени и теолози от Англия, Испания, Ирландия, Италия. В нейните представители живее и твори нов дух – това е съзнанието за НОВА епоха, носеща НОВО възраждане на духовността и просветата, които, както казва Алкуин, негов съветник и учител, имали за цел да пренесат в света новата светлина, излъчвана от двора на Карл, за да направят хората по-добри².

Нашата задача не е да изследваме отблизо личността и управлението на най-известния средновековен владетел, защото по тези въпроси е написано достатъчно много в наличната историография, а да анализираме неговия двор като политическа, икономическа и културна институция по данните, които ни дава съчинението на съветника на западнофранкския крал Шарл Плешиви (840–877) архиепископ Хинкмар от Реймс, назовано “De ordine palatii” (“За реда в двореца”), написано през 882 г.

Защо точно неговото съчинение? Защото то се оказва единственото от периода на ранното Средновековие, в което се разглежда цялостно устройството на кралския двор и структурата на централното държавно управление от времето на Карл Велики. Други извори в такава пълнота по въпроса липсват. В българската историопис този проблем е напълно неразработен. В немската историография, отчасти и във френската,

² Спв. Scheibe, F.C. Geschichtsbild, Zeitbewusstsein und Reformwille bei Alkuin – Archiv f. Kulturgesch. 41 (1959), Nr. 53

личността и делото на Хинкмар са по-обстойно изследвани. Ще споменем по-известните имена на изследователите: Хайнрих Шрьорс³, Ханс Хубер Антон⁴, Жан Девисе⁵, Карлрихард Брюл⁶, Мартина Щратман⁷, Петер Р. Мк Кийн⁸, Андреас Шмидт⁹, Жанет Нелсон¹⁰ и др.

1. Живот и дело на Хинкмар.

Архиепископ Хинкмар е оставил огромно книжовно наследство. Бил е най-влиятелният съветник на западнофранкския крал Шарл Плешиви, един от най-видните държавници, теолози и юристи на IX в., известен философ, проповедник и пастир на големия църковен диоцез Реймс, дипломат и писател. Немалкото изследвания върху него обаче визират главно неговите политически и философско-теологични възгледи, показват

³ Schörs, H. Hinkmar Erzbischof von Reims. Sein Leben und seine Schriften. Fr.berg i. Br., 1874, По-новото издание е от 1967 г. и е издадено в Hildesheim

⁴ Anton H. Hubert(Hg.),Fürstenspiegel des frühen und späten Mittelalters=Ausgew. Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. FvSt – Gedächtnisausgabe, Bd.43. Darmstadt, 2006

⁵ Devisse, J. Hincmar, archevêque de Reims 845 – 882 (Travaux d' histoire ethico-politique 29), T. 1-3. Geneve,

⁵ Anton H. Hubert(Hg.),Fürstenspiegel des frühen und späten Mittelalters=Ausgew. Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. FvSt – Gedächtnisausgabe, Bd.43. Darmstadt, 2006

1975 – 1976

⁶ Brühl, Carlrichard, "Aus Mittelalter und Diplomatie". Gesamm. Aufsätze, Bd.1, München, Zürich 1989= Hinkmariana I. Hincmar und die Verfasserschaft des Traktats "De ordine palatii", 48 – 53

⁷ Stratmann, Martina,Hinkmar von Reims als Verwalter von Bistum und Kirchenprovinz = Quellen und Forschungen zum Recht im Mittelalter. Hg. von R. Kotjes und H. Mordek.Sigmaringen,1991

⁸ McKean, Peter R. Hincmar of Laon and Carolingian Politics. Urbana III, 1978

⁹ Schmidt, W.A.Verfassungslehren im 9. Jh.Die Fürstenspiegel und politischen Schriften des Jonas von Orleans, Hinkmar von Reims, Sedulius Scottus, Servatius Lupus von Ferrières und Agobard von Lyon. Diss. Mainz, 1981

¹⁰ Nelson, Janet, L. Kingship, law and liturgy in the political thought of Hincmar – HER 92,1977, 241 - 279

Хинкмар като организатор на църковния живот в диоцеза Реймс, проследяват дейността и идеите му като историк, отношението му с папството и с владетелите в двете франкски кралства – но и досега въпросът за организацията на държавното управление в това негово съчинение остава частично анализиран.

Архиепископ Хинкмар (806–882) безспорно е една от най-големите исторически фигури на IX в. в Западнофранкското кралство. Неговият живот и дело обаче още не са намерили достойно място в пространна съвременна биография. На разположение на историците е единственото мащабно изследване на немския историк Хайнрих Шрьорс “Хинкмар, архиепископ на Реймс” с първо издание от 1884 г., второто е от 1967 г., където особено ценен за изследователя е пълният регистър на съчиненията му по години на написване. Най-подробното изследване върху живота и делото на Хинкмар и досега остава това на французина Жан Девисе “Хинкмар, архиепископ на Реймс 845- 882”, т.1–3, Женева, 1975–1976 г.

Хинкмар е роден през 806 г. в северозападната част на франкското кралство (мястото е неизвестно) в знатно франкско семейство. Още малък той е изпратен в манастира Сен Дьони, където от 814 г. негов учител става абатът на манастира Хилдуин. През 822 г. Хилдуин е избран за архикапелан от Луи I Благочестиви – един много важен пост, отговарящ и за канцеларията на краля освен за дворцовата му църква. Той взима младия Хинкмар със себе си в столицата Аахен и там той продължава образованието си. Аахен е център на голямата религиозна реформа, започната от Бенедикт Аниански, съветник и близък приятел на императора. Принципите за единство, прогласени от реформата, залагат в основата на императорската конституция от 817 г. девиза “един Бог, една Църква, една Империя” – идея, превърнала се по-късно в химера, но останала жива в сърцето на Хинкмар. В Аахен той осъществява близък контакт с владетеля и с неговия кръг от съветници и министри като: абата

на Корби Адалард, полубратята на императора Дрого и Хуго, канцлера Елиазар, ръководителя на Академията след Алкуин – Айнхард и др. По този начин младият Хинкмар получава поглед върху реда и устройството на държавата, изучава *Libri Carolini*, придобива широки познания по светско и църковно право, античните автори, римското законодателство, патристиката и пр. За съжаление през периода на кризата на управлението 830 -834 г. абат Хилдуин като представител на протагонистичната партия е заточен по заповед на императора в манастира в Корби, където Хинкмар доброволно го последва. След една година учителят му е помилван и се връща обратно в Сен Дьони. След тежките години на политическата криза императорът, оценил вярността и политическата надпартийност на младия Хинкмар, го взима на служба в двора и го използва за изпълнение на държавни и църковни задачи – например го изпраща като пратеник на събора в Диденхофен през 835 г. Между 836 г. и 840 г. той изпълнява в Сен Дьони службата на ковчезник на манастира.

След смъртта на Луи I Благочестиви през 840 г. Хинкмар остава на служба при владетеля на Западнофранкското кралство Шарл Плешиви, комуто служи вярно до края на живота му, включително и на неговите наследници.

През 845 г. той е избран от Шарл Плешиви и от по-голямата част на западнофранкския епископат за архиепископ на град Реймс и на диоцеза Реймс, който е обхващал 9 епископства с изключение на диоцеза Камбре, принадлежащ към кралството на Лотар I. В продължение на осем години Хинкмар преодолява огромни пречки като архиепископ: успява да организира регулярната църковна дейност в изоставения десет години диоцез поради свалянето през 835 г. на предишния архиепископ Ебон, да възвърне по-голямата част от заграбените от местните грандове и от краля църковни имоти, и да преодолее съпротивата на противниковата партия на Ебон, неприемаща неговата ординация. С помощта на краля и на по-

голямата част от епископата на синода в Соасон през 853 г. се налага положението, че Ебон е загубил правата си на митрополит още през 835 г. и че ординацията на Хинкмар е напълно валидна. Въпросът обаче остава отворен поради апелацията на противниковата група до папата – и така въпросът се решава чак през 858 г., когато Хинкмар излиза за първи път на политическата сцена по друг, съдбоносен за кралството проблем.

Смъртта на император Лотар I през 855 г. и подялбата на Италия, Лотарингия и Прованс между тримата му сина слага край на относителното единство в отношенията между наследниците Каролинги. Нашествията на нормани и бретонци през 30-40-те години засилват още повече кризисната ситуация в кралството на Шарл Плешиви. След споразумението със светските и църковните първенци в Кулен от 843 г. и особено след получаване на короната на Аквитания през 848 г. – в ущърб на племенника си Пипин II, западнофранкският крал е изградил до известна степен сигурна почва под краката си и провъзгласява сина си Луи II Пелтека за крал на Нейстрия. Но Луи II е прогонен от бретонците, нападнали Северна Нейстрия. Поради неспособността на Шарл Плешиви и на сина му да отбраняват страната срещу външната опасност, аристокрацията от Аквитания и Нейстрия вдига бунт, начело на който застават Робер Силния, граф на Турен и Анжу, Пипин II Аквитански, някои епископи и други светски грандове. Те предлагат трона на източнофранкския крал Лудвиг Германски, който през септември 858 г. нахлува в кралството на брат си и завзема резиденцията Атини, докато в същото това време Шарл бяга в Бургундия. Западнофранкските епископи са свикани от Лудвиг Германски в Реймс, за да узаконят наследственото му право върху трона. С изключение само на един епископ цялото западнофранкско духовенство начело с Хинкмар отказва да направи това под предлога за некомпетентност. Още преди събора в Реймс Хинкмар

събира епископите на провинциите Реймс и Руан в Керси и обобщава съвещанията с тях в пространно послание до крал Лудвиг¹¹.

Предаваме съдържанието на това прочуто послание от ноември 858 г., известно като “*Litteras dominationis vestrae*” по текста на Х. Шрьорс¹². То се състои от 15 глави. В целия текст проличава базисната теза на Хинкмар като защитник на нарушеното законово право и на Божията правда. Хинкмар иронизира най-напред желанието на нападателя “да възстанови църквата и благополучието на християнския народ” чрез завоюване на страната, докато в същия момент той раздавал имоти и абатства на короната на преминалите към него кралски васали. И тук той заплашително напомня на Лудвиг Германски за *visio Eucherii* – визията на епископ Еухерий от Орлеан, който според легендата видял крадеца на църковен имот, майордома на франките Карл Мартел, да се мъчи в пламъците на ада¹³.

Хинкмар пламенно заявява в посланието си, че ако кралят можел да декларира само добри намерения за страната и населението, ако не бил подтикнат към завоеванието от алчност, жажда за власт и богатство, и ако сърцето му било чисто, то – с Божията воля – той можел да бъде избран за крал със съгласието на народа и магнатите. Тук архиепископът проявява завидна дипломатичност предвид критичното положение в кралството и възможността Шарл Плешиви да бъде свален от аристокрацията при своето отсъствие. Но в последната част от посланието епископите начело с Хинкмар ясно заявяват своето виждане на нещата. За тях крал Лудвиг е нарушител на закона и те отказват решително среща с него. Според тях само един национален (западнофранкски – б.м., В. Г.) синод можел да

¹¹ Посланието е описано при Н. Schrörs Цит. съч., в Reg. Hincmari, nr. 116

¹² Schrörs, Н, Цит. съч., 80 – 83. Срв. още MGH Epistolarum Tomi VIII. Karolini aevi VI. Fasc.1. Hincmari archiepiscopi Remensis epistolarum pars prior. Berolini, 1939, 858 – nr.115

¹³ Ощият. Цит. съч., р.82

вземе решение по този въпрос, което щяло да бъде само в полза на западнофранкския владетел по две причини: първо, Шарл бил миропомазан още през 848 г. като крал на Аквитания от епископите в Орлеан с особено свято миро, дарено пряко от Бога, наречено хризма (chrisma), което го правело “най-християнския” крал на всички франки. Хинкмар разяснява по-нататък, че това било станало вече “свещена традиция”, имайки предвид още миропомазването на крал Хлодвиг (482–511) с това миро от епископ Ремигий в Реймс през 496 г.¹⁴. Освен това кралят бил избран със съгласието на народа, помазан бил и от папата, поради което правото му на техен суверен било законно и свещено. Неговото владетелско достойнство било дело и на църквата и те не могли да свалят господаря си, както правели светските князе. Второ, епископите не били равни на кралските васали, които се комендирали на когото и да е, и епископските църкви не били бенефиции на крал Лудвиг, които той своеволно раздавал. И накрая е важно да отбележим, че в това послание се срещат за първи път, изказани от автора, принципите на които почива кралското управление, които той ще повтори отново в своето съчинение “De ordine palatii”.

Като юрист Хинкмар е особено възмутен от правното неспазване на клетвените договори за “общо управление и ненападение” между внуците на Карл Велики, декларирано например при срещите в Диденхофен през 854 г. и 847 г. и през 851 г. в Мерсен.

Националноосъзнатата позиция на защита на кралството кара Хинкмар, както сочат изворите¹⁵ да предупреди в писмо от февруари 859 г. Шарл Плешиви да се грижи по-добре за сигурността на страната, и

¹⁴ Спв. Wallace-Hadril, J. M. History in the Mind of Archbishop Hincmar, in: The Writing of History in the Middle Ages, pres. to R.W. Southern. Oxford, 1981, note 4 = MGH Epistolarum Tomi VIII. Karolini aevi VI. Fasc. 1, 62 – 65, nr. 126

¹⁵ MGH Epistolarum Tomi VIII. Karolini aevi VI, Capit. II, 2, p. 439

припомня задачите на службата му - да бъде водач на доброто, а злото сред поданиците си да поправя, започвайки критиката от самия себе си. В тези думи на архиепископа откриваме основни моменти от управленческата етика, основана на редица християнски постулати както от съчиненията на бл. Августин (354–430), така и на някои видни папи като Григорий I Велики (540–604). През пролетта на 859 г. Шарл Плешиви се връща от Бургундия и кризата за властта е преодоляна успешно.

Тази позиция на епископата показва, че той е най-здравата част от разпадналата се каролингска система. Оттук нататък владетелят ще разчита все повече на духовенството и на Хинкмар като негов водач в решаването на важни държавни дела. За в бъдеще духовенството ще потвърждава с миропомазването при коронацията свещения характер на кралската власт, ще контролира и ще се намесва в управлението на държавата и дори ще замества краля в някои от неговите функции, особено когато става въпрос за възстановяване единството между властващите Каролинги. Всяка криза на политическата власт при Шарл Плешиви ще предпоставя нарасналата власт на епископата в кралството.

Укрепналото положение на духовенството личи в сключването на мирния договор с източнофранкския крал. През май 859 г. синод на църквата в Мец пише неговите условия, ръководител на делегацията е Хинкмар. Договорът е подписан през юни с. г. През 860 г., подготвен от срещата в Кобленц, е подновен договорът от Вердюн от 843 г., който разделя франкското кралство на три части между наследниците на Карл Велики.

Утвърденият авторитет на архиепископа проличава в борбата му срещу учението на монаха Готшалк за предопределението, разпространило се сред част от франкския епископат през 50-те години на IX в. Теологичният спор е започнат и воден от абата на Фулда Рабан Мавър (780/783–856), архиепископ на Майнц. Абатство Фулда е църковният и

духовен център на Източнофранкското кралство. Следвайки бл. Августин, Готшалк развива тезата за двойното предопределение. Според него, ако човек бил предопределен към зло или към добро, това положение не можело да се промени, независимо от кръщението, което възвръщало Божията милост към човека. Последовател на британския монах Пелагий, Рабан Мавър извежда тезата за свободната и неопорочена от първородния грях свободна човешка воля, придобита при кръщението, определяща отсъждането на човека между добро и зло. Човек бил предопределен от Бога към добро, отгук и възможността да може да се спаси по Божия милост чрез добри дела. Причинител на злото бил самият човек, а не Бог, и той отговарял пред Бога за лошите си дела.

Хинкмар пише три контрасъчинения срещу Готшалк: “*Ad simplices*”¹⁶, “*De predestinatione Dei et libero arbitrio*”¹⁷, третото съчинение, и то в 3 тома, е за съжаление изгубено. Позицията на Хинкмар е повече пелагианска и е повлияна главно от Рабан Мавър, с когото поддържа активна кореспонденция.

През ноември 849 г. Готшалк е осъден от църковен събор в Керси като еретик. Но борбата между про- и контрапартиите не е приключила. Следва синод в Соасон през 853 г., с решения срещу лъжливото учение, които са конципирани от Хинкмар, съответно и контрасъбор във Валенс през 855 г. Спорът за предопределението приключва през 866 г. Междувременно архиепископът на Реймс пише като част от борбата срещу учението на Готшалк и мнението му за Светата троица съчинението “*De una et non trina deitate*” от 860–861 г.¹⁸, проявявайки огромни за времето си познания върху съчиненията на църковните отци.

¹⁶ “*Erste Streitschrift gegen Gotschalk*“. Ed.W. Gundlach, *Zwei Schriften des Erzbischofs Hinkmar von Reims* – ZKG X, 1889, 258 - 310

¹⁷ Schrörs, H. Цит. съч., Reg. nr.136

¹⁸ Пак там, Reg. nr.146

От 860 г. Хинкмар концентрира вниманието си върху брачната афера на крал Лотар II (855–869), владетел на Лотарингия. Почти през целия си живот Лотар II се бори да се разведе с първата си жена Тетберга, от която няма наследник, и да се ожени за своята наложница, от която има син – Хуго. Ускорената християнизация в кралството признава като единствена легитимна брачна форма т.н. попечителски брак (*Muntehe*), включваща според германската традиция предаване на девојката от роднините ѝ – мъже, на жениха, срещу подаръци, които стават зестра (*dos*) на жената. Следва годеж и тя бива отведена в дома на жениха и след сватбата като част от договореността се осъществява физическият контакт в брачното легло, приключване на брачната церемония. За разлика от традицията през V-VI в., когато легалното брачно съжителство е могло да съществува успоредно с т.н. свободен брак (*Friedelehe*), при който жените не са съпруги, а наложници и който е можел да бъде анулиран и без участие на църквата, през IX в. разтрогването на брака от първия вид става почти невъзможно според църковните канони. Това положение става валидно и за кралете и техните близки, а свободният брак се забранява и става нелегитимен. Още Карл Велики изключва децата на многобройните си наложници от законните си наследници.

Така срещу желанието на император Лотар II, целящо всъщност запазване на неговата династия, се изправят две силни фигури – тази на папа Николай I (858–867) и на архиепископ Хинкмар, които защитават безкомпромисно позицията за принципната неразторгваемост на християнския брак. Като теологично-правна обосновка на своята теза Хинкмар пише през 860–861 г. пространния труд “*De divortio Lotharii regis et Tetbergae reginae*”¹⁹ (по-нататък: “*De divortio...*”). Въпреки опозицията им, подкрепян от своята аристокрация, Лотар II получава на синод в Аахен

¹⁹ Пак там, Reg. nr. 139

през 862 г. разрешение за брак с наложницата си Валдрада поради представеното доказателство за инцест (полови контакти на съпругата Тетберга с нейния брат), по-нататък и синодът в Мец през октомври 863 г. потвърждава без проблеми решенията в Аахен. Тетберга бива изгонена от кралството, но намира прием при папата, който отхвърля законността на постигнатото от Лотар II решение. Също така в отговор на нерешеното положение за брака на племеника им, който се превръща в приоритетно политически въпрос, Шарл Плешиви и Лудвиг Германски сключват два пъти съюз срещу краля на Лотарингия – през 865 г. и 867 или 868 г., като в съвещанията през последната година вземат участие редица епископи начело с Хинкмар²⁰ с цел да конкретизират подялбата на кралството. Синът на императора – Хуго, в крайна сметка е определен като нелегитимен наследник на своя баща от властващите Каролинги.

По въпроса за позицията на Хинкмар като политик по този проблем, касаещ бъдещето на всички Карлови наследници, възниква въпросът дали архиепископът е имал активно участие при решаването му. Немски автори като Л. Бьорингер напр.²¹ не виждат в лицето на Хинкмар личността, която да може да се оцени като съучастник в амбициите на Шарл Плешиви към Лотарингия и Прованс – мнение, които защитават повечето историци. Като контрааргумент на това мнение ни служи например декларираната в “*De divortio...*” от Хинкмар критика към владетелите – съюзници спрямо тяхното поведение, опровергаващо клетвените им обещания за запазване цялостта на империята. Като юрист Хинкмар дори подчертава, че би разрешил на Лотар II втори брак при доказан инцест на Тетберга, казано по-горе. Според нас тук той проявява независимата си позиция спрямо амбициите на своя крал, защитавайки основните правни принципи -

²⁰ Срв. Hinkmar von Reims, *De divortio Lotharii regis et Thetbergae reginae*. Hg. V. L. Böhringer = MGH Concilia T. IV. Suppl. 1. Hannover, 1992, p. 19

²¹ Пак там, 17 - 19

Справедливостта и спазването на Закона като основи на духовността и държавността.

Затова не сме склонни да приемем общоприетото от изследователите твърдение, изказано в книгата на френската авторка Тес Лоран “Наследството на Каролингите от смъртта на Карл Велики до хилядната година”(= Нова история на средновековна Франция, ч. 2, София, 1997 г., с. 40), за това, че “Несъмнено той (Хинкмар – б.м., В. Г.) говорел от името на Бога и на Църквата, но в действителност изразявал интересите на своя крал Шарл, който никак не бил безразличен към лотарингското наследство”. Считаме, че Хинкмар не е бил “платен” говорител на Шарл по този въпрос, а е проявил личностната си позиция – критичност и независима политическа мисъл – но оставайки лоялен към своя владетел, дори при завладяването на Лотарингия през 869 г., възприемано от кралските му роднини като нарушение на междудържавните споразумения, сключени дотогава. По въпроса за отношението на архиепископа към последния проблем, бихме го определили отчасти като противоречиво, защото той е следвал едновременно СВОЯТА (курсивът мой – В. Г.) политическа и морална линия, несъвпадаща с клетвата за вярност към краля.

По-нататък Хинкмар посочва в увода на съчинението си “De divortio...” принципното положение, защитавано от Църквата и заявено още от бл. Августин, че именно на епископите като духовно съсловие било поверено спасението на душите на владетелите и че на тях била поверена следната задача от Бога: да бдят над кралете за поведението им, да следят как изпълняват задачите си като християнски управници и да ги критикуват при тяхното неизпълнение. Той акцентира тук на основната си мисъл, следвайки св. Августин: владетелите трябвало да служат пред Бога и хората като образец във всяко едно отношение²². В заключението на

²² Пак там, с. 20. Ordo MGH, Cap. Reg. Franc. II, p.456 ss.

съчинението си Хинкмар апелира към управниците и духовенството да се отнасят с отговорност към съответните им задачи.

Император Лотар II умира през 869 г., а наследникът му Хуго остава нелегитимен. При положение, че първородният син на Лотар II – Луи II, крал на Италия, остава без наследник, а вторият – Шарл, крал на Бургундия и Прованс, умира през 863 г., въпросът за наследството на Лотар II остава открит. Най-решителен от всички, и при положение, че другият претендент за Лотарингия, крал Лудвиг Германски, в момента е болен и не може да реагира, Шарл Плешиви навлиза в Лотарингия и бива миропомазан и коронясан в Мец на 09.09.869 г. от Хинкмар и местния епископат. След това посещава Аахен и поставя нови епископи в Трир и Кьолн, което ясно показва решимостта му да стане господар на цяла Лотарингия. Но една година по-късно Шарл е принуден с договора от Мерсен да подели “спорното” кралство с Лудвиг Германски.

Ще се спрем по-подробно на коронационното ордо от 869 г. и на това от 877 г. за сина на Шарл Плешиви – Луи II Пелтека (877–879), защото те са най-старите коронационни *ordines* в Западна Европа. Записаните средновековни *ordines* са едни от най-важните свидетелства за провеждането на църковния ритуал при миропомазването на владетелите, за който почти липсват сведения в изворите на ранното Средновековие. Литургични текстове с молитви и с указания за церемониалните действия, тези *ordines*, първоначално създадени за интронизации на някои владетели, те се превръщат след IX в. в норма за коронация и в двете франкски кралства. В Западнофранкското кралство обаче – за разлика от коронациите на германските крале, при които на преден план излиза светският момент, изборът на краля от страна на елита – миропомазването е било най-важният легитимиращ владетелското възкачване акт. То е олицетворявало основната идея на духовенството – че властта се дава на краля не от хората, а от Бога, което го поставя на по-високо ниво от тях

като *rex et sacerdos* и му възлага надперсонални духовни задължения към кралството и народа. Основополагащи за изграждане на държавността през ранното Средновековие, *ordines* репрезентират също така решителното укрепване на църковното участие в коронацията на владетелите. Хинкмар се счита за автор и организатор на целия коронационен ритуал от 869 г., състоящ се от определени церемонии и молитви²³.

Ордото за коронация включва следните пет части: избор от светската аристокрация; молитви - благословии на шест епископа за кралското управление; миропомазване; коронация; тържествена литургия²⁴.

Преди избора се включва една молитва от епископ Адвентий от Мец, в която той призовава към единство в решението на магнатите за един крал, който е призван да управлява справедливо, законово и мъдро и да приведе в ред разрушеното кралство, да води народа към благоденствие, да се бори със злото, да защитава църквата и пр. Молитвата има за цел Бог да благослови новия крал с тези качества и да осигури в края на живота му вход към Божието царство. Кралят трябва да се счита от всички като Божи избранник. Втората молитва измолва от Бога пълната му милост за земното и отвъдното съществуване на краля и подчертава тежестта на службата на владетеля поради високата ѝ отговорност за кралство и народ. Третата молитва се опира на по-стара галиканска и се отнася за Божията милост към християните - за тяхната сигурност при управлението на този крал. Четвъртата молитва измолва от Бога спасение на душата и тялото му, защита от Бога и отдаденост на краля към добри дела. В петата молитва кралят се призовава да проявява винаги послушание пред Бога.

²³Срв. Schramm, P. E. *Ordines-Studien* II, p. 10, в: – *Archiv f. Urkundenforschung* 15, 1938; Devisse, J. t.1, p. 455

²⁴ Представянето на коронационното ордо е по статията на A. Sprengler, *Die Gebete der Krönungsordines Hinkmars von Reims für Karl den Kahlen als König von Lothringen und für Ludwig den Stammler* – *Z.schr. f. KG* 4, Folge I, Bd. 63, 1950/51, H.1, 245 – 265. Срв. също P.E.Schramm, *Die Krönungen bei den Westfranken*, в: *Kaiser, Könige und Päpste*, Bd. 2.Stuttgart 1968, 140 - 168

Следват молитвите на архиепископ Хинкмар от Реймс²⁵. Той измолва благоденствието (Heil), което кралят трябвало да донесе на народа си, и интересното в случая е това, че Хинкмар прави тук заемка от една молитва от Алкуин за Карл Велики, в която той се моли за опрощение на греховете на краля и за освобождение от всичко лошо – особено от “лукавостта на видимите и невидими врагове”, взета от по-стари ирландски и англосаксонски молитвеници. Следвайки Алкуин, Хинкмар счита, че Бог трябвало да пази владетеля от невидимите му врагове, особено от видимия знак на Сатаната – меча. В молитвата на архиепископа се измолват също така мир и любов между хората и “вечно благополучие” за краля въз основа на думите от псалм 132 :12: “Ако твоите синове спазват Моя завет и Моите откровения, на които ще ги науча, то синовете им ще седят вечно на твоя престол”, на словата от псалм 132:15: “Ще благословя и преблагословя храната му, сиромасите с хляб ще наситя”; и на тези от псалм 132:17: “Там ще въздигна рог Давиду, ще поставя светило на моя помазаник...”²⁶.

По този начин Хинкмар определя по аналогия с молитвата на Алкуин за Карл Велики Шарл Плешиви като наследник на Давид, а неговото кралство - като НОВ Израил. Така според него над краля щяла да се излее Божията милост, а обещанията на Бога за благоденствие към Давидовия род щели да преминат върху франкските наследници.

По-нататък следва миропомазването с хризма, най-свещеното миро, по челото, ушите и главата на краля²⁷, което според Хинкмар било мирото на Божието благословение и на Светия Дух, една духовна “корона на

²⁵ Текстът на латински език е предаден при А. Sprengler. Цит. съч. (молитви 7 – 12), 264 - 265

²⁶ Библия сиреч книгите на ВЕТХИЯ и НОВИЯ ЗАВЕТ, изд. Св. Синод на бълг. Църква. София, 1991, Псалтир, с. 703

²⁷ Цит. при А. Sprengler. Цит. съч., р. 251

славата”²⁸. С това понятие “corona gloriæ” в Стария завет (Исая, 28:5) се обозначава сам Господ за своя народ, т.е. и владетелят трябва да се разбира като борец и защитник на истинския Израел. С такова миро и с вяра били побеждавани кралства и били изпълнявани Божиите обещания. Това трябвало да очаква и новият крал, комуто била поверена от Бога задачата да се бори до смърт със злото. Триумфът на владетеля служел за благополучието на целия народ. Ще припомним тук, че определянето на Шарл Плешиви като “най-християнски” крал е подчертано от Хинкмар още по-рано, в посланието до Лудвиг Германски през 858 г.

Това свещено миро било донесено, както съобщава Хинкмар в по-късно написаното житие на св. Ремигий, при кръщението на Хлодвиг през 496 г. от бял гълъб, носещ в човката си света ампула с Божието миро. Хинкмар може да се нарече автор на тази легенда в смисъл, че той я възвръща към живот по определени причини. За кръщението на франкския владетел с миро в Реймската катедрала той научава освен от съчинението “Десет се обозначава самият господ за своя народ книги история” на Григорий от Тур²⁹, който се базира на едно незапазено житие на светеца, така и от житието с автор абат Хилдуин, който го пише по молба на Луи I Благочестиви. След смъртта на абат Хилдуин през 840 г. Хинкмар поема задачата да напише ново житие на св. Ремигий, инспириран от желанието да утвърди този култ извън Реймс. Конкурирайки се с другите кралски патрони на Меровингите и Каролингите – св. Дионисий в Сен Дьони и св. Мартин от Тур, той не е вярвал, че този местен култ ще се наложи в традиционните вярвания. От материалите в архива на Реймската библиотека той е можел да събере първите сведения за светеца. Освен това

²⁸ Пак там, молитва 9, р. 264

²⁹ Срв. Григорий Турский, История франков. Изд. В. Д. Савукова. Москва, 1987, кн. II, 31. Той погрешно го приписва на Фенанций Фортунат – срв. MGH Auct. antiquis. T. 4, pars 2

Реймската църква вече е инспирирала култа към св. Ремигий в региона, в литургиите се е споменавало за покръстването на Хлодвиг със светата ампула.

Знаейки за тази легенда, архиепископът на Реймс има за цел при коронацията от 869 г. да проектира споменатото висше тайнство спрямо помазанието на своя владетел Шарл Плешиви и така да акцентира върху сакралността на този акт. За помазването на Шарл Плешиви той употребява фразата “*coelitis sumpto chrismate*”, записана в Сен Бертинските анали за събитието от 869 г.³⁰.

Чрез този църковен акт духовенството начело с архиепископ Хинкмар легитимира в политически план завладяването на Аквитания и Лотарингия от Шарл Плешиви. Считаме, че в случая Хинкмар “обслужва” напълно съзнателно кралската глобална политика за териториално разширение.

Бихме сравнили това действие с първото исторически доказано помазание на франкски крал през 751 г., когато майордомът Пипин III Къси е бил избран за крал на франките и миропомазан от архиепископ Бонифаций. Това събитие е било квалифицирано от съвременниците като “държавен преврат” предвид съществуването на живия, но “безвластен” (както го назовава Айнхард в своята “*Vita Caroli Magni*”) меровингски крал Хилдерих III, който е бил подстриган и хвърлен в манастир. Събитията от 848 г. и 869 г. могат да се определят по същия начин предвид съществуването на други законни наследници.

Друго доказателство за стремежа на архиепископа да утвърди като легитимна и свръхсакрална коронацията на своя крал през 869 г. е стремежът му да търси кръвна връзка с предшествашите Меровинги с цел доказване древното потекло на Каролингите. Използвайки анонимната

³⁰ Срв. Wallace-Hadril. Цит. съч., р. 64

поема “*Origo ex exordium gentis*”, Хинкмар открива тази предполагаема връзка в потомството на св. Арнулф от Мец, един от родоначалниците на новата династия, в лицето на Ансберт, негов дядо, който от своя страна бил съпруг на Билихилда, дъщеря на крал Хлотар I (511–561)³¹. Самият Хинкмар обаче не намира достатъчно исторически доказателства за тази приемственост.

Именно тези усилия на Хинкмар да утвърди Шарл на трона на Лотарингия, подхождайки по нетрадиционен начин - като историк и агиограф, успяват да наложат новия крал сред епископата на Лотарингия в този напрегнат политически двубой, когато и папата не е бил съгласен с узурпирането на кралството на Лотар II.

Легендата за светата ампула Хинкмар съобщава едва в житието на свети Ремигий, което пише около 877–878 г.³². Че Хинкмар е автор на тази легенда, потвърждава най-добрия хронист на неговия живот - Флодоард, канонист в Реймс. От четиритомната му “История на Реймската църква”, написана между 948 и 953 г., третият том изцяло е посветен на Хинкмар, най-известния реймски архиепископ през IX в. Както съобщават френските хронисти, мирото в светата ампула се употребявало при всички коронации на френските владетели през Средновековието чак до XVI в.

По-нататък в коронационния ритуал на миропомазването архиепископът подчертава основната мисъл в молитвата си – че борбата за нова духовност на кралството трябвало да започне от собствената личност на владетеля. Той трябвало да има страх и любов към Бога, да притежава истинска вяра и да се стреми към добри дела и мир сред поданиците си.

Никъде при коронацията от 869 г. Хинкмар не определя пряко краля като наместник на Христос на земята. В кралската си теология

³¹Пак там, 55 - 57

³² *Vita Remigii episcopi Remensis auctore Hincmaro*, ed. Br.Krusch – MGH SS rer. Merov. 3. Hannover, 1896, 239 - 349

архиепископът избягва подобна формула: според него – ако кралете се считали за служители на Бога, “*vicarius Dei*”, то епископите, “*vicarius Christi*” – били истинските представители на Христос на земята. По този начин Хинкмар запазва разликата между *regnum* и *sacerdotium* и подчертава по-високото положение на *sacerdotium*. Той е изразил тази мисъл в едно предупредително послание до епископите и крал Карлман (879–884) след събора във Фисмес през 881 г.: ”Но толкова по-тежка е отговорността на епископите, защото те трябва да дадат отчет за кралете пред Страшния съд, и толкова по-голямо е достоинството на епископите пред това на кралете, защото кралете се помазват от епископите, за да имат власт да управляват, но епископите не могат да бъдат помазани от кралете”³³. Тук той повтаря буквално основната мисъл на папа Григорий I Велики. Или, както е казал и апостол Павел в посланието си до римляните, гл. 13:4 в Новия завет: ”Защото началникът е Божий служител, [...] той отмъщава с гняв томува, който прави зло” и в 13:5: “Затова трябва да се подчиняваме, и то не само поради страх от неговия гняв, но и по съвест.”³⁴.

Церемонията продължава с връчване на кралските инсигнии, които кралят приема като доказателство за вечно властване и вечен триумф: това са короната, скиптъра и палмата³⁵.

Следва тържествена литургия с молитви, между които са включени молитви от литургията на Алкуин за Карл Велики, в които се измолват за краля духовни добродетели, сила да надделее над злото, изпълнение на службата му като владетел, и вечен живот. В тях също така се обръща внимание на положението, че за да изпълни своите свещени обязанности,

³³ Цитат от “*Mahnschrift an die Bischöfe und an König Karlmann*“ в: *Fürstenspiegel des frühen und hohen Mittelalters. Ausgew., übers. und kommentiert von H.H.Anton = Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. FvSt – Gedächtnisausgabe, Bd. 45. Darmstadt, 2006, p.197*

³⁴ Библия, с. 1402

³⁵ Sprengler, A. Цит.съч., молитва 12, p.265

владетелят трябвало да бъде чист пред Бога, винаги да е близо до него, за да се бори с чиста съвест със силите на мрака - главно на тази мисъл се гради коронационното ордо на Хинкмар за Шарл Плешиви.

И отново на Хинкмар се приписва неоспоримо авторството на коронационното ордо за Луи II Пелтека от 877 г., което е съставено по същия ритуал, както при коронацията на Шарл Плешиви³⁶. Новото, което прави той при съставяне на молитвите при миропомазването, е да преобразува по-стари галикански и франкски молитви за краля от VII в. В първата им част той възпява Божия план, разкрит на старозаветните пророци, изрежда тези пророци и **поставя краля като последен в редицата им** (бел. моя – В. Г.). За краля се измолват същите божествени добродетели, които са притежавали пророците, той води същата духовна борба със злото, каквато те самите са водили.

Във втората част на молитвите Хинкмар представя самото действие на миропомазването. Мирото е истинският извор на победа над всичко противобожествено. Когато се стича над главата на краля, то прониква в най-съкровенията част на тялото – сърцето му, по аналогия с това, което е казано в псалм 132:2: “То е като драгоценен елей върху глава, който се стича по брада, брадата Аронова, [...] по краищата на одеждата му”³⁷. Изговарят се обещанията Божии за краля - щастливо управление и да бъде той приет наред с победоносните крале Давид и Соломон в Божието царство³⁸. Хризмата издига краля по начин, както и Христос, над обикновените смъртни. И той ще води борба с демоните, както е водил Христос. Използвайки словата на бл. Августин за миропомазването³⁹, Хинкмар възхвалява краля, който по тайнствен начин носел вече името на

³⁶ Срв. Ordo – MGH, Cap. Reg. Franc. II, p. 461

³⁷ Псалом 132:2 – Библия, с. 703

³⁸ Срв. Sprengler A. Цит. съч. ,p. 256

³⁹ Augustin, De civitate Dei , Lib. XVII, cap. IV

Христос. Така въз основа на молитвата при миропомазването, по аналогия със старозаветните пророци Авраам, Мойсей, Давид и др., наричани от църковните отци “*typus Christi*”, Хинкмар назовава Луи II Пелтека вече прообраз на Божия син. Тук за първи път в коронационния ритуал миропомазването на краля е съотнесено с това на Христос, а не на Давид, както е било обичайно при предишните коронации на франкските владетели.

Също така поставянето на краля в редицата на пророците го включва към теологията на Стария Завет.

Хинкмар говори директно за владетеля като “*typus Christi*” в други свои съчинения – например в “*De divortio...*” той представя кралете като носители на Христовото име, като служители на Бога и църквата. Определението “*typus Christi*” обаче не е определение за службата на владетеля. Тя включва владетеля като служител на Бога към областта на църквата. Всъщност при предаване на кралските инсигнии, на скиптъра, “*virga recta*”, назован по аналогия с “*virga directionis*”, скиптърът на Христос в псалом 45, след миропомазването се изрича една формула, фундаментална за разбиране съдържанието на кралското служене. Тя е съставена от игра на определени думи, свързани с *rex*: *regere-rectus-corrigere-dirigere-aeternum regnum*. В същия смисъл се произнася Хинкмар в труда си “*De Divortio...*”: “*Rex enim a regendo dicitur, et si seipsum secundum voluntatem Dei reget, et bonos in viam rectam dirigit, malos autem de via prava ad rectam corrigit, tunc rex est.*”⁴⁰. Подобна интенция имат и неговите бележки към Диетата в Пистес от 862 г.⁴¹.

Като цяло Хинкмар избягва пряката аналогия на краля с Христос, за да не постави епископската служба в подчинено положение спрямо

⁴⁰ Migne PL 126, 23. *De Divortio Lotharii Et Tetbergae Reginae*.

⁴¹ Срв. Schrörs, Н. Цит. съч., р.235, бел. 72. Срв MGH Cap. Reg. Franc. II, p.305,1, 36 ss.

светската власт, но признава на владетеля поради миропомазването свещения характер на службата му. Освен това архиепископът е бил верен на теологията от каролингско време, която традиционно е титулувала краля “*minister Dei*” или “*vicarius Dei*”.

Хинкмар е един от основоположниците на кралската теология през IX в. Възгледите си за кралската власт архиепископът развива най-ясно в съчинението си “*De regis persona et regio ministerio*” (“За личността на краля и за кралската служба”), написано най-вероятно през 873 г. и адресирано до Шарл Плешиви⁴². Това съчинение е най-важното от произведенията му, които могат да се определят като “Огледало на владетеля” – един разпространен литературен жанр, в които се вписват имената на други видни автори от IX в. като епископ Йонас от Орлеан, абат Седулий Скот, абат Смарагд от Сен Михиел и писателката Дуода. В това съчинение Хинкмар изброява необходимите добродетели, в които кралят да може винаги да се ”оглежда”, когато управлява. Той поставя за основа на управлението Справедливостта и спазването на Закона, Смирението – но и Силата да се наказва злото, личния Морал на владетеля – огледало на личността му, Скромността, Достойнството му като крал, Умението да води политика в интерес на общото благо, Способността да защитава религията, църквата и живота на поданиците си, както и границите на кралството от външни врагове. Кралят и съветниците му трябвало да бъдат образец във всичко пред своите подвластни. В крайна сметка изкуството да бъдеш добър крал се състои според Хинкмар в това, да можеш да поставиш себе си в подчинение на Бога.

Хинкмар е един от авторите, които поставят основите на християнската кралска етика в размирния IX в., когато моралните

⁴² *De regis persona et regio ministerio ad Carolum Calvum regem* – Migne PL125, 833 – 856. Schrörs, Н. Цит. съч., 386 - 388

стойности губят съдържанието си пред натиска на беззаконието и само владетелите са в състояние да спасят кралството си чрез личен пример на разум и сила, слети в едно.

Особено чрез съчиненията си, посветени на владетелите и чрез някои съборни послания (до Лудвиг Германски – посланието от 858 г., писанията до наследниците на Шарл Плешиви, актовете на събора във Фисмес от 881г. и др., които се вписват в жанра “Огледало на владетеля”) Хинкмар поставя началото на обективацията на кралската служба – т.е. когато тя се възприема като институция, отделена от владетеля: кралството се възприема при това не като лична собственост на владетеля – негов алод, както е било при Меровингите, а като имажинерна величина, несъвпадаща със своя носител. Чрез своите морално-теологични съчинения до някои от франкските крале Хинкмар изгражда сакралността и етоса на кралската служба, основани на християнско-библейската и патристична традиция и поставя началото на идеята за държавата като трансперсонална величина – процес, който протича през цялото Средновековие. Той е съставител и на първите коронационни ритуали, превърнали се в образец при възкачването на западноевропейските владетели. С всичко гореказано можем да твърдим, че Хинкмар е основополагащ автор на символиката и теорията на държавността през Средновековието.

Това е от голямо значение във времето на феодализация на обществото, когато носителят на върховната власт все повече се измества от сеньорите-посредници в личната връзка между крал и поданици, символизирана от клетвата за вярност.

Като управител на своя диоцез Хинкмар развива оживена дейност по благоустрояването му - започва нов строеж на катедралата в Реймс и разширява с нова крипта манастирската църква в Сен Реми във връзка с пренасяне мощите на светеца през 852 г. Сен Реми е до X в. гробница на реймските архиепископи и на някои франкски крале като брата на Карл

Велики Карлман (768-771), Лотар II и Луи IV Задморски (936–954). Този факт не е случаен. Той кореспондира със стремежа на Хинкмар да утвърди новия за Реймс и Западнофранкското кралство култ и абатство Сен Реми като свято място в кралството. За да не създава прецедент култът да се развие на друго място, той отхвърля искането на Лудвиг Германски да му бъдат изпратени части от мощите на светеца.

Хинкмар доставя книги за скриптория на Реймската църква – литургична и патристична книжнина, под негово ръководство са били изготвяни и ръкописи за други църкви. В Реймс е имало и училище за миряни. Този факт стои във връзка с увеличаване броя на реймските каноници, поради което той разширява построения за тях приют. Верен на своя принцип, че особено важна задача на епископа е да се грижи за поклонниците и бедните хора, той построява в Реймс болница под контрола на приюта. Но най-голяма е била грижата му за съответното образование на всички църковни степени, особено на свещениците и епископите., в повечето случаи необразовани. Хинкмар предписва задължително теологично образование за тях в споменатите по - долу “*Capitula synodica*”, съставени между 853 г. и 877 г., и в съчинението си “*Collectio de ecclesiis et capellis*”, написано по поръчение на Шарл Плешиви най-вероятно през 861 г. Архиепископът особено много е държал духовниците да познават двете съчинения на Григорий I “*Regula pastoralis*” и “*Nomilia in evangelia*”. Изисквал е църквата в Реймс да има списък с книгите в скриптория, за да може да бъде попълван. За някои важни книги той търси преписи от други лица, например от епископа на Тур и Камбре – съчинения на бл. Августин, от епископа на Лан – труда на Амвросий Медиолански “*De fide*” и пр. От богатия архив на Сен Дьони също идват за копиране ръкописи. Самият Хинкмар е бил копист в младите си години в манастира. Важно е да се знае също така, че редовното архивиране на

документи в Реймс започва при Хинкмар, който го превръща в голям книжовен център в Западнофранкското кралство през IX в.

Другата голяма грижа на архиепископа е била запазване на църковната собственост от посегателствата от страна както на църковни лица, така и на светски магнати, вкл. и на краля. Той се е стремил чрез своята “*Vita Remigii*” да докаже и съхрани за църквата в Реймс подарените на светеца имоти от франкските крале и от папите Хормизд (514–523) и Йоан I (523– 526), за които днес историците със сигурност знаят, че са фалшифицирани по поръчка на архиепископа. В случая се убеждаваме, че икономическата страна на култа към светеца (материалната собственост на църквата) е била от първостепенна важност за Хинкмар предвид посегателствата върху църковните имоти в Реймска епархия и че той не се е спирал пред някои морални норми, когато се е касало за църковните интереси.

Той е автор на “*Instructio pastoralis*” за епископите и на споменатите “*Capitula synodica*” – пет капитулария за епископите, свещениците, архидяконите, дяконите и деканите⁴³. Никой архиепископ преди и след него не е написал толкова обширни текстове, които с такива подробности да описват задълженията на различните църковни чинове и да посочват основната теологична книжнина за образованието им. Изследователите са на мнение, че епископските капитуларии на Хинкмар представляват връх в развитието на каролингските *Capitula synodica*.

Без да навлизаме тук в подробности, можем да обобщим, че той е държал особено много на поведението на епископите като морален образец. В съчинението си “*De ordine palatii*” той извежда от наименованието им – гръцкото “*episcopus*”, функцията им на пазачи на паството. Както казва пророк Йезекия в книга 3:17: “Сине човешки! Аз те

⁴³ Срв. Stratmann, M. Цит. съч., 20 - 22; Migne PL 125, 773 - 792

поставих страж над дома Израилев, и ти ще слушаш слово от Моите уста и ще ги вразумяваш от Мене”⁴⁴, така и Хинкмар сочи в гл. I на “*De ordine palatii*” следното: че “задача на стража е да показва непрекъснато на поверения му народ чрез пример и слово как да живее [...]”⁴⁵ и по-нататък: ”В свещената книга на кралете (т.е. Библията – б.м., В. Г.) ние четем, че висшите свещеници (Хинкмар ги нарича “*sacerdotes*” за разлика от нисшите, *presbyterii*” – б.м., В. Г.) слагат на главата на кралете, които помазват със свето миро в знак на тяхната власт, корона, която е знак за тяхната победа, и поставят Закона в тяхната ръка, за да знаят, че като крале трябва да владеят себе си, да противоборстват със злото и да водят добрите по правилния път.”⁴⁶.

В “*Capitula synodica*” и по-специално в “*Collectio de ecclesiis et capellis*”⁴⁷ архиепископът засяга един особено парлив въпрос на съвременето – въпроса за т.н. “домашна” църква, термин, който означава: “Божия дом, подчинен на една власт по такъв начин, че тя разполага не само напълно със собствеността в имущественоправно отношение, но и притежава цялата духовна власт над него.”⁴⁸. На чието място и да е построена, църквата е в ръцете на собственика на земята като имуществен обект с права на свободно разпореждане – продажба, наем, подялба, наследяване. Назначените в такава църква духовници са в икономическо и правно отношение зависими от феодала, което накърнява сериозно и дори анулира понякога каноничния авторитет на отговарящия за църковния дом

⁴⁴ Библия, книга на пророк Йезекиля 3:17, с. 960

⁴⁵ Hincmarus (Remensis), *De ordine palatii*. Hg. und ubers. v. T. Gross und R. Schieffer. Hannover, 1980 = *Leges*: 8, *Fontes iuris germanici antiqui in usum scholarum separatim editi* 3, Kap. II, 43 - 44

⁴⁶ Пак там, *Cap. I*, p.41

⁴⁷ *De ecclesiis et capellis*. Ed. W. Gundlach, *Zwei Schriften des Erzbischofs Hinkmar von Reims* – ZKG X, 1889, 92 - 145

⁴⁸ *Lexikon des Mittelalters*, Bd.3, 1986, p. 1706

епископ. Като собственици на “домашната” църква се визират не само църкви, абатства, манастири и цели епископства, но и частни лица (кралят, светски магнати, клирици). “Домашната” църква, която има корени още от времето на основаването на германските кралства през V в., е била широко разпространено явление в Западна Европа през VIII–IX в. Самото духовенство е признавало такава църква поради доходността ѝ посредством църковния десятък и пр. С капитуларий от 803 г. се разрешава на всеки поданик създаване на такава църква, а “*Capitulare ecclesiasticum*” на Луи I Благочестиви от 818 – 819 г. постановява, че собственикът на църковния дом имал право да избира по свое усмотрение духовното лице в него, като епископът можел да оспори избора само при изключителни обстоятелства. Всяка църква, въпреки че за издръжката си е разполагала с една хуфа необлагаема земя (през IX в. това е площ между 12 и 16 хектара – б. М., В. Г.), е била задължена към собственика със служби от различен характер, стигащи до истинска експлоатация на духовните лица. Рим също принципно е признавал в каноничното право създаването на “домашни” църкви. Интересен е фактът, че Карл Велики като “баща на народа” и “*rex et sacerdos*”, е оглавявал “фамилната” църква в диоцезите, считайки я за част от държавната църква, която той е ръководел.

Направени се усилия от страна на известни църковни лица като епископите Агобард от Лион, Йонас от Орлеан и др. да се ограничи практиката на “домашна” църква в кралството, а някои западнофранкски епископи правят опити да отстранят това явление от епархиите си, отнемайки ги от собствениците им. Именно поради техните опити, стигнали и до краля, Хинкмар пише споменатото по-горе съчинение, единствено по рода си през ранното Средновековие. В него той по принцип защитава практиката на “домашна” църква въпреки известните и нему

злоупотреби. Историците⁴⁹ са на мнение, че архиепископът е защитава проблемата от тази гледна точка най-вече поради факта, че той самият е бил собственик на няколко големи “домашни” църкви и е следвал собствения си интерес в случая. Шарл Плешиви например му подарява като собствен манастир Сен Жермен дьо Пре през 844 г.

Важно е да отбележим в този аспект, че Хинкмар винаги е защитава единството на имперската църква, валидно за всички части на разпокъсаната франкска държава. Въпреки разделението на кралството на три и повече части в периода 843–870 г. Карловите наследници са възприемали териториите си като съставна част от империята. Преобладавало е още съзнанието за общофранкско единство в политически и духовно отношение. Ето защо архиепископът влиза дори в конфликт с папството, защитавайки интересите и независимостта на западнофранкската църква по въпроси от юридически и политически характер, чието решение не е съвпадало с каноничното право. Както пред папството, така и в диоцеза си Хинкмар изхожда от концепцията за завишени в сравнение с установената традиция митрополитски права, поради което влиза в спор с редица клирици като суфраганите Пруденций от Троа и Венило от Сенс. Така например той е упражнявал правото да свиква синодите в своята провинция, да определя дневния ред и да наказва отсъстващите. Избирал е епископите на свободните епископства с участие съвета на синода, наказвал е провинени суфрагани често без да търси решението на епископския синод. Контролирал е отблизо всякаква дейност спрямо църковните имоти, особено е следял за нарушения като продажба и присвояване на чужд имот от страна на църковни лица в своята провинция. В случая обаче с епископ Ротхад от Соасон, в чието управление се намесва по повод на спорни обекти на “домашна” църква, е принуден да отстъпи.

⁴⁹ Срв. Stratmann, M. Hinkmars von Reims, *Collectio de ecclesiis et capelis = Fontes iuris germani antiqui in usum scholarum separatim editi* XIV, Hannover, 1990, 9 - 10

Представата му за неоспорими върховни права като архиепископ, както и спорните случаи в неговата църковна практика, от които не винаги излиза победител, са една от причините за появата на Псевдо-Исидоровите декреталии в средата на IX в.⁵⁰. Те обхващат 4 текстови групи, от които четвъртата, носеща авторското име на Исидор Меркатор придобива сред всички църковни законодателни сборници най-голяма известност и разпространение през Средновековието, най-вече във връзка със спора за инвеститура през XI в. Цел на фалшифицирания сборник е била да се засилят епископските права и епископите да са защитени законово спрямо архиепископите, провинциалните синоди и светската власт. Архиепископите трябвало да взимат решенията си само заедно с епископите от провинцията и да бъдат ограничени в действията си от друго по-висшестоящо лице. На папите също се приписвали по-големи права, но само във връзка с позицията им спрямо архиепископите.

Хинкмар може да се счита и за единствения историк сред големите политически фигури на IX в. Като такъв той се проявява най-вече с написването на Сен Бертинските анали. Той ги продължава след смъртта на предишния аналит епископ Пруденций от Троа – от 861 до 882 г.⁵¹. За разлика от *Annales regni Francorum*, които са сухи и кратки, неговите записки са по-богати, особено когато се касае за събития, в които той е бил пряк участник. В тях може да се усети неговата лична позиция. Хинкмар показва проникновеност и ерудиция спрямо материала, с който работи. Самият той е бил пръв съветник на краля и участник във всички по-големи църковни и политически събития на времето и е познавал отблизо действащите лица. Като никой друг негов съвременник той прозира

⁵⁰ Спв. Betz, Karl-Ulrich, Hinkmar von Reims, Nikolaus I., Pseudo-Isidor. Fränkisches Landeskirchentum und römischer Machtanspruch im 9. Jh. Inaug. Diss. Bonn, 1965, 30 – 75. Спв. също и A. Angenendt, Das Frühmittelalter . Die abendländische Christenheit von 400 bis 900. Stuttgart, Berlin, Bonn, 1990, 393 - 395

⁵¹ Спв. Wallace-Hadril. Цит. съч., p.59 - PL125,983 – 990; Schrörs, H. Цит. съч. p.456

причините и целите на голямата политика и проявява отношение на отговорен държавник, което личи и в неговите добавки към анализите. Като цяло той се отнася към официалните актове с голяма добросъвестност и отговорност и съзнава значението на работата си като историк. Хинкмар работи предимно с официални източници и анализите му имат до известна степен служебен характер⁵².

Дипломат от голям ранг, той не спестява на владетелите своята критика, например към Шарл Плешиви относно отстъпките пред грандовете и партиите, направляващи неговата политика в по-късния период от управлението му. Критикува остро неговата италианска политика и коронясването му за император през 875 г., връх на универсалистките въжделения на краля, направено в момент, когато страната е лишена от вътрешна и външна стабилност. Хинкмар защитава независимостта си като западнофранкски митрополит – като архиепископ той се стреми да запази църквата от натиска на грандовете и на краля. Особено много държи на автономията на западнофранкската църква спрямо папството. Открито критикува отказа на кралската власт да се бори с норманската опасност. Участващ в консилиума на светските и църковни магнати, който още в началото на управлението на Шарл Плешиви се изявява като негов партньор във властта, той упражнява своето право на критика и контрол спрямо кралското управление.

Хинкмар пише историята от гледна точка на своите политически и духовни убеждения, проявява и пристрастие, което е разбираемо. Успоредно с това той се стреми да ѝ придаде повече универсален характер, като включва събития от съседните кралства, Италия и Рим, дори църковни събития от Ориента.

⁵² Wallace-Hadril. Цит. съч., р.59 - PL 125, 1035 - 1070

За разлика от стила на анализите, които пише, като агиограф Хинкмар не е така добросъвестен и точен, и това личи най-много в житието на св. Ремигий, което той счита за една от най-важните си творби, но което на практика е безкритична на много места компилация от различни източници. Той е използвал “Десет книги история” на Григорий от Тур, но в недобър по-късен препис от VIIIв.; обвърква събития, предава например неточно дения на кръщението на Хлодвиг (вместо на Коледа го датира на Великден)⁵³; обръща внимание не толкова на реалните исторически данни в живота на светеца, а главно на неговите чудеса и тук проявява своята фантазия и лековерие, безкритично приемайки данни от устното творчество и от литургични податки в архива на Реймската библиотека. При написване на житието не използва “Четири книги история” на Псевдо-Фредегар от VII в. и други по-точни източници като коректив. Съставянето на “Vita Remigii” показва, че Хинкмар е придавал голямо значение на този светец като пръв покръстител на франките, придавал му е политическо значение за своето време – разглеждал е неговия живот и дело като историческа поука за възходите и паденията във франкската история. От пролога към “Салическия закон”, написан през VII в. той вниква в идеята за мисията на франките в историята и я обвързва с приноса на големите светци при Меровингите.

Не е случаен фактът, че при възкачването на Луи II Пелтека през декември 877 г., когато лично коронясва, архиепископът му посвещава своя труд “Novi regis instructio”, написан като урок по франкска история⁵⁴. Според него кралете са имали успех, когато са се съобразявали с Божия план и с проводниците на Бога, епископите, и обратно – са се проваляли, когато не са се съобразявали с тях. Дори в написаното от него през 877 г.

⁵³ Schrörs, H. Цит. съч., р. 449

⁵⁴ Wallace-Hadril. Цит. съч., р. 59

visio Bernoldi⁵⁵ той сочи на наследника на Шарл Плешиви, че баща му е попаднал в чистилицето именно защото не е послушал неговите, на Хинкмар, съвети.

Като цяло историята няма за него самостоятелно значение, а служи като доказателствен материал за неговите теологични, канонични и други трудове. Към ранната история на франките той няма особен исторически интерес. Както можахме да установим, той използва провиденциалистското им минало по оригинален, практически начин – с цел да утвърди своите конкретни цели като политик, теолог и държавник. И все пак във франкската история освен поука той е търсел и утешение, и съвет за своите действия.

Хинкмар е конципирал и голяма част от решенията на синодите след 853 г.в Западнофранкското кралство. Бил е един от най-начетените и разностранни личности на времето си, виден теолог и политик, агиограф, юрист и писател. Проявявал е задълбочени интереси в почти всички сфери на знанието. Познавал е като никой друг римското класическо право, римската и античната гръцка литература.

Той е изпълнявал редица важни дипломатически мисии – като съветник на Шарл Плешиви е участвувал в срещите му с неговите братя и с техните наследници, като например тези в Савониер през 859 г., в Кобленц през 860 г., отново в Савониер през 862 г., в Туси през 865 г., в Мец през 867 г. и през 870 г. в Аахен, с цел да реши спорните въпроси и да укрепи мирните отношения между тях. След тези срещи се подписва договорът в Мерсен от 870 г., според който югозападна Лотарингия остава към Западнофранкското кралство. По-късно обаче договорът в Рибмон, състоял се след смъртта на Луи II Пелтека през 879 г., присъединява останалата

⁵⁵ Пак там – PL 125,984

част на Лотарингия към Източнофранкското кралство. На дипломатията на Хинкмар се дължи до голяма степен мирът в кралството през тези години.

Целият му живот е бил посветен на просперитета на кралството и властта. Той остава докрай лоялен към наследниците на Шарл Плешиви. Като политик Хинкмар се е стремил към запазване цялостта на кралството въпреки наличието на много неблагоприятни фактори – поделянето на територията между синовете на Луи II Пелтека, провокирало нова криза на властта, непрекъсната вътрешна опозиция и външния натиск на източнофранкския крал Лудвиг III Младши. Когато той нахлува в Западнофранкското кралство през 875 г. , Хинкмар припомня в едно послание до всички епископи, назовано “De fide Carolo regi servanda”⁵⁶ тяхната клетва за вярност пред суверена им. Положението остава напрегнато и през следващите години поради формирането на опозиционни партии, готови за въстание срещу короната.

През 879 г. една от най-силните партии в кралството начело с архиканцлера и абат на Сен Дьони, Сен Жермен дьо Пре и св. Аманд - Гозлин, решава да предложи короната на Лудвиг III. Спечелването на архиепископа на Реймс е било за тях особено важна задача, но Хинкмар отхвърля предложението. Регентството, ръководено от граф Теодерих, се вижда принудено да препотвърди отстъпването на югозападната част на Лотарингия на източнофранкския крал, и предвид реалната опасност от нова инвазия се налага бързото коронясване на Карлман, което отново е трябвало да направи Хинкмар. Поради болестта му обаче коронацията е извършена през септември 880 г. от архиепископ Анзегис от Сенс⁵⁷.

Началото на 881 г. е съпътствано от нови опити на прогерманската партия в кралството да привлече стария вече архиепископ, войска на Лудвиг Младши се намира дори пред Атини, и той се обръща за помощ и

⁵⁶ PL 125, 961 - 984

⁵⁷ Schrörs, Н. Цит. съч., р.430

съвет към магната Хуго Абата, който управлява територията между Сена и Лоара, “сърцето” на кралството. Хинкмар защитава Реймс, заплашен от наплива на и на друга мощна сила – норманите, и моли кралица Лиутгард, съпруга на Лудвиг Младши, да издейства пред краля защитата на светите места⁵⁸.

В последните години на живота си Хинкмар става автор на спасителен според него политически проект – да накара източнофранкския владетел Лудвиг III Дебелия, провъзгласен за император през 881 г., да осинови двата принца-наследници на Западнофранкското кралство и да установи протекторат с оглед запазване на съществуването му. Този проект не се осъществява по различни причини. През март 880 г. на Диетата в Амиен кралството се поделя между синовете на Шарл Плешиви, които обаче не са в особено добри отношения. В страната цари анархия, беззаконие и глад, а от север заплашват норманите, известни със своята жестокост.

С оглед на критичното положение Хинкмар изпраща послание през април 881 г. до синода във Фисмес⁵⁹, в което призовава към общонационално действие. Той представя на всички съсловия техните грехове и посочва пътя към Църквата, единствения спасител на кралската власт и гарант на мира. Той поставя духовния сан резонно по-високо от светската власт. *Regnum* и *sacerdotium* според него трябвало да си помагат за благо на поданиците в този решаващ момент, но да не смесват своите функции. Архиепископът описва критичното състояние на нещата в кралството: епископите са забравили своите пастирски задачи – “почти няма светско дело без намеса на епископите”⁶⁰, кралските служители – пазители на реда, са станали съвсем продажни, населението е обзето от

⁵⁸ Пак там, р. 431.Reg. Hincmari, nr. 489, 490 ,p.555

⁵⁹ PL 125, 1069 – 1086.Schrörs, H. Цит.съч., р.434

⁶⁰ Пак там

страх и неверие. Той предупреждава франкските големци и източногерманския крал да обърнат поглед не към беззащитното кралство, а към норманите, с които на практика не се воювало а се откупувал мирът с огромни финансови средства.

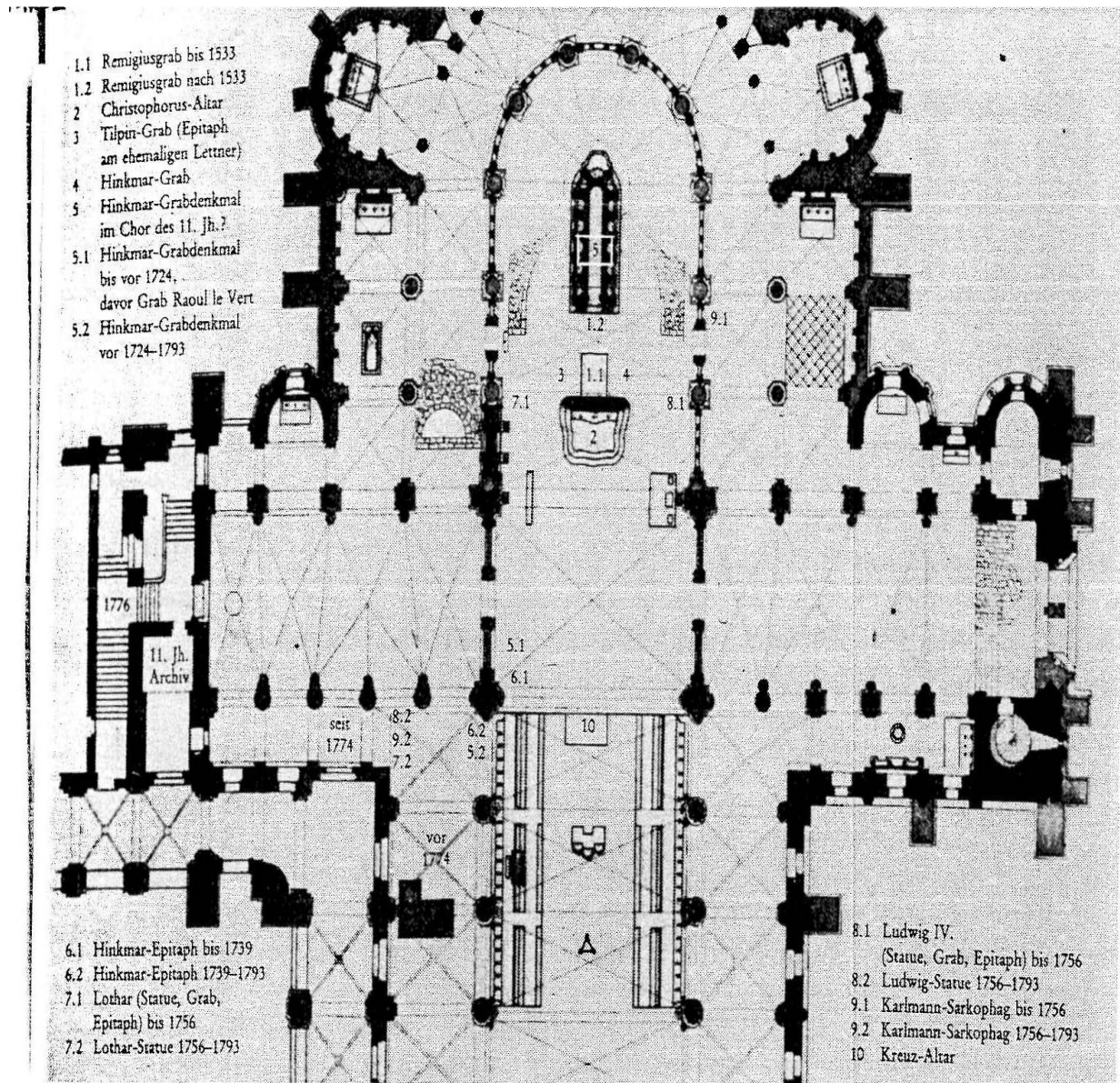
В края на 879 г. Хинкмар влиза дори в конфликт с кралските синове заради епископското ръководство на обединените църковни провинции Ноайон и Турне⁶¹. В кореспонденцията си старият архиепископ им припомня собствените си заслуги за тяхната коронация, както и обещанията им да пазят Църквата и нейните интереси. Заради ръководството на църковната епархия Бьове той влиза в конфликт с Лудвиг Младши, спорът е решен в началото на 881 г. в полза на архиепископа.

Инспириран от молбата на верни на краля членове на кралския Съвет, както и от напредналата си възраст, Хинкмар се заема да напише последното си голямо съчинение за поука на повторно коронования през декември 882 г., след смъртта на брат си, Карлман (879–884) под заглавие “Admonitio Hinkmari archiepiscopi ad episcopos et at regem Karlomannum per capitula”, общоизвестно като “De ordine palatii”. На 21 декември Хинкмар умира в Еперне, където е избягал от набезите на норманите. Така завършва живота си архиепископ Хинкмар. Той е погребан според завещанието си до гроба на св. Ремигий в църквата в Реймс (приложение 1).

Неговата духовна сила и непреклонна воля да наложи Нравствеността, Законността и Справедливостта във всички сфери на обществения живот, в които е бил пряк участник, са оценили високо редица видни личности на IX в. като например Рабан Мавър, най-големият учен и теолог в Източнофранкското кралство. С живота и делото си Хинкмар е успял да докаже стремежа си да запази своята независимост като политическа и духовна личност, да докаже, че винаги е поставял

⁶¹ Schrörs, H. Цит. съч., p. 435

интересите на кралството над личните си интереси и ги е обслужвал според силите си, надраствайки своите съвременници с енергията, националната си позиция и отговорността към всяко свое действие. За съжаление имаме малко лични свидетелства от неговите съвременници за него. Първият, който ни оставя неоценими сведения за живота му, е хронистът Флодоард от Х в., автор на четиритомната “История на Реймската църква”, от която третият том е посветен на живота и делото на най-известния архиепископ на Реймс. Освен това в архива на Реймската църква са съхранени копия от повечето негови съчинения, като преписите от тях стигат най-късно до ХІ в.

arol Hamann - Mac Lean, Die Reimsere Denkmale des französischen Königtums im 12. Jh. Jahr-unbenet.

Обратът в Първата война за шотландска независимост – 1309-1314 г.

Евгени Николов

Англо-шотландските войни, започнали в края на XIII в. са следствие от опитите на Едуард I да анексира Шотландия след смъртта на последния монарх от династията Кейнмор – Александър III през 1286 г. Покоряването на Ирландия и Уелс изглежда дават увереност на английския крал, че е възможно да наложи еднолично властта си над Британските острови и той не пропуска възможността да се възползва от усложнената ситуация в Шотландия, свързана с липсата на пряк наследник на короната след смъртта и на Маргарет I Норвежката Дева през 1290 г. – малолетната внучка на Александър III. За овакантия трон се появяват толкова много претенденти, че опасността от гражданска война е наистина сериозна и част от шотландските благородници канят Едуард като „приятел и съюзник” да помогне за мирното разрешаване на въпроса с престолонаследията и да даде мнение кой има най-добрите основания да стане крал. Това е официалният предтекст под който Едуард се намесва във вътрешните работи на шотландците и обвързва подкрепата си за който и да било от претендентите с налагането на английски сюзеренитет над Шотландия. Шантажирайки претендентите той успява да ги принуди да го признаят за свой сюзерен през юни 1291 г., а на 17 ноември следващата година един от тях, Джон Бейлиъл, получава короната. Цената която новият крал трябва да плати става ясна само след три дни, когато той дава васална клетва на Едуард, заклевайки се във вярност пред него като пред свой сюзерен. Още в края на същата година Едуард заявява на шотландския крал и на придружаващите го прелати и благородници в Нюкасл, че никакво обещание, отстъпка или нотификация записвани някога в документ ще му попречат да изслушва молби от Шотландия, т.е.

да прилага сюзеренните си права. След това ги предупреждава, че ще призове на съд в Англия шотландския крал когато и където реши.¹

Така надеждите за формален сюзеренитет над Шотландия бързо се стопяват и дори мекушавият Бейлиъл предприема решителни крачки за отхвърляне на английската власт. През октомври 1295 г. той се отказва от клетвата си за вярност пред английския крал и сключва съюз с Франция, а през март 1296 г. Войната за независимостта на Шотландия започва с нахлуването на шотландците в северозападна Англия, провокирано от приближаването на голяма английска армия към границата, която е премината два дни след шотландския рейд. Беруик, най-големият и богат шотландски град, е превзет след кратка обсада, след което в продължение на три дни е опустошен, а жителите му избити.

Следващият ход на краля е превземането на Дънбар, северно от Беруик, който все още е в шотландски ръце и изпраща графа на Сърей, Джон де Уорийн, за да го овладее. Защитниците на Дънбар молят за помощ крал Джон Бейлиъл, който се намира край Хадингтън и той изпраща армията си, или част от нея, да спасява замъка. На 27 април англичаните разгромяват недисциплинираната шотландска армия, а на следващия ден лично Едуард пристига, за да приеме предаването на Дънбар. Пленени са четирима графове – Атъл, Рос, Мар и Ментийт, заедно със 130 рицари и оръженосци. Всички са изпратени в Англия. Следва триумфален марш на английския крал на север чак до Елгин „навлизайки с кралска смелост в териториите на непредвидимите обитатели на Морей, където никой не бе прониквал от времето на крал Артур, както се вижда в древните писания.”²

¹ E. M. Barrow. “The Scottish War of Independence” Barnes & Noble Books, 1997, 93-96

²*The Chronicle of Lanercost 1272-1346, ed. Sir Herbert Maxwell, Glasgow, 1913, vol.2., 150*

На 7 юли 1296 г. Джон Бейлиъл се предава лично на Едуард и заедно със сина си е изпратен като високопоставен пленник в Лондон.

Този акт отнаменува фактическото покоряване на Шотландия под властта на английската корона, но същевременно е и катализатор на нови бунтове в страната, най-сериозният от които е начело с Уилям Уолъс. След като разбива англичаните в битката при моста на Стърлинг (11 септември 1297 г.) Уолъс е избран за *Guardian of Scotland*³ и става фактически управител на кралството от името на детронирания Бейлиъл. Разгромното поражение, което му нанася самият Едуард през следващата година в битката при Фолкърк, обаче го принуждава да се оттегли от регентството, което възражда отново надеждите на останалите претенденти за трона.

Сред 13-те претенденти за шотландската корона е и Робърт Брус, пети граф на Анандейл, известен като Претендента. Неговият внук, отново Робърт Брус, става носител на родствените права на своето семейство след като баща му – Робърт Брус Стари, е принуден от Едуард да се оттегли в земите си в Есекс.⁴ От началото на войната, чак до 1305 г. младият Брус участва в съпротивата срещу англичаните също толкова активно, колкото и в подкрепата на инвазията им. Лавирането се оказва единственият начин за запазване едновременно на земите на фамилията и на правата върху трона на нейния представител. Затова през март 1296 г. заедно с баща си той ще придружи Едуард при нахлуването му в Шотландия, а през май 1297 г. ще се присъедини към общото надигане на шотландците и ще бъде избран за регент в края на 1298 г.; ще признае властта на английския крал отново през април 1302 г., за да участва в сломяването на противниците му от

³ Институцията на Гардиъните представлява по същество регентски съвет, съставен от високопоставени шотландци, който управлява страната в условията на Първата (1286-1292) и Втората династическа криза (1296-1306). Mack, James Logan (1926). *The Border Line*. Pub. Oliver & Boyd. pp. 317–322.

⁴ A. A. M. Duncan, 'Robert de Brus (VI), earl of Carrick and lord of Annandale (1243–1304)', *Oxford University Press*, 2004

фамилията Комин, но тайно ще сключи споразумение с епископ Ламбъртън „за приятелство и съюз срещу всички останали”. Единствено подобна политика би могла да му донесе успех, който в случая означава оцеляване на „агне сред вълци”.⁵

Всички ходове на Брус в тези смутни години обаче явно преследват една единствена цел – короната на Шотландия. През 1306 г. ситуацията изглежда стабилна за английските позиции в новите земи – бунтовете са смазани, Уолъс е мъртъв, всички благородници са положили васална клетва пред Едуард, ключовите замъци са в английски ръце, а новото управление на Шотландия е назначено от Лондон. Може би именно тази стабилност провокира следващите действия на Брус, защото тя означава преди всичко крах на амбициите му за властта над Шотландия. Докато е в английския двор, той научава, че смъртният му враг Джон Комин Червения, лорд на Баденох⁶, предупреждава Едуард, вероятно не без основание, че Брус възнамерява да предяви претенциите си за трона и да се обяви за крал. Робърт незабавно се връща в Шотландия и си урежда среща с Комин в църквата на Дъмфрис на 10 февруари. Там двамата започват яростен спор, който ескалира до такава степен, че Брус намушква съперника с камата си и го оставя да издъхне пред самия олтар.⁷ Това е моментът, в който лавирането свършва и Брус открито заема позиция. На 25 март той е коронясан в Скун за крал на Шотландия.

Реакцията на Едуард е незабавна и още същото лято срещу новия крал е изпратен сър Еймър де Валънс, начело на английска армия, която на

⁵ Обстоен анализ на ситуацията между започването на войната и коронацията на Брус прави G. Barrow, *Robert Bruce and The community of The Realm of Scotland*, 54-68

⁶ Джон III Комин е глава на своята могъща фамилия, с помощта на която Джон Бейлиъл получава короната. Той е главен претендент за трона и е най-сериозният съперник на Брус.

⁷ “*The Bruce*” by John Barbour, ed. A. A. M. Duncan, Canongate Classic, Edinburgh, 1997– кн.2, 78-80; “*John of Fordun’s Chronicle of The Scottish Nation*” Edited by W. F. Skene, Edinburgh, 1872, reprinted 1993, vol.1, 332-333

19 юни разбива войската на Брус, докато лагерува край Метвън. Последствията от този разгром са катастрофални за новия шотландски крал. Привържениците му са разпръснати и той се превръща в преследван беглец, а англичаните подигравателно го наричат „спънатия крал”. Той и малката му група верни хора се оттеглят на запад и се крият сред планините на Аргайл, принудени да прекарат „много дни като бегълци в страдания и лишения, ядейки сурово месо и пиейки само вода.”⁸

Брус не рискува да се появи на открито поле и криейки се сред хълмовете се движи постоянно без да се задържа дълго на едно място преследван от англичаните и от шотландските си врагове. Положението му става наистина отчайващо когато е атакуван и разгромен от войската на Джон Лорн от клана Мак Дюгъл⁹ край селцето Дейлри, близо до Тиндръм в Аргайл, след което отряда му престава да бъде сериозна военна част¹⁰. Изправен пред опасността да бъде заловен или убит, през септември той напуска Шотландия и се скрива на малкия остров Ратлин край брега на Ълстър, където се опитва да организира и преосмисли своя ресурс.

Престоят на Робърт Брус на остров Ратлин изглежда е времето през което той прави анализ на положението и взима решенията за бъдещите си действия¹¹. В тази изключително тежка ситуация той взима единственото възможно решение за продължаване на борбата, което ще промени изцяло

⁸ “*The Bruce*” – кн.2, 104

⁹ В края на XIIIв. клана Мак Дюгъл е най-могъщата фамилия от наследниците на Сомърлед, наричан Краля на Хебридите, който владее Западните острови през XIIв. Вожда на клана, Александър Мак Дюгъл, е женен за сестрата на Червения Комин, и той е чичо на сина му Джон Мадюгъл, лорд Лорн. Тази кръвна връзка поставя Макдюгълите сред най-ожесточените противници на Брус след убийството на Комин в Дъмфрис. Young, A., *Robert the Bruce's Rivals: the Comyns, 1212-1314*, 1997.

¹⁰ “*John of Fordun's Chronicle of The Scottish Nation*” Edited by W. F. Skene, Edinburgh, 1872, reprinted 1993, vol.1, 334

¹¹ Според легендата именно докато се крие в пещера на о-в Ратлин, Брус наблюдава опитите на един паяк да изтъче паяжината си. Всеки път когато паякът не успявал, просто започвал отначало, което вдъхновило краля и той решил да се бори до край.

облика и характера на войната. Той е първият шотландски лидер, който приема суровата действителност, примирявайки се с факта, че англичаните винаги ще имат превъзходство в конница и обсадна техника. За един едър благородник и рицар, какъвто е Брус, това е едно наистина революционно заключение, но именно то доказва въображението и тактическия му гений. От този момент, пролетта на 1307 г., до битката при Банокбърн през юни 1314 г., цялата стратегия на Робърт Брус се базира на твърдата му вяра в превъзходствата на партизанската над конвенционалната война. Бързина, изненада, мобилност, дребни стълкновения, опожарена земя и срутени замъци – това ще бъдат крайъгълните камъни в цялата му кампания. Това е безпрецедентна позиция за шотландски благородник с толкова висок ранг, но именно тя осигурява бъдещия му успех.

През февруари 1307 г. Брус се връща в Шотландия, начело на малобройната си войска и базиран в Карик и Гелюей, извършва серия внезапни, но не мащабни нападения, с които започва да притиска английските гарнизони в областта, създавайки несигурност и страх. За английските командири, начело с Еймър де Вальнс, става все по-трудно да поддържат комуникацията и връзките между замъците в Югозападната част на страната, а Едуард ги засипва с писма и въпроси как върви кампанията срещу шотландците. Умиращият английски крал става все по-яростен след неуспешните опити на англичаните да заловят Брус, който бавно започва да отнема инициативата от англичаните и през април 1307 г. успява да извоюва първата си по-мащабна победа, разбивайки противника в битката при Глен Троол. Тази победа открива пътя на Брус на север, където той би могъл да събере още много последователи и му дава нужната увереност да „напусне горите и планините, поемайки направо към равнините”. Тази промяна в поведението на шотландците отнаменува началото на обрата във войната, „защото и простолюдието и

благородниците добре усещаха, че се страхуват по-малко от враговете си след като делото им имаше такъв успех.”¹²

Придобил увереност, на 10 май същата година Брус разгромява англичаните и в битката при Лоудън Хил, принуждавайки Еймър де Валънс да се бие на тесен фронт, което отново обезсилва предимството му в конница и многочисленост на войската. Това е категоричен триумф и реванш за поражението при Метвън, който има пряк ефект върху популярността на Брус¹³.

Тези успехи разклащат сериозно английската власт в Шотландия и принуждават умиращия английски крал лично да оглави похода срещу Брус, както прави и през 1298 г., след победата на Уолъс над англичаните при Стърлинг. И въпреки че 69-годишният Едуард е на прага на смъртта, той повежда войската на север, защитавайки псевдонима си „Чук за шотландците”.¹⁴ Междувременно Брус остава на югозапад, като е много по-агресивен след победата при Лоудън Хил, а със смъртта на Едуард I

¹² “The Bruce” – кн.8, 296

¹³ На 15 май, само няколко дни след Лоудън Хил, един шотландски лорд на английска страна (вероятно Александър Абърнати) пише следното от Форфар:

„Чух, че Брус никога не е имал толкова голяма подкрепа от хората си и целия народ, както сега. Изглежда че Бог е с него, защото той срина авторитета на крал Едуард както сред англичаните, така и сред шотландците. Хората вярват, че Брус ще завладее всичко пред себе си, както ги убеждават „фалишивите пророци” от армията на Брус... Напълно вярвам, както чух от Реджиналд Чийн, Дънкан Френдрот и Гилбърт, които пазят мира отсам и оттатък Моунт, че ако Брус тръгне в тази посока или към Рос, той ще намери толкова поддръжници, както никога досега, освен ако крал Едуард не изпрати нататък повече войски, защото там много хора са лоялни към него само докато англичаните са силни. Дано Бог удължи живота на крал Едуард, защото хората открито говорят, че когато си отиде победата ще бъде на страната на Брус. Тези пророци разправят на хората, че са открили предсказание на Мерлин, че след смъртта на 'le Roy Coveytous' (алчния крал) народите на Шотландия и Уелс ще се свържат под една власт и ще живеят в мир заедно до края на света.” “Calendar of Documents Relating to Scotland”, Joseph Bain, volume 2.0 (1272-1307), 1926

¹⁴ Върху гробницата на краля вероятно през XVIв. е изписано на латински *Edwardus Primus Scotorum Malleus hic est, Pactum Serva*

английският подход към управлението на Шотландия се променя напълно¹⁵.

Безспорно твърдата английска позиция към шотландците осигурява властта на Едуард над страната, но именно тя е и една от причините за безусловната и самоотвержена шотландска съпротива. Липсата на каквато и да било гъвкавост в отношението към завладяните ги оставя без никаква надежда и единственото спасение остава борбата, а националната идея превръща войната в отечествена. Така на твърдостта е отговорено с твърдост, а успехът зависи от това, кой ще бъде по-упоритият. И ако към 1307 г. Брус вече е показал по безспорен начин, че притежава удивителна твърдост на характера и неумолима воля за борба, то новият английски крал тепърва трябва да доказва себе си.

Веднага след смъртта на стария крал обаче наяве излиза контраста между властната натура на Едуард I и своенравната безгрижност на неговия син Едуард Карнарвън. Походът, планиран от баща му, едва стига Къмнок, когато на 25 август Едуард II се връща в Англия, за да не се появи северно от границата следващите три години. Грижата на новия крал за обстановката на север се изчерпва с това да препотвърди позицията на Джон Бритъни като лейтенант на Шотландия, която му е дадена още през 1305 г., но е прехвърлена на Валънс веднага след коронацията на Брус. Най-вероятно в началото на октомври Валънс напуска Шотландия и както казва Барбър не се връща там, чак докато идва заедно с Едуард II за битката при Банокбърн.

¹⁵ Твърдата и последователна английска политика спрямо шотландската съпротива свършва със смъртта на Едуард I, който издъхва в градчето Бург бай Сандс, на път за поредния поход на север (7 юли 1307 г.). Упоритият английски монарх превръща борбата с шотландците в своя лична война и завещава на сина си да продължи делото, като дори иска костите му да бъдат носени начело на всеки бъдещ поход срещу Шотландия. Michael Prestwich, *“Edward I”* (London 1988); Thomas B. Costain, *“The Three Edward”s* (Popular Library, 1958)

Липсата на пряка заплаха от Англия позволява на Робърт да се разправи със своите шотландски опоненти и той се заема да приключи гражданската война, избухнала след обявяването му за крал.

Първият удар е нанесен по враговете в Гелоуей и е толкова свиреп, че голяма част от местното население бяга заедно с добитъка си в гората Ингълууд в Кумбрия. Оставяйки Дъглас да овладее Дъгласдейл, Горен Клайдсдейл и Форест, чак до Джедбург, което Черния постига по брилянтен начин, в края на септември Брус потегля на север. Той набира свеж рекрут от централните графства Ленъкс, Ментийт, Файф, Стратърн, Атъл и Ангъс и се насочва към замъка Инверлохи в Лохейбър, като подсигурява този поход с придвижване на галери на север, по Лох Лини. Така Джон Лорн е притиснат по суша и по вода и, знаейки че няма да получи помощ от Англия, се съгласява на примирие. Подсигурен от този временен мир Робърт се насочва към Джон Комин, граф на Бюкан, чиято власт в това северозападно графство е сериозна пречка за покоряването на страната. Инверлохи пада през октомври и кралят продължава на север, прекосявайки Грейт Глен, овладява замъка Инвърнес и го срина до основи. Най-вероятно в края на май 1308 г. Брус разгромява напълно графа на Бюкан някъде между Инверъри и Олдмелдръм и безмилостно опустошава графството. Поддръжниците на Комин са избити, унищожени са фермите и добитъка, зърното е изгорено, а цели 50 години след това хората оплакват разорението на Бюкан.¹⁶

Така само за една година позициите на Брус се променят напълно. Под негов контрол е широк пояс от териториите между бреговете на Айршир и областта на Роксбург и Джедбург, а Гелоуей му плаща трибут.

¹⁶ „...краля, който бе много доволен от победата нареди на хората си да изгорят цял Бюкан от край до край без никаква милост. Тогава той така го опустоши, че повече от петдесет години след това хората оплакваха разорението на Бюкан. (302) После краля подчини на властта си северните райони, които смилено приеха власта му, и така северно от Моунт нямаше някой, който да не е негов поданик. (307) Властта му се разпростираше все по-надалеч.“, *“The Bruce”* – кн.9, 332-334

Поддръжниците на англичаните между Форт и Моунт са сериозно притиснати, но устояват опирайки се на защитените градове и замъци. Северно от Моунт англичаните са прогонени напълно, освен в Абърдийн и Банф, а последната пречка пред покоряването на страната е кланът Макдюгъл от Аргайл. Вождът на клана, Александър Макдюгъл, е твърде стар и болен и реалният водач на аргайлци е неговият син Джон Макдюгъл Лорн, който е сред най-последователните врагове на Брус. Най-вероятно в края на август 1308 г. кралят разбива Джон Лорн в тесния проход Брандер, над Лох Ейви и го принуждава да поеме като изгнанник към Англия. Тази победа принуждава Александър Макдюгъл да се предаде, признавайки властта на Брус.

С това, към есента на 1308 г. и трите провинции с най-твърди привърженици на Бейлиъл и Комин – Бюкан, Аргайл и Гелюей – са прегазени от силите на Брус. На север само Банф все още устоява, но Абърдийн е принуден да се предаде през юни или юли, с което едно от най-важните северни пристанища е под контрола на краля.

Успехите, които Брус постига към 1309 г. са забележителни на фона на жалките позиции, които има две години по-рано. Подчиняването на Бюкан, Рос и Аргайл (съвсем скоро същото ще се случи и с Гелюей), възобновяването на връзките с Франция, победите над редица високопоставени английски и шотландски благородници, свикването на парламента в Сейнт Андрюс, са все забележителни постижения, които определят Брус като най-могъщия фактор в Шотландия¹⁷, но през 1309 г. той все още не владее цялата страна. В резултат на брилянтните си кампании, шотландските му врагове са лишени от всякакви опорни позиции за съвместни действия извън Лотиън, като дори тази последна

¹⁷ *Robert Bruce & Community of The Realm of Scotland*, G. Barrow, Edinburgh, 1988 - обобщен анализ на първите административни стъпки на Робърт през 1308-1309 г., 182-186

област на съпротива е подложена на тежък натиск още в края на 1308 г.¹⁸ Тези успехи отнаменуват настъпването на един категоричен обрат във войната с Англия, но Брус все още е изправен пред остри вътрешни проблеми. От една страна са налице пораженчески настроения, подхранвани от спомените за злощастните сражения, разрушенията и нищетата, които сломяват духовете и водят до опортюнистични смени във васалната вяност. От друга страна, у мнозина се таят съмнения относно силата и влиянието на Брус и особено относно законността на претенциите му към трона, които са причина за открито заявявани или прикрити подозрения, че той е просто един самостоятелен борец, преследващ частните си амбиции.

До този момент кралят воюва основно срещу шотландските си врагове, но разбира, че му предстои сериозен сблъсък с феодалното войнство на Англия. Периодът от 1309 до 1314 г. може да бъде разглеждан като прелюдия към сблъсъка при Банокбърн, но не може да се каже, че шотландците прекарват всички тези години в подготовка за решаващото изпитание срещу могъществото на английската корона. Наистина тази най-известна битка на Брус е последното неизбежно събитие в Първата война за независимост, но изглежда самият той не е убеден, че короната му и независимостта на Шотландия накрая ще трябва да бъдат защитени в едно голямо стълкновение на бойното поле. Всъщност той прави всичко възможно да избегне подобен сблъсък, защото няма ресурса и силите да победи. Англичаните също смятат, че самият Брус „не вярва, че може да се изправи срещу силата на краля [Едуард II] на открито поле”¹⁹, оценка, която несъмнено важи за целия период от Метвън до самата нощ на 23 срещу 24 юни 1314 г. между първия и втория ден от битката при Банокбърн. Тактико-стратегическите разсъждения на Брус са подчинени

¹⁸ *Rotuli Scotiae in Turri Londonensi, etc., , volume 1.0 (1291-1377), 61*

¹⁹ *“Calendar of Documents Relating to Scotland”, Joseph Bain, volume 3 (1307-1357), 1908, 202*

на принципите, изложени по-късно в известния „Завет на добрия крал Робърт”²⁰ - залагане главно на пехотата, въоръжена с копия и бойни брадви, използване на географските особености на Шотландия и оттегляне сред планините, мочурищата и горите, изгорена земя пред нашественика и укриване на добитъка сред тесните долини, изненадващи партизански набези, систематично разрушаване на замъци и укрепления. Това са принципите, които накратко, но много сполучливо проф. Бароу определя като „предпазливост в стратегията, храброст в тактиката”.²¹ Англичаните трябва да бъдат притискани и изтощавани по такъв начин, че да стигнат до

²⁰ Според продължителя на Фордън, Уолтър Бауър, преди смъртта си Брус обобщава изводите си за начина по който е спечелил войната с Англия, завещавайки на бароните си да воюват по същия начин. На латински завета е следния:

*„Scotica sit guerra Peditei, mom, mossica terra:
Silvae pro muris sint, arcus, et hasta, securis
Per loca stricta greges munientur: plana per ignes
Sic inflammentur, ut ab hostibus evacuentur;
Insidiae vigiles sint, noctu vociferantes.
Sic male turbati redient velut ense fugati
Hoste pro certo; Sic Rege docente Roberto.”*

И превода на шотландски английски в мерена реч:

*„On foot should be all Scottish war,
By hill and moss themselves to ware;
Let woods for walls be; bow and spear
And battle-axe their fighting gear:
That enemies do them na dreir,
In strait places gar keep all store,
And burn the plain land them before:
Then shall they pass away in haste,
When that they find nothing but waste;
With wiles and wakening of the night.
And mickle noise made on height;
Then shall they turn with great affray,
As they were chased with sword away.
This is the counsel and intent
Of Good King Robert's Testament.”*

Johannis de Fordun Scotichronicon Genuinum, Una cum eiusdem Supplemento ac Continuatione, Hearne, Thomas, ed, Oxford, 1722, vol.2, 232

²¹ Robert Bruce & Community of The Realm of Scotland, G. Barrow, Edinburgh, 1988, 187

извода, че овладяването на Шотландия не си заслужава усилията и разходите.

Тази тактика Брус прилага още при първата сериозна кампания на англичаните в Шотландия по времето на Едуард II. През лятото на 1310 г. английският крал започва подготовка за поход срещу Брус, като хронистът от Ланеркост свидетелства, че точно дотогава е сключено примирието с него, защото „англичаните неохотно воюват в Шотландия [в месеците] преди лятото, най-вече, защото по-рано през годината не могат да намерят никаква храна за конете си.”²² Движейки се мудро на север, към края на септември Едуард II стига до Роксбург, „търсейки споменатия Робърт” и като научава, че лагера му е край Стърлинг поема натам като в края на октомври достига Линлитгоу. С този марш английският крал се надява да срещне в битка Брус, който изобщо няма такива намерения – приближаването на зимата е в негова полза. Шотландците се изтеглят пред английската армия без да оставят никакво продоволствие на нашествениците и единственият изход за Едуард е да се върне в Бериук, където се подготвя да прекара зимата. Веднага след като англичаните се оттеглят обаче, Брус минава в настъпление, нахлува в Лотиън и нанася „големи вреди над онези, които признаваха английската власт.”²³ Научавайки за нападението, Едуард отново повежда армията с надеждата Брус да приеме боя, но отново е разочарован и може би започва да разбира, че повторното овладяване на Шотландия е доста по-сложна задача, отколкото си е представял. Неуловимият Брус умело избягва открит сблъсък с главната английска армия и същевременно изтощава с постоянни нападения по-малките и тиловите подразделения на противника. В един

²² *The Chronicle of Lanercost 1272-1346, ed. Sir Herbert Maxwell, Glasgow, 1913, vol.2., 190*

²³ *The Chronicle of Lanercost 1272-1346, ed. Sir Herbert Maxwell, Glasgow, 1913, vol.2., 191*

такъв случай хората му изненадват вражески снабдителен отряд, съставен главно от пехота и малко конници. При нападението някои от ездачите успяват да избягат и да повикат помощ, но докато подкреплението успява да стигне до мястото шотландците избиват хората, отнасят товара и изчезват сред мочурищата.²⁴

Дълго време главни опорни зони за силата на Брус са териториите от средния югозапад – земите между Ланаркшиър, Айршиър, Ленъкс и залива Клайд, както и тези северно от залива Форт. Показателно е, че през 1311 г. Пиърс Гавестън е изпратен от Едуард II да овладее Пърт „така че Брус, който тогава бе поход срещу Гелоуей, да не може да се върне северно от Форт, за да набира армия”²⁵. Това са точно тези райони, където английската власт е най-слаба, но не заради непримиримата враждебност на местните, а по-скоро заради отдалечеността от английските бази и заради оскъдните комуникационни възможности на тези земи. Така че всеки, опит за възстановяването на шотландската независимост задължително би трябвало да започне с овладяването на севера и запада и след като това е постигнато, най-горещата точка на сблъска става югоизтокът – Лотиън, южно от залива Форт и територията известна като Borders (Границата), разположена по диагонала между Беруик на Северно море и залива Солуей на Атлантика. Това на практика означава прехвърляне на удара директно върху главните замъци под английска власт, които към началото на 1310 г., са концентрирани главно в централните и южните области на страната.

На залива Тей в техни ръце са Пърт и Дънди, но на север единствено владеят Банф, който е превзет от шотландците до края на годината. В

²⁴ *Chronicles of the Reigns of Edward I. And Edward II. In Two Volumes, Stubbs, William, ed. Rolls Series, 1882, vol.2, 165-166*

²⁵ *The Chronicle of Lanercost 1272-1346, ed. Sir Herbert Maxwell, Glasgow, 1913, vol.2., 191*

критически важната зона на залива Форт под английска власт са ключовите замъци Стърлинг и Единбург, свързани помежду си чрез второстепенните укрепления на Линлитгоу и Ливингстън. Снабдяването им с продоволствие и оръжие става през пристанището на Беруик, а пътя по суша през Лотиън става несигурен и опасен още през 1309 г., когато мобилните части на Брус започват да заплашват снабдителните линии към вътрешността на страната. Западно от Стърлинг английски части, всъщност съставени почти от шотландци, контролират Киркинтилох и Ботуел²⁶, който въпреки почти пълната му изолация успява да издържи чак до 1314 г., когато в утрото на битката при Банокбърн, е предаден на Брус. На западното крайбрежие, в зоната на залива Клайд, англичаните владеят Дъмбартън, но той е предаден от управителя му Джон Ментийт на Брус още в началото на 1309 г. Така другия опорен пункт на англичаните в Клайд – Айр – е толкова сериозно изолиран и застрашен към края на 1309 г., че управителят му, заедно с тези на Пърт, Дънди и Банф са инструктирани от Едуард II „да осигурят като могат някакво примирие до Петдесетница (7 юни 1310 г.)”²⁷

Най-здрава е властта на англичаните в Югоизточна Шотландия (в Лотиън и Бордърс), където под техен контрол са първокласните замъци Джедбург, Роксбург и Беруик, както и второстепенни и третостепенни укрепления като Хадингтън, Дънбар, Лъфнес, Селкърк. Тези замъци са близо един до друг, комуникацията между тях е относително добра и повечето се намират в близост до Северно море, което е под контрола на английския флот.

В крайния югозапад английските позиции също изглеждат сравнително стабилни. Под властта на английския крал са най-силните замъци в този район – Дъмфрис и Кърлевърк, както и някои по-малки укрепления, като Лохмебън, Тибърс и Бутъл, включително островния

²⁶ *Rotuli Scotiae in Turri Londonensi, etc., , volume 1.0 (1291-1377), 80*

²⁷ *Rotuli Scotiae in Turri Londonensi, etc., , volume 1.0 (1291-1377), 80*

замък на Брус в езерото Лох Дуун в Карик. Дъмфрис е обсаден и блокиран и е предаден лично на краля на 7 февруари 1313 г. от стария му враг Дънгал Макдауъл, който е пуснат да си върви свободно и се оттегля на о-в Ман, където се подготвя отново да се защитава срещу краля²⁸. Така, чрез превъзходството си в Аргайл, западните Хебриди и водите между Гелойей и Ълстър, Робърт успява да постигне съществен успех в осигуряването на логистичните нужди за войната. Към лятото на 1310 г. шотландците са приети радушно в Ирландия, където е договорено свободното купуване на зърно, месо и други храни, както и на крайно нужното въоръжение, което най-вероятно е внос от Англия или от Континента. Английският контрол над о-в Ман в Ирландско море обаче заплашва морския път на шотландците към този жизнено важен пазар и прави уязвимо югозападно крайбрежие на самата Шотландия. Затова още в края на 1310 г. Брус започва подготовка за овладяването на острова, събирайки кораби от Външните Хебриди, като явно разчита и на помощта на местното население²⁹. Брус явно не успява да овладее острова тогава, но изглежда това и не е в плановете му за момента. Атаката срещу Ман е по-скоро стратегическа маневра за отклоняване на опитите за концентрирана английска офанзива срещу шотландците по време на кампанията на английския крал от 1310 – 1311 г. За англичаните отбраната на Ман се усложнява от факта, че Едуард II дава острова на Пиърс Гавестън, заедно с Корнуел, веднага след като поема властта³⁰ и английските барони нямат нищо против да бъде уязвен така омразният им другар на краля. Възползвайки се от благоприятната обстановка, Брус дебаркира на острова през март 1313 г. и обсажда замъка Рушън (Касълтаун), където приема

²⁸ През пролетта на 1313 г. е назначен от англичаните за управител на Рушън и отново е обсаден от Брус през март същата година.

²⁹ *Rotuli Scotiae in Turri Londonensi, etc., , volume 1.0 (1291-1377)*, 96

³⁰ *The Chronicle of Lanercost 1272-1346, ed. Sir Herbert Maxwell, Glasgow, 1913, vol.2, 184*

отново капитулацията на Макдауъл през юни³¹. Отново пуснат да си върви свободно, Дънгал става един от шотландските ветерани на служба при английския крал и умира в Англия около 1327 г.

Може да се каже, че през първата половина от управлението на Едуард II англичаните губят напълно контрола си над западното шотландско крайбрежие, което позволява на Брус на насочи всичките си усилия към оставащите под английска власт замъци на юг, а и да отвори нов фронт на англичаните в самата Ирландия, където от 1315 г. започва да действа брат му Едуард Брус.

Английските методи за превземането на укрепления са напълно непостижими за Брус, защото той почти няма сериозна обсадна техника, както и обучени хора, които да я използват. Затова крепостите са търпеливо изолирани и обсадени, подложени на глад и превзети в най-подходящия момент чрез някаква военна хитрост или пък атакувани директно, но не с открита обсада, а чрез диверсионни групи, които нападат с изключителна дързост. Тактиката на Брус и неговите сърцати капитани за превземане на замъци изненадва англичаните и те така и не успяват да намерят начин да ѝ се противопоставят. Крепостите са нападани изненадващо под прикритието на нощта, като на най-подходящите места на стените се поставят въжени стълби, закачени с железни абордажни куки. Тези обсадни стълби са достатъчно леки, за да се пренасят бързо от един или двама души и така нападенията над замъците са светкавични и непредвидими. За пръв път те се споменават при опита да бъде превзет Беруик в нощта на 6 декември 1312 г.³² Това е сериозен опит да бъде превзета най-важната южна крепост в непосредствена близост до

³¹ *The Chronicle of Man and The Sudreys*, P.A. Munch, Christiania, 1860, 27-28

³² *The Chronicle of Lanercost 1272-1346*, ed. Sir Herbert Maxwell, Glasgow, 1913, vol.2, 200

английската граница, което е много показателно за дързостта на Брус и бързината, с която неговите части се придвижват из страната и атакуват неочаквано. Атаката е неуспешна този път заради кучешки лай, който предупреждава гарнизона на крепостта за опасността, но хроникьора от Ланеркост дава подробно описание на стълбите, които използват шотландците:

„Стълбите, които те [шотландците] поставиха на стените бяха чудесно направени, както аз, който пиша тези редове, се убедих със собствените си очи. Шотландците бяха направили две здрави въжета, дълги колкото височината на стената, с възел на единия край на всяко. Бяха направили също дървени дъски, дълги два фута и половина и широки половин фут, достатъчно здрави, за да издържат човек, а в двата края на дъската имаше две дупки, през които да могат да се промушат двете въжета; така въжетата бяха промушени до [първите] възли. Те бяха направили други два възела на въжетата на фут и половина по-високо [от първото стъпало] и върху тях бяха сложили друго дърво или дъска и така до края на въжетата. Бяха направили също желязна кука...

Пригодили всичко по този начин, те [действат така:] взимат здраво копие, дълго колкото височината на стената, слагат върха му в желязната дупка и с това копие двама мъже издигат стълбата и закачат желязната кука на [върха на] стената. Така те могат да се покатерят по тези дървени стъпала, все едно се катерят по обикновена стълба и колкото по-тежък е онзи, който се катери, толкова по-здравосе забива куката в стената. И за да не се прилепва стълбата към стената и да пречи на катеренето, на всяко трето стъпало те бяха сложили [дървени] подпори, които да държат въжетата на разстояние от стената”³³

³³ „The Chronicle of Lanercost” 1272-1346, ed. Sir Herbert Maxwell, Glasgow, 1913, vol.2, 200-201

Само след месец Брус обсажда Пърт, който е ограден от каменна стена с кули и ров запълнен с вода. Градът е със силен гарнизон съставен главно от шотландци³⁴, начело със сър Уилям Олифънт, който като управител на Сърлинг по времето на Бейлиъл и Регентите си спечелва заслужена слава на храбър командир. В периода 1304-1308 г. е в английски затвор и е освободен при условие да воюва срещу Брус. В нощта на 7 срещу 8 януари 1313 г., носейки въжени стълби и леко въоръжение, хората на краля приближават стените, възползвайки се от отслабеното внимание на защитниците на Пърт, успокоени че са видели Брус да се оттегля предния ден отказвайки се от обсадата:

„Те не се страхуваха никак от краля тогава, защото нямаха новини за него от три дни и дори от по-рано, ето защо се бяха отпуснали доверчиво. (387) А когато кралят не чу никакво раздвижване, бе извънредно доволен и взе своята стълба в ръцете си, за да даде пример на хората си. Добре въоръжен, [той] се потопи в рова, като проверяваше с копие то си откъде да прегазни, но водата го заля чак до шията. (395) По това време в свитата му имаше един рицар от Франция – силен и смел [мъж]; и когато той видя краля затънал по такъв начин във водата, взел стълбата си без колебание, се прекръсти от почуда (401) и каза, “О, Боже, какво да кажем за нашите френски лордове, които вечно тъпчат търбусите си с хубава храна, готови само да ядат, пият и танцуват, когато такъв рицар, благородник като този тук, със своя рицарски дух хвърля себе си в такава опасност, за да превземе едно окаяно селце.” С тези думи той скочи в изкопа и тръгна след краля. (411) А когато хората на краля видяха как господаря им премина, тълпейки се, прекосиха рова и без повече трудности поставиха стълбите си на стените, като бързо се закатериха нагоре. (416) А добрият крал [Робърт], както ви казах, бе

³⁴ “Calendar of Documents Relating to Scotland”, Joseph Bain, volume 3.0 (1307-1357), 425-427

вторият човек, който превзе стените, но изчака там докато всичките му хора бързо се прехвърлиха.”³⁵

Именно в моменти като този Брус успява да спечели сърцата на сънародниците си и да се превърне в нещо повече от добър военачалник – да стане истински водач на народа си, който успява да разпали равнодушните и дори да привлече на своя страна довчерашните си противници.

На англичаните в Пърт е позволено да си тръгнат свободно, но шотландските първенци сред гражданите са избити, като според Бърбър броят им не е голям³⁶. Ако това действие е било с цел да се даде урок на вътрешните противници на краля, то явно постига целта си, защото повече не се споменават подобни кръвопролития. Постъпки от този тип са крайно нехарактерни за действията на Робърт Брус в цялата война и този епизод следва да бъде разглеждан като изключение.

Само месец след превземането на Пърт (7 февруари 1313 г.), след като е блокиран и подложен на глад, пада замъка Дъмфрис. Кралят води лично кампаниите срещу Дъмфрис, Кърлевърк и Бутъл още от лятото на 1312 г., явно защото вижда, че брат му не се справя достатъчно добре със задачата да овладее Гелоей. Най-вероятно след като Дъмфрис се предава тези два замъка също падат в ръцете на шотландците, с което е овладяна западната гранична зона с Англия.

Стърлинг, командван от шотландеца сър Филип Моубрей, е следващият голям замък, който е атакуван. Едуард Брус го обсажда от пролетта до средата на лятото на 1313 г., но без успех.³⁷ Тогава, следвайки типичното рицарско поведение, примесено с импулсивно безрасъдство, каквото често проявява, братът на краля го обвързва с договорка, която

³⁵ “*The Bruce*” – кн.9, 338-340

³⁶ “*The Bruce*” – кн.9, 342

³⁷ “*The Bruce*” – кн.10, 402

заплашва да срине цялата предпазлива стратегия на Робърт и да промени коренно характера на войната, която води. Изпадналият в тежко положение Моубрей моли за едногодишно примирие, през време на което, ако не получи помощ от английския крал, ще смята позициите си за неудържими. Тези условия са приети с лека ръка от Едуард Брус и е договорено, че ако никаква английска войска не дойде до средата на лятото на 1314 г., за да освободи Стърлинг, Филип Моубрей ще предаде замъка на шотландците. Възможно е Едуард Брус да надценява ситуацията в Англия и да залага прекалено сигурно на проблемите, които има английския крал със собствените си барони около разправата с омразния им Пиърс Гавестън през 1312 г., смятайки че Стърлинг може да бъде спечелен без никакви усилия. Изправени пред такова открито предизвикателство обаче, краля и бароните на Англия не биха могли да пренебрегнат както заплахата за своята чест и авторитет, така и удобната възможност да приключат с Брус веднъж завинаги. Така крал Робърт фактически е заставен да се срещне с англичаните в решаваща битка – нещо което се старае да избягва от юни 1306 г. Заради действията си Едуард Брус получава заслужени укори от краля, който според Барбър определя постъпката като „неразумен ход“, който изправя шотландците пред „риска да изгубим или спечелим [всичко] там.“³⁸

Всичко това обаче не пречи на Брус да продължи превземането на оставащите в английски ръце замъци по своя изобретателен начин. През зимата на 1314 г. той насочва усилията си към две от най-яките крепости в Шотландия – Роксбург и Единбург, които със своята добра защита изглеждат недосегаеми за зле екипираните за обсада шотландци. Но за въжените стълби на Брус здравината на каменните няма никакво значение и още преди пролетта и двете крепости са превзети с лекота. През нощта на

³⁸ “*The Bruce*” – кн.10, 406

19 срещу 20 февруари 1314 г. шотландците, начело с Джеймс Дъглас, проникват в Роксбург и изненадват гарнизона на замъка. Те достигат стените пълзейки в тъмната нощ, скрили ризниците си под черни туники, и носят въжени стълби, направени в този случай от „Саймън Ледхаус, способен и хитър мъж, който правеше стълби от конопени въжета с дървени стъпала.” Единствено гасконският командир на крепостта оказва някаква реална съпротива и се затваря в една малка кула. Той се предава на следващия ден и заедно с хората си е пуснат свободно да се върне в Англия.³⁹

Единбург е превзет три седмици след това от Томас Рандолф, който явно е решен да докаже, че е не по-малко способен от забележителния Дъглас. В този случай помага друг местен герой Уилям Франсис, чиито баща е служил в крепостта, и в младините си той често е бягал незабелязано от замъка, за да посещава своята любима в града. В тъмната нощ на 14 март 1314 г., хората на Рандолф започват заблуждаваща атака към източната порта на Единбург, през “единственото място, откъдето може да се нападне”⁴⁰. Това кара защитниците отвътре да се втурнат натам, за да реагират на атаката. През това време Франсис повежда останалите нападатели по северната скала, където те бавно се изкачват по хлъзгавите камъни и, преди измамата да бъде усетена, хвърлят въжените си стълби върху стената на самия замък. Така вътре нахлува многоброен отряд, достатъчен да надвие слисаните стражи. Източната порта е отворена и цялата войска събрана отвън влиза без бой в Единбург. Повечето от защитниците падат убити в клането, а командирът, Сър Пиер Либауд, отново гасконец, минава на страната на Брус, но само, за да бъде екзекутиран за измяна скоро след това. Верен на стратегическата си

³⁹ “*The Bruce*” – кн.10, 378-384

⁴⁰ “*The Bruce*” – кн.10, 392; „*The Chronicle of Lanercos*”t 1272-1346, ed. Sir Herbert Maxwell, Glasgow, 1913, vol.2, 204

концепция Брус нарежда и стените на Единбург и Роксбург да бъдат сринати до основи.⁴¹

Забележителният успех на Дъглас и Рандолф с превземането на тези два замъка затвърждава вече славната им репутация. Още през 1312 г. Брус ясно демонстрира своето доверие в Рандолф и показва, че цени високо неговата подкрепа като го прави граф на Морей и му дава земите на графството, които дотогава са притежание на короната. Разбира се Робърт е човек на своето време и щедростта му е насочена главно към хората от собствената му кръв, какъвто е племеникът му Томас Рандолф, или са в кръга от приятели и съюници на фамилията Брус, каквито са Джеймс Дъглас и Уолтър Стюард. Последният получава наистина най-голямата награда от всички – брак с наследника на короната Марджъри Брус, дъщеря на краля. Братът на Робърт, Едуард Брус, не успява да заслужи високи почести и награди, но той и всички други които получават от краля високи длъжности, благороднически титли и поземлени владения доказват с делата и лоялността си, че са ги заслужили.

Невъзможно е да се изчисли точно броят на замъците превзети от Брус между есента на 1307 г., когато завладява Инвърлохи, и падането на Единбург шест години по-късно. Безспорно, че това трябва да бъде признато за едно от най-големите военни начинания в историята на Британските острови. Но това постижение придобива още по-забележителни измерения, когато бъде разглеждано в контекста на действията на краля в други три стратегически направления. Първото е отварянето и запазването на ирландските снабдителни линии, в пряка връзка с което е овладяването на о-в Ман, за което вече стана дума. Другите две са възобновяването на търговските и дипломатическите

⁴¹ *“The Bruce”* – кн.10, 400

връзки с континенталните градове и държави и доходоносните набези южно от шотландската граница.

От 1311 г. нататък англичаните в самата Англия започват да разбират какво има предвид Брус казвайки, че “ще се защитава с най-дългия прът, който има”. Неговата концепция за защита е постоянно да атакува, на едно и също място или на много различни места, редувайки нападенията непредвидимо за врага, без да му дава възможност да се организира. Още през 1307 г. гелюейци бягат заедно с добитъка си в гората Ингълуд, търсейки спасение от Брус, но много скоро не остава сигурно място в Кумбрия, а и в цяла северна Англия. Между февруари 1309 г. и март 1310 г., главно заради напрежението между Англия и Франция, англичаните полагат известни усилия да запазят мира чрез редица несигурни примирия. Но след провала на експедицията на Едуард II от 1310-1311 г. и изтеглянето му от Шотландия, Брус става далеч по-агресивен.

Ефектът от шотландските набези в Северна Англия е, че приходите от данъци и такси от тези райони намаляват драстично, или напълно спират.⁴² През 1307 г., например Нортумбрия носи 916 лири в кралската хазна, две години по-късно не внася нищо, а през 1313 г. областта е освободена от задължения за плащания. Почти същото е положението с Кумбрия и Уестморленд. Общността на Нортумбрия е принудена да плати два пъти на Брус – през 1311 г. и през 1312 г. – колосалната сума от по 2 000 лири, за да спре разоряването на областта от шотландците. Никой не знае къде ще се появят те – веднъж ще се спуснат край залива Солуей, за да грабят и палят в Джилсланд и долината на южен Тин; следващият път ще нахлуят в Кокуетдейл и Редсдейл, опустошавайки всичко чак до Корбридж без да срещнат организирана съпротива. Англичаните се опитват или да се

⁴² J. F. Willard, *The Scotch raids and the fourteenth-century taxation of northern England*, *University of Colorado Studies*, (1907-8)no.4, 237-242; *Robert I and the north of England*, 385-403

откупят, или сами изгарят всичко, за да не оставят нищо в ръцете на шотландците. Това което взима Брус са най-вече пари и добитък, защото те могат сравнително бързо и лесно да бъдат пренесени през труден терен. Където е възможно той взима каквото иска чрез брутално изнудване, както постъпва с жителите на графство Дънбар, които си осигуряват временно спокойствие срещу 1 000 квартера зърно през 1313 г.⁴³ Ако откупът не бъде платен, шотландците прегазват областта с огън и меч, въпреки че кръвопролитията са относително рядко явление и явно не са цел на Брус. През август 1311 г. например в Тиндейл шотландците убиват само онези, които оказват съпротива, но следващата година прекосяват река Тупе, изненадват събралите се за пазарния ден тълпи от хора край Дърам и избиват мнозина от тях. На своя глава част от първенците на града се срещат лично с Брус и се откупват до средата на лятото на 1313 г., за сумата от 2 000 марки. Кумбрия, Копленд и Уестморленд се откупват за същия период, а когато не успяват да съберат цялата сума са принудени да изпратят заложенници при шотландците.

В средата на лятото на 1313 г. Брус уведомява северните английски графства, че ако не платят за продължаване на мира ще бъдат нападнати. Заплахата явно е приета сериозно, защото всички общности обещават да се откупят навреме. Но когато Кумбрия не успява да плати до април 1314 г., шотландците, начело с Едуард Брус, се настаняват в замъка Роуз и опустошават околността за няколко дни.⁴⁴

Тези набези и купени примирия са много добре организирани и далеч по-доходоносни и ефективни от необузданите грабежи при нахлуванията на Уолъс през 1297 г. Нашествениците сега са с ясни цели, а дисциплината

⁴³ *“Calendar of Documents Relating to Scotland”*, Joseph Bain, volume 3.0 (1307-1357), 337

⁴⁴ *„The Chronicle of Lanercos” 1272-1346*, ed. Sir Herbert Maxwell, Glasgow, 1913, vol.2, 205

е поддържана стриктно от авторитета на краля. Областите, които не си осигуряват имунитет са систематично плячкосвани, но онези които си плащат са оставени на мира. Това обаче е изключително скъпа привилегия. Епископският център Дърам например остава сравнително незасегнат от набезите на Брус, но плаща за това почти 5 000 лири в годините между 1311-та и 1329-та, което е почти двойно от онова, което градът плаща като такси към английската корона. Но, дори и при този тежък откуп, Дърам е принуден да пропуска свободно шотландците през своята област, на път за поредния им набег южно от река Тийс. Към лятото на 1314 г., когато Едуард II вече е събрал своята многобройна армия, за да отговори на предизвикателството за освобождаването на Стърлинг, четирите северни графства изнемогват до крайност, ограбени или разорени, а парите, които е трябвало да платят на хазната в Уестминстър са постъпили в двоен или троен размер в полупразната дотогава каса на Брус. Мъжете, които би трябвало да се присъединят към армията на Едуард II, не откликват на призивите на краля, възмутени, че не е успял да защити страната от опустошение, а в близките години северните графства имат слаб принос към английските военни начинания.

Положението на поддръжниците (англичани и шотландци) на Едуард II и в шерифствата на Единбург, Роксбург и Беруик става наистина отчайващо, тъй като Робърт ги принуждава да плащат тежък откуп, за да се спасят от опожаряване и ограбване, точно както третира и неоспоримо английските общности на Кумбрия, Нортумбрия и Дърам. От своя страна английските гарнизони, особено в Единбург, Роксбург, Джедбург и Беруик, напълно игнорират тези скъпо струващи примирия и отказват да участват със свой дял в купуването им. А когато местните земевладелци намерят убежище зад стените на тези замъци, им е забранено да плащат съответния дял за осигуряване на мира в своите области. Накрая поддръжниците на Брус в тези шерифства брутално са ограбвани от англичаните докато

мирно са изложили стоки и добитък на пазара, разчитайки на договорките в примирието. В резултат на това местното население основателно се страхува от репресии от страна на Брус, тъй като мирът е нарушен от техните собствени управители. Така шерифите и гарнизонните командири на Едуард II правят всичко възможно, за да усложнят до крайност живота на намаляващите поддръжници на техния крал. При това положение съвсем нереалистично звучат обвиненията в предателство и нелоялност към короната, които отправят английските извори към жителите на южна Шотландия, защото онова, което ги тласка да застанат на страната на Брус е най-вече крайната необходимост. Така, съвсем закономерно, проявленията на шотландския патриотизъм се оказват в пряка зависимост от способността на суверена да осигури спокойствие на поданиците си.⁴⁵

Поведението и успехите на Брус вдъхват увереност и повишават бойния дух на шотландците, но само това не е достатъчно, за да посрещнат в открито сражение могъщата армия на английския крал. Шотландия се нуждае от въоръжение от чужбина и от съюзници във всяко възможно направление, където могат да бъдат уязвени английските интереси и влияние. През време на цялата война няма продължително прекъсване на връзките между Шотландия и Континента, като главната причина за това е желаната от чуждестранните търговци шотландска вълна, чиито ежегоден добив трябва да се обработва и пласира без бавене. Английският крал не спира напълно търговията с качествената стока, защото приходите от областите, които контролира влизат и в неговата хазна, но се опитва да наложи “ембарго” над търговията с “шотландските бунтовници”.

⁴⁵ Когато описва бягството на Робърт след поражението при Метвън и критичната ситуация, в която изпада краля, след като е изоставен почти от всички Барбър пише: „Често се случва така – никой не може да вярва на народа освен онзи който може да бъде негов защитник. Ето как [хората] го предадоха, след като той не успя да ги защити от враговете им; те се обърнаха на другата страна. Но робството, което трябваше да търпят, ги накара да закопнеят за онези неща, които имаха при него.” “The Bruce” – кн.2, 106

Фламандците и особено германците, или т.нар. “източни търговци”, поддържат отдавна установените контакти с шотландските пристанища и продължават да търгуват с независима Шотландия, независимо дали тя е под управление на Регентството или на Робърт Брус. Тези връзки явно са достатъчно активни, защото през октомври 1309 г. Едуард II горчиво се оплаква пред графа на Фландрия, че шотландците и техните “съучастници” германските търговци срещат голяма подкрепа и от фламандските градове.⁴⁶

Официалните отношения между Брус и континенталните сили като Ханзата, фламандските и другите градове и княжества от Ниските земи са установени в късния период от неговото управление – в 1321 г. са дадени търговски привилегии на Любек и Брюж⁴⁷, а през 1323 г. на графа на Холандия и Ено⁴⁸. След 1316 г. са и първите документални свидетелства за връзките на Брус с генуезците за доставката на кораби и оръжие. Но въпреки че всички тези отношения са документирани в периода след битката при Банокбърн, може да се каже, че европейските търговци не прекъсват връзките си с Шотландия и преди това. Дори сред английските търговци от пристанищата в Северно море като Норуич, Херуич, Хъл и намиращия се в английски ръце Беруик изкушението за контрабандна търговия с шотландците се оказва по-силно от заплахите за сурови наказания над онези, които търгуват с „бунтовниците“.

Така дори в ранния период от управлението на Брус търговските пътища остават отворени и доставките на храни, оръжие и всички суровини с първостепенна важност за осигуряването на войната достигат шотландските пристанища, като най-вероятно средствата за този внос са осигурявани от износа на вълна, кожи и дървен материал. Разбира се в този

⁴⁶ *Rotuli Scotiae in Turri Londonensi, etc., , volume 1.0 (1291-1377), 78b*

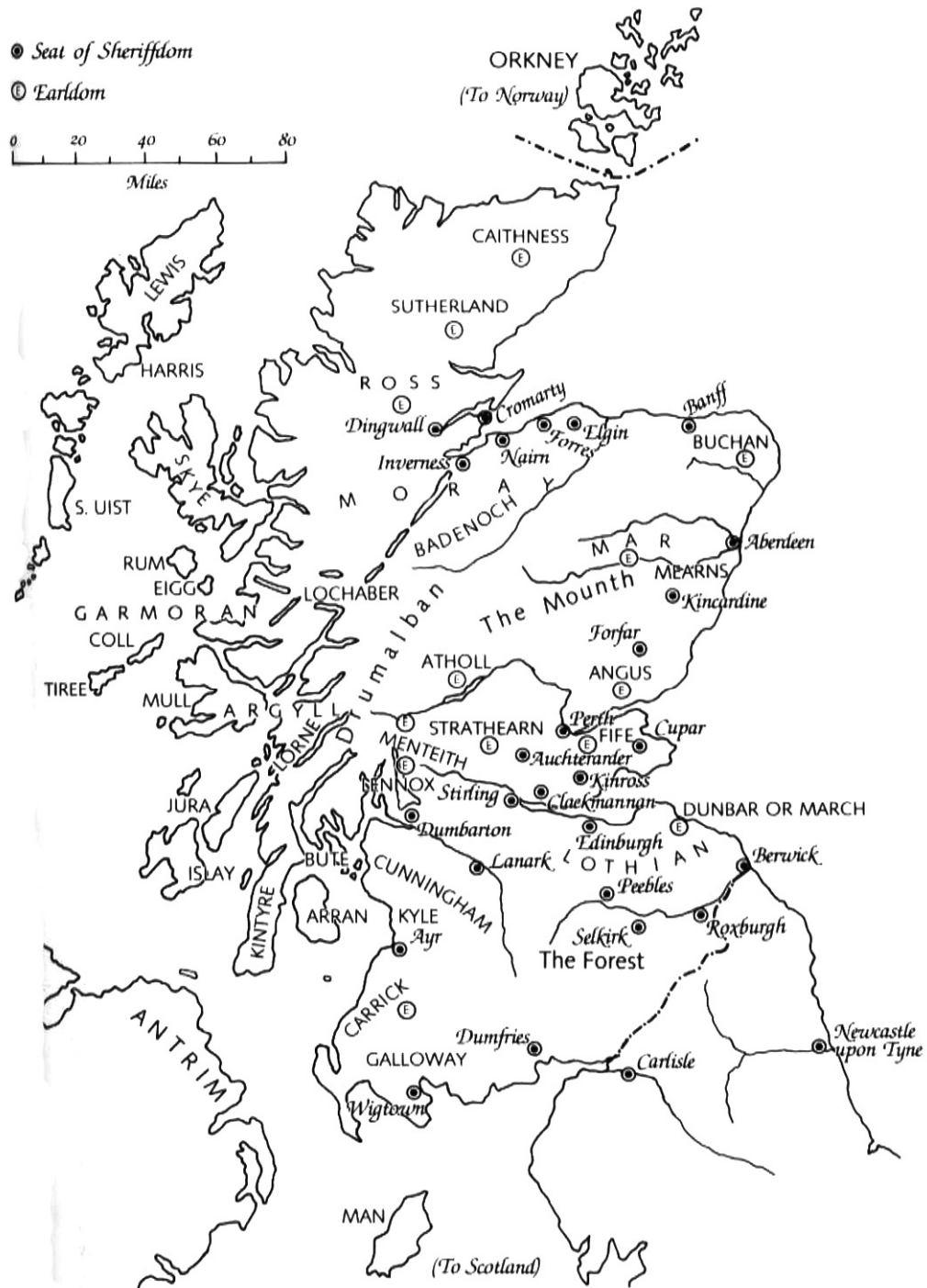
⁴⁷ W. Dilley, *Scottish-German Diplomacy*, 83

⁴⁸ W. Dilley, *Scottish-German Diplomacy*, 85

период страната със сигурност е в затруднено положение и до триумфа при Банокбърн Брус несъмнено страда от недостиг на въоръжение и суровини, но устойчивата нишка на жизненоважния търговски внос може да бъде разглеждана като разделителната линия между успеха и поражението.

Ако през пролетта на 1314 г. Брус си прави равностойност и анализира ситуацията в която се намира кралството, то настроението му най-вероятно може да бъде определено като тревожно удовлетворение. За около 6 години той постига наистина много в борбата за шотландската независимост. В Шотландия всяка провинция от Гелоуей до Кейтнес и от Външните Хебриди до Бюкан признава Брус за крал, а зад граница, южно от Туийд и Солуей, чак до река Тийс, англичаните усещат болезнено съвземането на шотландците под властта на новия си владетел. Цели армии привикват вече с чувството да са победители, а не победени, под ръководството на нова генерация млади командири, които трупат боен опит и развиват тактическа гъвкавост, резултат от която е и разбирането да се заложи изцяло на добре тренирана и дисциплинирана пехота. Наред с военната, Брус подема и сериозна, държавно-административна активност. Със сигурност поне три пъти е свикван парламента – в Сейнт Андрюс през 1309 г. и в Инчтър и Айр през 1312 г., а новият крал и Шотландия са приети като равнопоставен партньор в международните отношения от кралства като Франция и Норвегия, както и от търговско-индустриални обединения и княжества като Ханзата и Фландрия. Именно това е моментът, в който краля и бароните на Англия могат да проявят далновидност, да признаят властта на Брус и да приключат войната, възстановявайки добрите отношения от времето на Александър III. Може би двете страни са най-близо до мира през 1312 г., когато започват преговори, които са следствие от неуспешната кампания на Едуард II в Шотландия, но именно тя може да бъде разглеждана и като една от причините за техния провал. Увереността в огромното си военно превъзходство и фактът, че Брус не

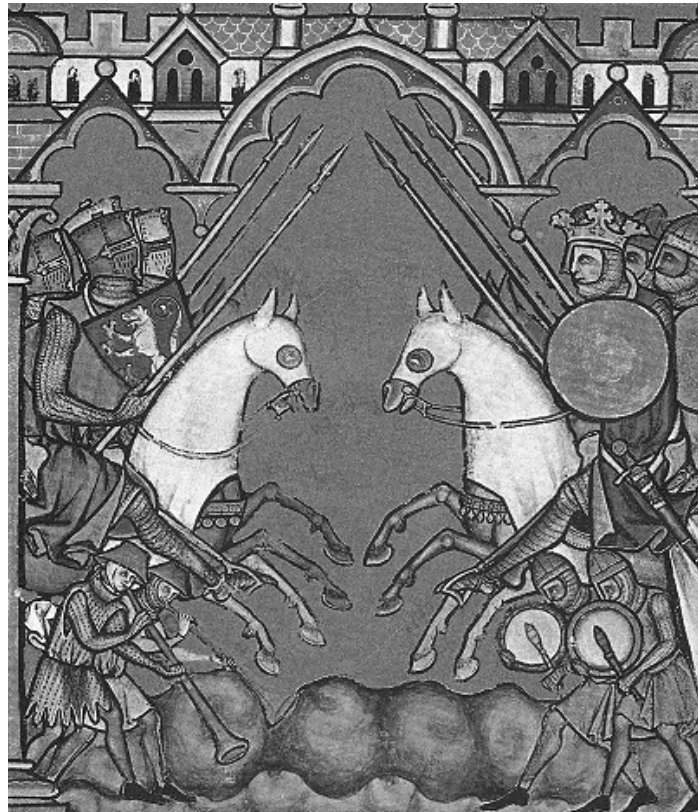
смее да приеме решително сражение, пречат на англичаните да видят реалните аспекти на войната която водят и поддържат илюзията, че успехите на шотландците ще бъдат заличени с една победа в открита битка. В този смисъл предизвикателството за замъка Стърлинг, в което са въвлечени и двете страни, е удобният повод, а не същинската причина за последвалия сблъсък при Банокбърн. Макар и неохотно Брус решава този път да приеме боя и се подготвя методично и обмислено за най-сериозното изпитание в тази война. На пръв поглед това решение изглежда като отстъпление от досегашните тактико-стратегически принципи на Брус и дори като отстъпление пред тежестта на суровите обстоятелства, налагащи на шотландците да приемат едно открито решително сражение. Но той за пореден път подхожда неконвенционално в един напълно конвенционален по същество средновековен сблъсък. Кралят не приема боя по принуда, или пък, за да защитава пламенно рицарската си чест, а защото има ясна идея как да воюва с англичаните на открито поле и с какво да ги победи. В този смисъл битката при Банокбърн може да бъде разглеждана не само като кулминационна точка в борбата на Брус и триумф на военния му гений, но също и като една малка част от последователната практика на войната, която води.

Scotland at the end of the thirteenth century.

Нов поглед към битката при Адрианопол (Военният ресурс на ранната Латинска империя и кампанията от април 1205 г.)

Калин Йорданов

Традиционно битката при Адрианопол от 14 април 1205 г. е представяна в българската историография като знаме на българската средновековна бойна слава, а победата на цар Калоян (1197-1207) над кръстоносците - като доказателство за категоричното превъзходство на българското оръжие над латинските „танкове на средновековието”¹.

¹ **Ников, П.** Българска дипломация от началото на XIII век. – БИБ, 1, 1928, кн. 3, с. 96-153.; **Мутафчиев, П.** История на българския народ. т. II, С., 1986.; **Петров, П.** Поражението на латинците при Одрин през 1205 г. и неговото историческо значение. – ИПр, 16, 1960, 4, с. 48-51.; **Примов, Б.** Утвърждаване и териториално разширение на българската държава в края на XII и началото на XIII в. В: История на България. т. III. С., 1982, с.142.; **Гюзелев, В.** Калоянова България и Латинската империя (1204-1207 г.). В: Одринската битка от 1205 г., С., 2005, с.20.; **Андреев, Й.** Победата на цар Калоян при Одрин – 14 април 1205 г. В: Одринската битка от 1205 г., С., 2005, с. 52.

Подчинени на историографската инерция популярни клишета като тези за погубването на „цвета на западноевропейското/латинското рицарство” от българите и нанасянето при Адрианопол на „смъртоносен удар” върху новосъздадената Латинска империя (от който тя така и не успяла да се съвземе и който, в крайна сметка довел до нейния залез), трайно са се наложили в националното ни самосъзнание и са добили широка общественост у нас чрез учебната и художествената литература, кинематографията и медиите. Нещо повече, в специализираната научна литература победата на цар Калоян над кръстоносците дори е сравнявана „с възпирането на арабите при Цариград през 717-718 г., а на Запад – при Поатие в 732 г. от Карл Мартел, и с разгрома на тевтонските рицари при Чудското езеро през 1242 г.”.²

Несъмнено това е една от най-добрите страници в българската средновековна военна история и победа на цар Калоян, който в тази битка се проявява като изключителен стратег и тактик, е безспорна. Дали обаче, при все това, проблемът за значението, мащабите, резултатите и последиците от това сражение не се преекспонира твърде тенденциозно в българската историография? И дали, ако фактите от изворите бъдат преразгледани, конкретните обстоятелства и историческата действителност около тази битка не биха се оказали доста по-различни, отколкото всъщност традиционно се представят? Настоящото изследване си поставя за цел, ако не да отговори изчерпателно на тези въпроси, то поне да предизвика интерес към необходимостта от една нова преоценка на събитията, разтърсили Балканите в началото на XIII в. Същевременно един подобен опит е свързан и с крайно необходимата ревизия на традиционните в българската историография представи за числеността на армиите на Четвъртия кръстоносен поход, за военния ресурс и потенциал

² **Петров**, Поражението на латинците при Одрин през 1205 г., с. 49.; **Данчева-Василева**, А. България и Латинската империя (1204-1261). С., 1985, с. 66.

на ранната Латинска империя и организацията и състава на нейните войски, както и за продължилата близо десетилетие българо-латинска война, започнала тъкмо с кампанията от пролетта на 1205 г. и известната битка при Адрианопол.

Един от основните проблеми, предизвикващи необходимостта от една такава ревизия, е свързан с битуващите представи и нагласи относно числеността на латинската армия, участвала в Адрианополското сражение, изградени върху презумпцията, че един западноевропейски рицар представлявал стандартна бойна единица, включваща „десетина оръженосци и още толкова пажове и сержанти”, формиращи т.нар. „рицарско копие” (**gleve**). В своето изследване върху българо-латинските отношения в периода 1204-1261 г. Ани Данчева-Василева допуска, че всеки един рицар е представлявал отделен боен отряд.³ Докато изследователи като Димитър Ангелов и Борис Чолпанов са далеч по-категорични, че предвожданата от император Бодуен I (1204-1205) през пролетта на 1205 г. латинска армия била изградена тъкмо на този принцип като „най-малката организационна и тактическа единица включвала един рицар и обслужващите го 4 до 10 конни и пеши воители – оръженосци, конни и пеши стрелци, въоръженис лъкове, копиеносци, слуги и др.”.⁴ Според Йордан Андреев, в битката при Адрианопол участвали повече от 300 облечени в желязо латински конници, като „всеки рицар имал десетина оръженосци и още толкова пажове. Императорската армия включвала и няколко роти сержанти – всяка една наброявала 2000 войници. Отделно

³ Данчева-Василева, А. България и Латинската империя, с. 85-86. В своята монография Ани Данчева-Василева не разглежда подробно този въпрос във връзка със сражението при Адрианопол. В анализа си за битката при Филипопол от 1208 г. обаче тя загатва, че в сведенията за числеността на латинската армия, предвождана от император Анри, вероятно трябва да се подразбира, че всеки един рицар е представлявал отделен боен отряд.

⁴ Ангелов, Д., Чолпанов, Б. Българска военна история през средновековието (X-XV век). С., 1994, с. 118.

марширувал и отряда на венецианския дож Енрико Дандоло. Имало и „нестроеви“ отряди, числеността на които не се споменава. Следователно, за да добием представа за броя на кръстоносната армия, посочените по-горе цифри ще трябва да се умножат многократно”.⁵ Според Николай Овчаров пък, кръстоносната армия при Адрианопол се състояла от 800 рицари като към всеки един от тях имало „сержанти, арбалетчици, стрелци с лъкове”, които изграждали неговата бойна единица, като по такъв начин изчислява нейния брой на „няколко хиляди редови кръстоносци”.⁶ Ивелин Иванов е на мнение, че „с всеки рицар се движели още минимум пет души (оръженосци и обслужващ персонал)” като по такъв начин изчислява броя на латинската войска, участвала в боя на „най-малко 1500-2000 воители (рицари, леко въоръжени конници, оръженосци, пехотинци и стрелци)”.⁷

Един ретроспективен преглед на изворите, отнасящи се до числеността, организацията и състава на армията на Четвъртия кръстоносен поход за периода от пролетта на 1201 г. до пролетта на 1205 г. би хвърлил достатъчно светлина върху проблема за числеността, организацията и състава на участвалата в сражението при Адрианопол латинска войска на 14 април 1205 г., и би разкрил една съвършено различна представа за историческата действителност, свързана с тези събития.

Според Жофроа дьо Вилардуен, хронист на Четвъртия кръстоносен поход и маршал на Шампан и Романия (Латинската империя), в сключения

⁵ Андреев, Победата на цар Калоян при Одрин, с. 46.

⁶ Овчаров, Н. Победите на цар Калоян 1197 – 1207. С., 2000, с. 33. Докато тук Н. Овчаров е по-умерен в изчислението на латинската армия, то в телевизионното предаване „Операция Слава” по bTV от 15 март 2009 г. той пояснява, че в Адрианополската битка всеки един от 800-те рицари, участвали в сражението, водел със себе си между 10 и 100 души помощна войска като определя по такъв начин общата численост на кръстоносната армия на приблизително 15000 души. Вж. <http://www.youtube.com/watch?v=zQ3Zzq9byOI&feature=related>

⁷ Иванов, И. Разгромът на латинската армия при Одрин от цар Калоян на 14 април 1205 година., ВИС, LXVIII, 1999, N 5, с. 8.

през февруари 1201 г. във Венеция между пратениците на кръстоносните лидери и венецианската република договор, се уточнявало, че Серенисимата ще изготви до юни 1202 г. боен флот, с който да превози 4500 рицари и техните коне, 9000 оръженосци и 20000 пеши сержанти, които до този срок трябвало да се съберат в същия град, откъдето да потеглят към Египет.⁸ В действителност обаче очакванията на кръстоносните лидери и техните пратеници не се оправдали, защото година по-късно във Венеция се събрали едва 1/3 от изначално предвижданите 33500 кръстоносци. *„Всъщност имаше нефове, галери и юсиери три пъти повече, отколкото бяха необходими за армията”,* възкликва по този повод самия Жофроа дьо Вилардуен.⁹ Пикардският рицар Робер дьо Клари, също летописец на похода и участник в него, свидетелства, че венецианския дож упрекнал поклонниците, че от очакваните *„4000 рицари, бяха дошли не повече от хиляда, тъй като другите бяха отишли в други пристанища”*.¹⁰ Впрочем сведенията от западните извори се потвърждават и от византийския историк Никита Хониат, според когото след като венецианците построили кръстоносната бойна флота, на нея се качили *„1000 тежки конници, заковани в желязо и 30000 души пехота, разнообразно въоръжена, преди всичко с арбалети”*.¹¹ Според пресмятанията на Джонатан Райли-Смит едва ок.

⁸ **Жофроа дьо Вилардуен.** Завладяването на Константинопол. С., 1985, с. 42, § 21-22.

⁹ **Ibidem**, с. 48, § 56.

¹⁰ **Робер дьо Клари.** Завоюването на Константинопол. С., 2007, с. 37, § XI.

¹¹ **Никиты Хониата.** История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина. СПб., 1860-1862, Том 2, кн. 3, § 9.; Van Dieten, J.-L. ed., Nicetae Choniatae Historia, 2 vols. CFHB XI, Berlin, 1975, 540.26-541.42.;

1500 – 1800 рицари (т.е. приблизително 1/3 от изначално предвижданите) достигнали Венеция през ранната есен на 1202 г.¹² Вероятно венецианската армия, която се включила в похода е надхвърляла 20000 души, докато войската на поклонниците наброявала общо близо 12000 души, в чийто състав влизали и ок. 1000 -1500 рицари.¹³ Съвсем скоро след това, при град Зара на Далматинското крайбрежие започват и първите дезертюрства и отливи от кръстоносната армия, при което поне няколкостотин души, в чийто състав и не малко рицари и барони, напуснали войската и се отправили било към Унгария и Есклавония, било директно към Сирия, където междувременно се оформил втория фронт на Четвъртия кръстоносен поход. Според авторът на “*Devastatio Constantinopolitana*” в град Зара ок. 1000 души от бедните кръстоносци напуснали армията с разрешение и отплавали с кораби за Анкона като били последвани от още 1 000, които дезертирали от войската без разрешение.¹⁴ Вилардуен разказва, че при един от опитите за бягство от армията близо 500 души се удавили в един потъващ кораб, докато авторът на “*Devastatio Constantinopolitana*” свидетелства за два потънали кораба с бегълци. Една почти цяла рота била нападната и избита от жителите на Есклавония при

¹² **Riley-Smith, J.** Toward an Understanding of the Fourth Crusade as an Institution. In: *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*. Ed. by Angeliki Laiou, Paris, 2005, p. 80.

¹³ Според изчисленията на J. Pryor, броят на венецианците, които се включили в кръстоносния поход бил ок. 27000 души, докато числеността на останалите кръстоносци се оценява от някои други изследователи на ок. 12000 души; Вж. **Pryor, J.** The Venetian fleet for the Fourth Crusade and the diversion of the Crusade to Constantinople. In: *The experience of Crusading. Vol. I. Western Approaches*. Cambridge, 2003, p. 118-119.; **Riley-Smith**, Toward an Understanding of the Fourth Crusade, p. 80-81.; Kolias, T. G. Military Aspects of the Conquest of Constantinople by the Crusaders. In: *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*. Ed. by Angeliki Laiou, Paris, 2005, p. 128.; **Hendrickx, A.** A propos du nombre des troupes de la quatrième Croisade et de l'empereur Baudouin I, *Byzantina* 3, 1971, pp. 29-41.; **Queller, D. E. and Madden, T. F.** The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople. Philadelphia, 1997, p. 176, 185.

¹⁴ **Devastatio Constantinopolitana**. In: *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*. Ed. By. Alfred J. Andrea. 2000, p. 215.

опита ѝ да дезертира по суша от кръстоносната армия.¹⁵ Близко 100 души пък загинали при стълкновението между поклонниците и венецианците в Зара, след превземането на града, за което свидетелства автора на *“Devastatio Constantinopolitana”*.¹⁶ „И така армията намаляваше твърде много всеки ден”, възкликва загрижено Вилардуен.¹⁷ Впрочем същият хронист по-късно определя потеглилите за Сирия от другите алтернативни средиземноморски пристанища френски, фламандски, провансалски и германски кръстоносци като „много повече от тези, които се намираха пред Константинопол”¹⁸, осъждайки горчиво тяхното отцепване от армията. Франкските летописци от Отвъдморските земи като Ернул и Еракъл пък разкриват, че сред пристигналите в Сирия кръстоносци имало повече от 300 рицари, което пък кара някои изследователи да добавят към техния брой също 600 оръженосци и 1200 сержанти, извеждайки по такъв начин общо 2100 души, които се отправили директно към Светите земи, където бил втория фронт на този поход.¹⁹ Една не малка част от тях в последствие загинала или била пленена в сражения в Ориента, докато друга скоро след това се завърнала обратно на Запад, и едва една малка част се присъединила по-късно към междувременно превзелите Константинопол кръстоносци.

Междувременно пристигналата под стените на византийската столица поклонническа армия претърпяла множество загуби в стълкновенията и битките със защитниците на византийската столица, за

¹⁵ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 56, § 101 и с. 57, § 109.

¹⁶ **Devastatio Constantinopolitana**, р. 215.; Маршалът на Шампан свидетелства единствено за „много ранени и убити” в това стълкновение без да посочва конкретен брой на жертвите. Вж. Жофроа дьо Вилардуен, с. 54, § 88.

¹⁷ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 56, § 101.

¹⁸ **Ibid.**, с. 81, § 229

¹⁹ **Kedar, A. Z.** The Fourth Crusade’s Second Front. In: *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*. Ed. by Angeliki Laiou, Paris, 2005, p. 96.; Queller and Madden, *The Fourth Crusade*, p. 48.

което свидетелстват повечето извори. Изглежда, че дезертърството от армията, отливът към сирийския фронт на експедицията и жертвите при Зара и Константинопол през 1202-1203 г., обезкървили дотолкова кръстоносната войска, че в началото на юли 1203 г. непосредствено преди първия шурм на ромейската столица, поклонниците успели да организират *„едва седем отряда (batailles), съставени от седемстотин конника (chevaliers), тъй като нямаха повече, а и от тези седемстотин, петдесет бяха пешком“*, за което свидетелства Робер дьо Клари.²⁰ По всичко изглежда, че по това време кръстоносците не са могли да съберат повече от 700 рицари, групирани в 7 отряда *„тъй като нямаха повече“*, от които 200²¹ (според Вилардуен) или 50 (според Клари) са били спешени. Към тях е имало и отреди от пеши сержанти и оръженоосци, които, групирани в от 3 до 5 части следвали всеки един конен отряд, както и стрелци с лък и арбалет, които пък стояли пред рицарите, за което свидетелстват Жофроа дьо Вилардуен и Робер дьо Клари.²² Наложило се дори в строя да бъдат свикани всички *„слуги, грижещи се за конете и всички готвачи, годни да носят оръжие“*, които били снаряжени с покривала за коне, медни съдове и чукала.²³ Три от седемте конни отряда трябвало да се сразят с императорската армия, излязла пред града, докато останалите четири трябвало да охраняват лагера на поклонниците, според Клари, докато Вилардуен представя обратната пропорционалност.²⁴ Независимо от това, всички извори са единодушни, че атакуващите три или четири отряда били водени от граф Бодуен дьо Фландр, граф Юг дьо Сен-Пол и Анри дьо Ено (както вероятно и от граф Луи дьо Блоа). В свое писмо от 1 август 1203 г.,

²⁰ Робер дьо Клари, с. 83, § XLIV.

²¹ Жофроа дьо Вилардуен, с. 65, § 147-153 и с. 71, § 178.

²² Ibid., с. 71, § 178.; Робер дьо Клари, с. 85, § XLVII.

²³ Робер дьо Клари, с. 83, § XLV.

²⁴ Ibid., с. 83, § XLV.; Жофроа дьо Вилардуен, с. 69, § 170.

граф Юг дьо Сен-Пол дава подробно описание на това състълкновение на кръстоносците с многократно превъзхождащата ги императорската армия от началото на юли същата година, като междудругото споменава следното: „Трябва да знаете, че в целия ни контингент ние бяхме не повече от 500 рицари (200 рицари - в едно друго издание на писмото) и още толкова други конници, и там с нас имаше не повече от 2000 пеши войници, тъй като по-голямата част от пехотата охраняваше нашите обсадни машини”.²⁵ Това сведение допълва изцяло и потвърждава напълно тези на Клари и Вилардуен и дава ясна представа както за числеността и състава на тези рицарски отреди, във всеки един от които е имало по около стотина рицари и още толкова конни сержанти, така и относително добра идея за общата численост на поклонническата армия към този момент (конница и пехота).

Позовавайки се на тези сведения, някои изследователи като Джонатан Райли-Смит изчисляват, че непосредствено преди първото превземане на Константинопол през юли 1203 г. под стените на града останал едва 33% от рицарския състав на кръстоносната армия, която напуснала Венеция през есента на 1202 г. и 11% от броя на очакваните през 1201 г. рицари, засвидетелстван в договора с венецианците.²⁶ Други автори изчисляват целия военен състав на армията към този момент на ок. 12000 души (общо полконници и венецианци).²⁷ Според Жофроа дьо Вилардуен и Никита Хониат, в периода между двете обсади на Константинопол франкското население от латинските квартали на столицата възлизащо на близо 15000 души (включително амалфийците и пизанците, които дотогава

²⁵ The Letter of **Hugh of Saint Pol** to R. of Balues. In: Contemporary Sources for the Fourth Crusade. Ed. By. Alfred J. Andrea. 2000, p. 197.; **Riley-Smith**, Toward an Understanding of the Fourth Crusade, p. 81-82.

²⁶ **Riley-Smith**, Toward an Understanding of the Fourth Crusade, 2005, p. 81.

²⁷ **Ibidem; Pryor**, The Venetian fleet for the Fourth Crusade, p. 118-119.; **Kolias, T. G.** Military Aspects of the Conquest of Constantinople by the Crusaders. In: Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. Ed. by Angeliki Laiou, Paris, 2005, p. 128.

традиционно били съюзници на византийците) напуснало града и се присъединило към лагера на кръстоносците.²⁸ Вилардуен отчита това преселение като *„голяма полза за поклонниците“*, защото несъмнено то подсилило редовете на латинската армия, тъй като вероятно почти половината от тях били способни да носят оръжие. Впрочем този факт обяснява и сведението на същия хронист, че латинската армия, превзела Константинопол на 12 срещу 13 април 1204 г. се състояла от *„не повече от 20000 въоръжени мъже всичко“*²⁹ (т.е. поклонници, венецианци и франкски колонисти от града), от която армия рицарския състав едва ли е надхвърлял много повече от 700 души, а останалите били конни и пеши сержанти, оръженосци, стрелци с лък и арбалет, сапъори, моряци, както и въоръжени коняри, готвачи и латински колонисти от града.

След завоюването на Константинопол кръстоносците и венецианците пристъпили към разделянето на империята и завладяването на земите ѝ. *„Венецианците получиха своята част, а армията на поклонниците – останалата“*, разказва Вилардуен.³⁰

От този момент насетне обединената дотогава кръстоносна армия се разделила и пръснала из Балканите и Мала Азия, за да осъществи завоеванието на Романия и никога не се събрала отново в своята цялост. Разказът на същият хронист създава една много детайлна представа за феодалното разпределение на земята, както и за броя и числеността на отредите на отделните барони и сеньори, които я получили под формата на фиефи от първия константинополски латински император:

„Тогава император Бодуен даде на граф Луи дукството Нике, което бе един от най-значителните фиефи в земята на Романия и се

²⁸ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 76-77, § 205.

²⁹ **Ibid.**, с. 86, § 251.

³⁰ **Ibid.**, с. 96, § 303.; По-подробно по този въпрос в **Carile, A.** Partitio terrarum imperii Romaniae, Studi Veneziani, VII, 1965, p. 218-222.

намираше от другата страна на Ръкава, откъм Турция;....И тогава граф Луи изпрати, за да завладее земята си, около сто и двадесет рицари от своите люде. Капитани им бяха Пиер дьо Брашиьо и Пайен д'Орлеан”³¹

„Анри, братът на император Бодуен, излезе от Константинопол и се отправи, слизайки по течението на ръкава, към Буш д'Авие. И той взе със себе си около сто и двадесет рицари – най-знатни люде...И тогава започна от своя страна войната срещу гърците.”³²

„След това той даде дукство Финепопол на Рение дьо Три...В това време Рение дьо Три замина от Константинопол и се отправи към Финепопол, който император Бодуен му бе дал; и той взе със себе си около сто и двадесет рицари, твърде добри люде.”³³

„От друга страна, императорът беше изпратил около сто рицари да преминат ръкава Свети Георги срещу Константинопол. Капитан на тези бе Мекер дьо Сент-Менеулд. С него отидоха Матиьо дьо Валинкур и Робер дьо Ронсоа. И яздиха те към един град, който се наричаше Никоми...И се настаниха вътре, поставиха гарнизон и възстановиха отбраната. И от тази провинция те също започнаха да воюват от тяхна страна.”³⁴

„Император Бодуен беше останал в Константинопол, както и граф Луи с малко хора, и граф Юг дьо Сент-Пол...”³⁵

Тези сведения недвусмислено разкриват, че през есента на 1204 г. близо 500 френски, фламандски и шампански рицари, предвождани от своите сеньори се пръснали из Тракия и Мала Азия, за да осъществят

³¹ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 97, § 304-305.; Малко по-нататък същият хронист съобщава, че в този отряд имало не повече от „сто и четиридесет рицари без конните сержанти”. **Ibid.**, с. 99, § 319.

³² **Ibid.**, с. 98, § 310.

³³ **Ibid.**, с. 97, § 304 и с. 98, § 311.

³⁴ **Ibid.**, с. 98, § 312.

³⁵ **Ibid.**, с. 98, § 314.

завоеванието на Романия и да завладеят своите фиефи. Изглежда, че останалата част от рицарския състав на кръстоносната армия, завладяла Константинопол няколко месеца по-рано, ще да е осъществила завоеванието на Солунското кралство и Морея, заедно с маркиз Бонифас дьо Монфера. Вилардуен никъде не посочва общата численост на армията на маркиза и се задоволява единствено да спомене, че *„Бонифас, маркиз дьо Монфера...имаше на своя страна многобройна част от знатни люде. С него се завърнаха Жак д'Авен, Гийом дьо Шамплит, Юг дьо Колини, граф Бертран дьо Касенелебог и голяма част от тези от германската империя, които бяха на страната на маркиза; Тогава маркизът се сбогува и се отправя към Солун с всичките си хора...”*.³⁶ Под бойните си знамена навярно той е имал повече от 200 ломбардски, тоскански, провансалски, бургундски и германски рицари, имайки предвид общия брой на рицарите в дотогава обединената кръстоносна армия. На две места в разказа си, Вилардуен все пак споменава числеността на отделни части от войската на маркиза. Веднъж по време на преговорите за помиряването му с император Бодуен: *„Той [маркиза – б.м.] отиде с тях [пратениците]в Константинопол и взе със себе си около сто рицари”*³⁷, и втори път, когато Бонифас дьо Монфера разрешава на Гийом дьо Шамплит да напусне армията му и да потегли към Морея заедно с Жофроа дьо Вилардуен, за да осъществи завоеванието ѝ, при което му дава *„около сто рицари и една значителна част конни сержанти”*, общо не повече от *„500 конници”*³⁸.

Освен това трябва да се има предвид и факта, че между лятото и есента на 1204 г. при различни обстоятелства, но най-вече от болести

³⁶ Ibid., с. 92, § 279 и с. 96, § 300.

³⁷ Ibid., с. 95, § 298.

³⁸ Ibid., с. 101, § 327-329.

умират близо 50 рицари от кръстоносната войска, в следствие на което, както свидетелства Вилардуен, „армията бе много отслабнала”.³⁹

При все това, тези загуби скоро били компенсирани, защото през късната есен на 1204 г. в Константинопол пристигнало подкрепление от Отвъдморските земи. Това била част от заминалите за Сирия две години по-рано контингенти от кръстоносната армия, както и известен брой франкски преселници от Светите земи. Жофроа дьо Вилардуен е засвидетелствал този момент:

„През времето, което последва, пристигнаха по море голям брой от онези от земята на Сирия и от онези, които бяха напуснали армията и бяха преминали през други пристанища. С тях пристигнаха Етиен дю Перш и Рено дьо Монмирай, които бяха братовчеди на граф Луи... И те доведоха голям брой добри хора. От земята на Сирия пристигна Юг дьо Табари и неговия брат Раул, и Тиери дьо Танремонд, и голям брой хора от страната – рицари, туркопули и сержанти.”⁴⁰

*Това известие се потвърждава и от хрониста Ернул, според когото по това време повече от 100 рицари и 10000 франкски заселници от Сирия и Палестина напуснали Светите земи и се отправили към новосъздадената Латинска империя в Романия, отзовайки се на апела на император Бодуен, който им обещавал нови земи и подкрепата си.*⁴¹

Тези сведения разкриват, че в края на 1204 г. латинската армия, намираща се в Константинопол била подсилена с над 100 рицари и голям брой туркопули и сержанти, идващи от земите на франкска Сирия. Изглежда, че една не малка част от тях

³⁹ **Ibid.**, с. 94, § 290-291.

⁴⁰ **Ibid.**, с. 98-99, § 315-316.

⁴¹ **Ришар, Жан.** Латино-Иерусалимское королевство. СПб., 2002, с. 202.; **Kedar,** The Fourth Crusade's Second Front, p. 103-104.

участвала и загинала в сраженията при Адрианопол (14 април 1205 г.) и Русион (31 януари 1206 г.), за което свидетелства разказът на Вилардуен.⁴²

Човешкият и военен ресурс в Константинополската латинска империя още от самото начало бил твърде ограничен и с много редки и на практика спорадични изключения е попълван с нови, но не особено големи по численост военни подкрепления от Латинския Ориент и Запад. Същевременно този ресурс е бил постоянно и безвъзвратно изчерпван, понеже латинския контингент в Романия търпял чести и значителни загуби от болести и дезертørства, както и в сраженията по многобройните фронтове из Балканите и в Мала Азия, на които се налагало франките да се сражават постоянно. За разлика от политиката си спрямо латинските владения в Светите земи, Западът много бързо загубил интерес и мотив да поддържа с военна сила, колонисти и финансиране Латинска Романия, която поради това разчитала изключително на собствения си ограничен човешки и военен ресурс, наследен от остатъците от армията на Четвъртия кръстоносен поход.

От всичко това става ясно, че към момента на избухването на въстанието на гърците в Тракия през ранната пролет на 1205 г. бившата обединена кръстоносна армия, превзела Константинопол година по-рано, вече не съществувала в своята цялост и била пръсната из Тракия, Македония, Тесалия, Пелопонес, Егея и Мала Азия, поради което първия латински император разполагал с твърде ограничен военен ресурс.

Изключително ясна картина на положението, в което се намирала към този момент разпръснатата из Балканите и Мала Азия латинска армия е оставил Анри, братът на император Бодуен в едно свое писмо до папа Инокентий III, писано непосредствено след битката при Адрианопол, в

⁴² **Жофроя дьо Вилардуен**, с. 107, § 361 и с. 116 § 409.

което той коментира тъкмо състоянието, локализацията и числеността на латинската армия към момента на въстанието на гърците и на самото сражение (март-април 1205 г.):

"...След като се узна за него, моят брат и господар, императорът , желаейки да отмъсти, излезе своевременно от столицата против центъра на въстанието, сиреч Адрианопол, придружен от малко хора, тъй като ние бяхме пръснати в по-голямата част по крепости и владения...Наистина по това време ние бяхме разпределени така: монфератският маркиз беше с мнозина хора отвъд Солун. Аз с не малко хора бях при Андромитикон, от другата страна на ръкава Св. Георги. Пайен д'Орлеан и Пиер дьо Брашиьо - към Никея, от същата страна на залива. Рение дьо Три заедно с мнозина хора - при Филипопол, а другите – пръснати по разни места и крепости. После, след като господарят на власите, когото гърците бяха извикали, но тайно, за може повече да навреди, чул, че латинците са обсадили с толкова малко хора споменатия град, този влах Йоаниций внезапно се нахвърлил върху нашите с безчислено множество варвари, сиреч власи, кумани и други..."⁴³

От всички исторически извори и свидетелства, описващи кампанията на император Бодуен срещу разбунтувалия се Адрианопол и респективно самото сражение край града, тези на Жофроа дьо Вилардуен заслужават най-голямо внимание, тъй като той е единствения пряк участник в цялата кампания и в самата битка (по-точно в последната ѝ фаза). От важно значение в случая са и няколко други извори като Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople", хрониката на Робер дьо Клари, летописца на английския абат Радулф от Когсхол и "Аналите" на генуезеца Огерьий Панис. Съпоставката между информацията от всички тези извори позволява да бъде изведена една относително точна статистика за

⁴³ **Innocentius III papa.** ГИБИ. т.ІІІ, с. 363-378.

числеността на латинската армия под стените на Адрианопол, както и за броя на участниците и жертвите в самото сражение с българите, власите и куманите.

Известно е, че през март 1205 г. новините за избухналото в тракийските градове гръцко въстание достигнали до Константинопол, където се намирали император Бодуен, венецианския дож и граф Луи дьо Блоа, които били там *„с твърде малко хора“*. Според разказа на Вилардуен, в резултат на това била свикана всеобща мобилизация: *„тогава император Бодуен, дожът на Венеция и граф Луи държаха съвет и видяха, че губеха цялата страна. И [решението] на техния съвет бе такова, че императорът извести на своя брат, който беше в Андремит, да изостави всичко, което беше завляждал и дойде да ги подпомогне. От своя страна граф Луи изпрати [известие] до Пайен д'Орлеан и Пиер дьо Брашиьо, които бяха в Люпер, и до всички люде, които бяха с тях, и им нареди да изоставят цялото завоевание...да дойдат да го подпомогнат. Императорът изпрати своите заповеди на Макер дьо Сент-Менеулд, Матиьо дьо Валинкур и Робер дьо Ронсоа, които имаха със себе си около сто рицари и се намираха в Никоми, и им [нареди] да изоставят този град и да дойдат да го подпомогнат“*.⁴⁴ Това сведение разкрива, че император Бодуен и граф Луи дьо Блоа очаквали подкрепление от почти цялата част от латинската войска, която била пръсната из Мала Азия, където осъществявала завоеванието на земята и която всъщност била и по-голямата част от армията на Константинополската империя, включваща и отредите на собствените им преки васали. Според Вилардуен едва един единствен контингент успял да пристигне навреме и да подкрепи императора: *„Първите, които пристигнаха при него бяха тези от Никоми: Мекер дьо Сент-Менеулд, Матиьо дьо Валинкур и Робер дьо*

⁴⁴ Жофроя дьо Вилардуен, с. 103, § 340-342.

Ронсоа; и по този път пристигнаха около сто рицари. И когато императорът ги видя, той бе твърде радостен от това и говори на граф Луи, който беше граф на Блоа и на Шартр; и тяхното решение бе такова: казаха, че ще излязат с толкова хора, колкото имаха...Уви! Какво нещастие, че те не бяха дочакали да пристигнат всички останали – тези, които бяха от другата страна на ръкава. Защото те имаха малко хора за толкова опасни места, където отиваха. Така те излязоха от Константинопол с около сто и четиридесет рицари...”⁴⁵

Последното сведение косвено разкрива, че императорът и графът са разполагали с едва четиридесетина свои рицари в Константинопол преди идването на подкреплението от Никомидия, състоящо се от стотина рицари, сред които изглежда са били и братовчедите на графа, както и други рицари, дошли наскоро от Сирия⁴⁶. Впрочем граф Луи дьо Блоа така и не дочакал отряда на своите васали, който пристигнал един ден след битката при Адрианопол. Вилардуен свидетелства, че „*Пиер дьо Брашиьо и Пайен д’Орлеан и всичките хора на граф Луи; и те бяха около сто рицари, твърде добри люде, и сто и четиридесет конни сержанти, които идваха от другата страна на ръкава и отиваха в лагера край Андринопол*”⁴⁷ срещнали отстъпващите оцелели кръстоносни отреди при Панфил едва в деня след сражението. По същия начин едва след поражението на латинската армия към нейните остатъци се присъединили и закъснелите контингенти на прехвърлилия се от Мала Азия отряд на Анри дьо Ено, брат на император Бодуен, който водел около стотина рицари и близо 20 000 арменци („30 000 семейства от Ермин”, според Анонимната

⁴⁵ **Ibid.**, с. 104-105, § 347-349.

⁴⁶ Същевременно в Константинопол се намирал и венецианският дож Енрико Дандоло, заедно с голяма част от своите войски, в които вероятно също имало рицарски контингент.

⁴⁷ **Ibid.**, с. 108, § 369-370.

френска хроника "Croisade de Constantinople")⁴⁸ и идващия от беломорското тракийско крайбрежие отряд на Ансо дьо Курсел, племенник на Жофроа дьо Вилардуен, който освен своите хора, водел и дезертиралите от Филипополското дукство осемдесетина рицари на Рение дьо Три, чиято част по такъв начин наброявала *„около сто рицари от знатен произход и около петстотин конни сержанти, които всички отиваха към Андринопол, за да подпомогнат император Бодуен”*.⁴⁹ От всичко това става ясно, че общия контингент от отредите, които императорът така и не дочакал възлизал на над 300 рицари, повече от 640 конни сержанти и между 20 и 30 хиляди арменски бежанци, не малка част от които вероятно също е била въоръжена. Твърде възможно е също така тези бойни отреди да са водели със себе си и пехотни части, които обаче не са изрично упоменати в изворите.

Без да дочакат всички тези контингенти, с така събрания отряд от едва 140 рицари⁵⁰, император Бодуен и граф Луи дьо Блоа напуснали Константинопол на 25 март 1205 г. и потеглили към Тракия, за да се съединят с изпратения по-рано там отред на Жофроа дьо Вилардуен и Манасие дьо Лил, който след като успял да събере и обедини шампанските, фламандски и венециански остатъци от разбитите от въстанниците гарнизони на Димотика, Адрианопол и Чурло, и след като бил допълнително подсилен от изпратени впоследствие от императора хора,

⁴⁸ **Ibid.**, с. 110, § 380.; **Анонимна старофренска хроника от XIII в.** В: Документи за политическата история на средновековна България (XII-XIV в.). В.Търново, 1993, с. 27.; Никита Хониат също отбелязва този момент като изрично обръща внимание на факта, че Анри е водел със себе си и арменски бойни отреди: *„Хенрих, брат на Балдуин, който се връщаше от Атрамит с троянските арменци, които воюваха с него”*. Вж. **Nicetas Choniates**. Historia. ГИБИ. т.XI, с. 76.

⁴⁹ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 110, § 382.

⁵⁰ Според Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople" император Бодуен мобилизирал за кампанията срещу въстаналия Адрианопол *„всички тези, които биха могли да носят оръжие с изключение на онези, които се предвиждаха да пазят града [Константинопол – б.м.]”*. Вж. Анонимна старофренска хроника, с. 24

нарастнал на „осемдесет рицари”.⁵¹ Двата отряда се срещнали и обединили в замъка Некиз⁵², като по такъв начин рицарският състав на тяхната войска достигнал 220 души. На свикания на това място съвет било взето решение армията да продължи към Адрианопол и да го обсади. *„Там те подредиха бойните си части и ги съставиха много добре от хората, които имаха”*⁵³, разказва Вилардуен, допълвайки, че на следващия ден те пристигнали под Адрианопол *„в голяма грижа и с малко хора”*⁵⁴. По това време пред града пристигнала и венецианската войска, предвождана от дожа Енрико Дандоло. *„И той доведе толкова хора, колкото имаше – приблизително толкова, колкото император Бодуен и граф Луи бяха довели; и той се настани пред една от портите”*, свидетелства Вилардуен като добавя, че на следващия ден латинската армия се увеличила с *„още един отряд конни сержанти”*, без да уточнява неговия размер, подхвърляйки единствено горчиво, че *„те би трябвало да струват повече, отколкото струваха”*.⁵⁵ С това като цяло Вилардуен изчерпва информацията за числеността и състава на латинската армия, която обсадила Адрианопол в началото на април 1205 г. Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople" загатва и за присъствието на *„оръженосци”, „сапьори”* и *„простолюдие”* в състава на събралата се под стените на Адрианопол кръстоносна войска.⁵⁶

Маршалът на Романия и Шампан, както и авторът на Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople" са категорични, че в последвалата битка с армията на цар Калоян далеч не всички контингенти

⁵¹ Жофроя дьо Вилардуен, с. 102-104, § 335-344.

⁵² Никица, югоизточно от Адрианопол.

⁵³ Жофроя дьо Вилардуен, с. 105, § 349.

⁵⁴ Ibid., с. 105, § 350.

⁵⁵ Ibid., с. 105, § 351.

⁵⁶ Анонимна старофренска хроника, с. 25-26.

от латинската войска взели участие в самия бой с куманите и българите. Според свидетелството на тези извори, след като кръстоносците научили новината за приближаването на настъпващата армия на българския владетел, било решено отредите на Жофроа дьо Вилардуен и на Манасие дьо Лил, които вероятно не надхвърляли повече от общо *„осемдесет рицари“*, да останат да *„пазят лагера“* и *„оградата и бойните машини от тези от града“*.⁵⁷ Изглежда, че по-голямата част от контингента на венецианците, които се били разположили пред една от портите на Адрианопол, и които вероятно в мнозинството си били пехотинци, на практика също не се включили в самото сражение, тъй като според изворите техните части *„и тези които бяха с тях“* достигнали подстъпите към бойното поле едва след като рицарската конница вече била разбита и виждайки огромното множество на кумано-българската армия те решили, че ще е по-благоразумно да се оттеглят назад към лагера, отколкото да продължат напред към мястото на битката, *„защото знаеха, че ако идат напред там нямаше дълго да устоят“*.⁵⁸ Нито един свидетелство не споменава изрично участието на венецианска кавалерия в битката, при все че някои извори от епохата разкриват, че венецианците, макар и специализирани в морското военно дело и в пехотния бой, са имали и свое рицарство както във Венеция, така и в Романия. Вилардуен в своя разказ за спасителната експедиция, която освободила Рение дьо Три от замъка Естанемак⁵⁹ в Родопите през юли 1206 г., свидетелства, че в състава на този поход участвал и един венециански кавалерийски отряд, чийто

⁵⁷ Жофроа дьо Вилардуен, с. 105-106, § 354.; Анонимна старофренска хроника, 1993, с. 26.

⁵⁸ Анонимна старофренска хроника от, с. 26; Според Никита Хониат *„Дандоло, дука на Венеция тръгна последен и като узна от бегълците за поражението на войската, веднага обърна коня си и се върна в лагера“*. Вж. Nicetas Choniates. Historia. ГИБИ. т.XI, с. 76.

⁵⁹ Асеновата крепост край Асеновград, срещана в изворите още и като Стенимахос.

капитан бил Андре Валер.⁶⁰ Известен е и един венециански документ от 1239 г., който постановявал, че всеки венециански рицар трябвало да има един боен кон и два други, както и трима оръженосци.⁶¹ Всичко това прави допустима възможността венецианска кавалерия все пак да е участвала в самото сражение, при все че изворите пазят мълчание по този въпрос и на практика участието на венецианско рицарство в кампанията и в самата битка не се споменава изрично в нито един източник, но се загатва в Анонимната френска хроника.⁶² Всички свидетелства сочат, че реално в самото сражение от цялата латинска армия участие е взела изключително рицарската конница, начело с отряда на граф Луи дьо Блоа и на последвалите го рицарски части, предвождани от император Бодуен, след които впрочем, Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople" нарежда и венецианците.⁶³ В действителност, нито един извор не посочва точния брой на участвалите в сражението рицари, поради което относителна информация за тяхната численост би могла да бъде извлечена посредством сравнителен анализ между сведенията на Жофроа дьо Вилардуен, Робер дьо Клари, Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople" и летописите на английския абат Радулф от Когсхол и на генуезеца Огерь Панис, съпоставката между които би дала приблизителна идея за общия им брой. Според Жофроа дьо Вилардуен в деня на сражението рицарите нарушили решението на императорския съвет от предходния ден да не се преследват куманите, чиито

⁶⁰ Жофроа дьо Вилардуен, с. 121, § 436.

⁶¹ Nicolle, D. The Venetian Empire 1200-1670. London, 1995, p. 11.

⁶² Ивелин Иванов тълкува сведението на Вилардуен за пристигането на венецианския дож в кръстоносния лагер край Адрианопол с „толкова хора, колкото имаше – приблизително толкова, колкото император Бодуен и граф Луи бяха довели” като свидетелство за присъединяването на още ок. 140 венециански рицари към кръстоносната войска. По такъв начин авторът изчислява рицарския състав на латинската армия на „поне 340 рицари”. Вж. Иванов, Разгромът на латинската армия при Одрин, с. 7-8.

⁶³ Анонимна старофренска хроника, с. 26.

провокативни нападения достигали лагера, и се впуснали след тях в боен ред: „сигналът за тревога се разнася, и те се хвърлят към оръжията си, и излизат от лагера, всички техни бойни отряди построени така, както те се бяха разбрали предварително”.⁶⁴ Изглежда че както и в предходните сражения и кампании на кръстоносната армия, така в тази битка рицарската конница била разпределена по отреди. Техният брой и състав обаче не е изрично посочен. Същевременно е твърде вероятно както и по време на кръстоносния поход, а и на последвалото завоевание на Романия, така и в Адрианополската битка отделните кавалерийски части в латинската армия да са били сформирани по национален принцип. От друга страна, прави впечатление, че непосредствено преди началото на битката граф Луи дьо Блоа, чийто отряд от васали бил твърде далеч от него и в този момент пътувал от Мала Азия към Адрианопол, повикал своите наскоро пристигнали от Сирия братовчеди Етиен дьо Перш и Рено дьо Монмирай, както и неговите рицари (вероятно личните му придворни рицари, формиращи неговата свита - *maisnie*), за да се присъединят към него.⁶⁵ Вероятно към тях са се присъединили и някои от малкото васали на графа, които били в армията по това време като Жерве дьо Шател и Жан дьо Фриез.⁶⁶ Тази малка група навярно представлявала ядрото на неговия малък боен отряд в тази ситуация. Твърде вероятно е това малко ядро, оформено от роднините и личната бойна свита на графа, да е оглавilo един по-голям рицарски отряд, сформиран на място след прегледа и регрупирането на наличните войски при замъка Некиз и в самия лагер пред Адрианопол. Възможно е така сформирания сборен рицарски отряд,

⁶⁴ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 106, § 357.

⁶⁵ **Анонимна старофренска хроника**, с. 25.

⁶⁶ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 105, § 352 и с. 106, § 359.; В разгара на битката рицарят Жан дьо Фриез дори отстъпил своя кон на ранения си и паднал на земята сеньор граф Луи, с която героична постъпка засвидетелствал своята васална вяност и дълг, но и която най-вероятно струвала собствения му живот, защото Вилардуен споменава името му сред жертвите в сражението.

поверен на граф Луи да е бил определен като авангард на кавалерията при съвета от предходния ден, защото както свидетелства Вилардуен, графът пръв излязъл от лагера, а след него и всички останали отреди, построени според някакъв предварителен план, за който маршала само загатва по-рано: *„излизат от лагера, всички техни бойни отряди построени така, както те се бяха разбрали предварително. Граф Луи излезе първи със своя боен отряд и започва да преследва куманите; и призова император Бодуен да го последва.“*⁶⁷ Според разказа на Анонимната френска хроника, *„когато другите от армията видяха, че граф Луи излезе, нададоха боен вик и го последваха;...Излязоха близо 200 рицари от най-добрите във войската, за да отидат да помогнат на граф Луи, заедно с императора и венецианците, които идваха след него“*.⁶⁸ Робер дьо Клари също е оставил макар и косвено сведение за числеността на участниците в битката, споменавайки единствено, че в това сражение били погубени *„сигурно 300 рицари“*.⁶⁹ Същото твърди и генуезецът Огерий Панис, според сведението на когото император Бодуен бил пленен *„заедно с 300 френски рицари, които до един загинали от меч“*.⁷⁰ В хрониката на английския абат Радулф от Когсхол се съдържа едно интересно и не особено популярно в българската историография свидетелство за битката при Адрианопол: *„Бодуен, император на Константинопол, бил пленен при засада край Адрианопол, град в Тракия, от един могъщ грък, Йоан Влаха, и бил хвърлен в затвор. [...]В Четвъртък от Страстната седмица, преждespoменатия император бил пленен докато безразсъдно се отдалечил от своята армия,*

⁶⁷ **Ibid.**, с. 106, § 357-358.

⁶⁸ **Анонимна старофренска хроника**, с. 25-26.

⁶⁹ **Робер дьо Клари**, с. 159, § CXII.

⁷⁰ **Ogerii Panis. Annales**. ЛИБИ. т. IV, с. 144.

*търсейки плячка с 60 рицари...".*⁷¹ На друго място в хрониката си абат Радулф отново споменава, че *"когато междувременно императорът безразсъдно се отдалечил от армията си, търсейки плячка заедно с 60 рицари, бил пленен из засада и затворен от Йоан Влаха. Граф Луи, синът на граф Тибо дьо Блоа, също бил убит в тази битка както и мнозина други от тяхната армия".*⁷² Изглежда че тази информация абатът получил от един английски свещеник, който завръщайки се от полклонение в Светите земи чул за превземането на Константинопол от кръстоносците и се отправил натам, където скоро след това станал личен капелан на император Бодуен. Впрочем, това е един от малкопознатите извори за тази битка, които все пак се позовават на някакви конкретни цифри и в този смисъл също би могъл да хвърли известна светлина по въпроса за числеността на рицарите участвали и загинали в сражението, ако бъде съпоставен със сведенията от останалите основни извори. Разбира се, и това известие би следвало да се разглежда критично и едва ли упоменатата в него цифра може да се приеме категорично като идея за общата численост на участвалите и загинали в битката при Адрианопол рицари, още повече предвид цифрите, споменати в другите извори. Това, което изглежда интересно в случая обаче е тъкмо споменаването на 60-те рицари на император Бодуен, с които той се отдалечил от армията си и попаднал в гибелната засада. Дали това сведение не визира тъкмо личния боен отряд на императора? В хрониката на Анри дьо Влансиен се споменава, че в битката при Филипопол през юли 1208 г. личният боен отряд на втория латински император Анри (брата на същия Бодуен) се състоял от 50

⁷¹ **Ralph of Coggeshall**. Chronicle. In: Contemporary Sources for the Fourth Crusade. Ed. By. Alfred J. Andrea. 2000, p. 287.; Сравни **Radulphi abbatis**. Chronicon Anglicanum. ЛИБИ. т. IV, с. 138.

⁷² **Ibid.** p. 289.

рицари.⁷³ Тази аналогия позволява да се допусне вероятността хрониката на английския абат да разкрива тъкмо числеността на личната свита на император Бодуен, която вероятно е възлизала на 60 рицари. Добавянето на пояснението: *"Граф Луи, синът на граф Тибо дьо Блоа, също бил убит в тази битка както и мнозина други от тяхната армия."* в случая ясно потвърждава визията на автора на хрониката, че въпросните 60 рицари на императора не били единствените участници и жертви в това сражение. Нека си припомним и сведението на Анонимната френска хроника, според което император Бодуен излязъл от лагера с *"близо 200 рицари от най-добрите във войската"*. Твърде вероятно е 60-те рицари, споменати в английската хроника да са били личния отряд на императора и в този смисъл да са били част от 200-те от *"най-добрите във войската"*, които последвали Бодуен в помощ на граф Луи дьо Блоа, който впрочем бил излязъл да преследва куманите също *"със своя боен отряд"*. Числената разлика от съпоставката между сведенията на Робер дьо Клари и Огерь Панис за близо 300-те загинали в сражението рицари и това на Анонимната френска хроника за близо 200-те рицари, с които император Бодуен последвал граф Луи вероятно би дало идея за броя на отряда, с който последния напуснал лагера, в случай, че допускането за участие на венецианска кавалерия в битката бъде напълно отхвърлено. В противен случай, ако последната вероятност, все пак бъде допусната, останалите стотина рицари навярно могат да бъдат разпределени пропорционално между отряда на граф Луи дьо Блоа и евентуално участвалата в сражението венецианска конница.

⁷³ **Анри дьо Валансиен.** История на император Анри. С., 2009, с. 39, § 543.; Самият император Анри в своето небезизвестно писмо от 1212 г. споменава, че в битката срещу никейската армия на Теодор Ласкарис при р. Лупаркос (15 октомври 1211 г.), неговия личен боен отряд се състоял от 50 рицари. Вж. Henrici Imperatoris Latinorum. Epistolae. ЛИБИ. т. IV, с. 22.

При все това, изворите свидетелстват за спасили се от бойното поле рицари, които успели да се доберат обратно до лагера. Техният брой обаче не се уточнява: „аз не зная колко рицари и оръженосци се върнаха в лагера”, разказва авторът на Анонимната френска хроника.⁷⁴ Тази косвена информация разкрива, че броя на участвалите в сражението рицари, все пак, вероятно е надхвърлял 300, но едва ли много повече, предвид факта, че към този момент императорът успял да събере своята малобройна армия преко сили.⁷⁵

Не по-малко интересен е проблемът за останалите участници в сражението, извън рицарския състав, както и за общата численост на латинската армия, взела участие в самото сражение с куманите и българите. Вилардуен споменава присъствието на

„конни сержанти” в армията на обсаждащите Адрианопол кръстоносци, докато Анонимната френска хроника свидетелства за наличието на „оръженосци” и „простолудие”. Възможно ли е в битката, освен рицарската конница, да е участвала и пехота? Един прост факт прави

⁷⁴ Анонимна старофренска хроника, с. 25.

⁷⁵ Гръцката версия на Морейската хроника споменава, че императорът се впуснал в сражението с „600 фламандци и 300 франки”, които разпределил в 3 ескадрона като към тях добавил и 3 ромейски отряда, съставени от неговите съюзници – гърците от Адрианопол (?!). Вж. Crusaders as Conquerors. **The Chronicle of Morea**. New York, 1964, pp. 99-100.; Това противоречиво сведение обаче много трудно може да се приеме за достоверно, предвид множеството грешки и неточности в целия разказ, както и голямата дистанция във времето, които издават неусведомеността на автора относно редица събития от предходните столетия. За сравнение, същия летописец определя числеността на армията на Първия кръстоносен поход на 88 000 рицари и 818 000 пехотинци! Добре известно е, че гръцката версия на Морейската хроника е писана в късния XIV в. (след 1388 г.), а френския ѝ прототип – вероятно между 1304 г. и 1314 г., което в най-добрия случай отдалечава разказа с цяло столетие от събития от пролетта на 1205 г. Авторът често бърка героите, фактологията и хронологията на събитията като предава обстоятелствата около Адрианополското сражение с множество грешки и неточности, които в случая го правят не особено достоверен източник на детайлна и конкретна информация. В този смисъл, сведенията от първостепенни извори като Жофроа дьо Вилардуен и автора на Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople" както и на съвременници като Робер дьо Клари, абат Радулф и Огериий Панис са много по-достоверен и сигурен източник на информация относно числеността и състава на рицарските отреди, участвали в битката при Адрианопол.

това допукане почти невъзможно и дава недвусмислен отговор на този въпрос. Повечето извори, описващи сражението съвсем ясно разкриват, че рицарите били увлечени от куманите в преследване на голямо разстояние – „почти две лиьо”⁷⁶ (Вилардуен) или „повече от три левги”⁷⁷ (Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople"), т.е. на разстояние от ок. между 9 и 15 километра, докато достигнали мястото на засадата, където се провела и самата битка.⁷⁸ Без съмнение кръстоносците, достигнали до мястото на сражението са могли да бъдат само и единствено конници при това положение. Едва ли пехотни отреди от сержанти, копиеносци и стрелци с лък и арбалет биха издържали да догонят конницата на такова голямо разстояние чак до мястото на битката, за да вземат участие в нея. Освен това, нито един от изворите не споменава участието на пехота в самото сражение. Докато същевременно и Вилардуен и Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople" и Никита Хониат недвусмислено свидетелстват, че участвалите в сражението латини са били именно конници. От тук следва и извода, че ако в битката е имало придружаващи рицарите други латински войници, то това са могли да бъдат най-много конни сержанти и оръженосци, докато пехотата, както по всичко изглежда, изобщо не е взела участие в нея. И навярно тъкмо оръженосците би следвало да бъдат разпознати в сведението на Вилардуен, че кръстоносците взели участие в сражението имали „в своите части освен рицарите други люде, които не познаваха достатъчно добре военното изкуство. И тези започват да се плашат и да отстъпват...”⁷⁹ Анонимната френска хроника косвено допълва последното сведение с

⁷⁶ 1 лиьо = 4444 метра.

⁷⁷ 1 левга = 4,83 километра.

⁷⁸ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 106, § 358; **Анонимна старофренска хроника**, с. 26.; **Nicetas Choniates**, с. 76.

⁷⁹ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 106, § 359.

информацията, че сред спасилите се с бягство от полесражението и завърнали се в лагера латини имало и „оръженосци”. Вероятно в едно друго подобно горчиво подмятане на маршала на Романия и Шампан, в което сякаш се крие неизказано обвинение, можем да разпознаем и другите потенциални конници, участвали редом с рицарите в самата битка. Нека си припомним, че когато Вилардуен споменава пристигането на последната присъединила се към кръстоносната армия пред Адранопол бойна част, а именно „*още един отряд конни сержанти*”, той неслучайно подхвърля по техни адрес репликата: „*те би трябвало да струват повече, отколкото струваха*”, която несъмнено има пряко отношение към ролята им в разигралото се в последствие пагубно за латините сражение.

Приемайки вероятността близо 300-те рицари да са били придружавани в сражението от конни сержанти и оръженосци, няма как обаче да установим със сигурност тяхната численост, защото нито един от всички извори за самата битка не дава ясна представа за числеността на оръженосците и конните сержанти в състава на латинската армия, както и най-вече за това колко човека са придружавали в боя един рицар. Впрочем в началото на XIII в. стандарти за "бойна единица" или „рицарско копие” (*gleve*), *формулиращи* съотношението 1 рицар=N броя оръженосци + N броя сержанти, на практика не са съществували. И ако в проекто-договора между кръстоносците и венецианците от 1201 г. и в писмото на император Анри до неговия брат Годфроа от 1206 г.⁸⁰ има известен намек за подобна пропорционалност, то тя е останала единствено в сферата на пожеланията, защото изворите за Четвъртия кръстоносен поход и за ранната Латинска империя разкриват редица примери за най-различни и неподчинени на каквато и да било логика или съотношение форми на пропорционалност между рицарските отреди и тези на сержантите, вариращи от 1:1 до 1:5. В

⁸⁰ Вж. бел. 106.

голяма степен наличието на оръженосци и сержанти в личната рицарска свита са зависели от възможностите на всеки един отделен рицар и неговия фиеф, както и от тези на неговия пряк сеньор. Вилардуен рядко споменава сержанти към рицарите и вероятно това се дължи тъкмо на факта, че не е имало стандартно уравнение, а поддръжката на такива е зависела от възможностите на всеки отделен рицар. Поради това само в изключителни случаи, когато става въпрос за по-внушителни контингенти от сержанти, Вилардуен споменава тяхното число. Така на места в хрониката си той споменава групи от по 500 и най-много 2000 сержанти. Един от малкото случаи, в които маршала на Романия споменава заедно рицари и сержанти, чрез който евентуално и с цялата условност на всичко споменато дотук, би могло да се изведе някаква пропорционална зависимост е следния: когато маркиз Бонифас дьо Монфера разрешава на рицаря Гийом дьо Шамплит да напусне армията му и да потегли към Морея задно с Жофроя дьо Вилардуен (племенник), за да осъществи завоеванието ѝ, при което му дава **„около сто рицари и една значителна част конни сержанти”**, общо не повече от **„500 конници”**. Ще рече съотношение 1:4.

В действителност в Четвъртия кръстоносен поход е имало както барони и богати и заможни рицари, които са могли да си позволят да поддържат лична свита от рицари, сержанти, оръженосци, стрелци и т.н., така и множество бедни рицари, които изобщо не са могли да си позволят не само да имат помощници, но дори и личната им бойна екипировка е била непълна и даже минимална. Напрактика единствено големите барони и сеньори са могли да поддържат лична придворна свита, т.нар. *maisnie*, която принципно не била особено голяма и често включвала роднини, придворни (домашни) рицари, сержанти, капелани и прислужници.⁸¹ За щастие една дарителска грамота е съхранила представата за

⁸¹ **Riley-Smith**, *Toward an Understanding of the Fourth Crusade*, p. 82.

приблизителния състав на придворната свита (*maisnie*) или личния отряд на един от големите барони в Латинската империя и важен участник в сражението при Адрианопол – граф Луи дьо Блоа. Този документ разкрива, че графът поддържал свита от петима рицари, двама от които били придружавани от техни собствени сержанти и двама духовници, единият от които бил негов личен капелан.⁸² Не е ясно дали някои от придворните рицари на графа не са отсъствали в този момент и дали прислужниците и оръженосците му не са пропуснати в този списък, но прави впечатление, че така представената придворната свита на граф Луи дьо Блоа твърде много се доближава до описанието на тази на Йод Бургундски, граф на Невер, който шейсет години по късно в Палестина имал при себе си четирима рицари и трима капелани, седмина оръженосци, деветима сержанти, петима арбалетчици, четирима туркопули и трийсет и двама прислужници.⁸³

Във всеки случай, много често към споменаваните в изворите от епохата рицари (*milites*) е имало и конни сержанти (*servientes loricati* или *serjans a cheval*) и оръженосци (*armigeri* или *escuyers*), които често не са отбелязвани изрично в текстовете, но за съвременниците тяхното присъствие се е подразбирало. Техният брой обаче, както вече бе отбелязано, не е бил подчинен на някакъв утвърден стандарт, а е вариал и е зависел изключително от възможностите на всеки отделен рицар (в случаите, в които рицарят изобщо е могъл да си позволи да издържа такива). И докато проблема за принципното участие на оръженосците в битка (освен в изключителни и критични ситуации) е дискуссионен и остава под въпрос, то няма съмнение, че в повечето случаи рицарите са били придружавани от конни сержанти в сраженията. Известно е, че през XII в. в „кръстоносните“ държави в Латинския Ориент принципно сержантите

⁸² **Ibid.** Вж. Посочените там бележки.

⁸³ **Ibid.** Вж. Посочените там бележки.

формирали военен резерв, който обикновено не е бил свикван при първия сбор и не е участвал в първата кавалерийска атака, която била приоритет на рицарството.⁸⁴ Ако в този смисъл изобщо биха могли да се направят някакви съпоставки с военната практика в ранната Латинска империя, то последното, предвид конкретните обстоятелства около непланираното и спонтанно начало на сражението при Адрианопол, навярно прави твърде допустима вероятността конните сержанти да не са участвали в иниципираната от граф Луи дьо Блоа атака. Не е изключено обаче, по-голямата част от тях да са последвали рицарския отряд, с който император Бодуен напуснал лагера, за да се притече на помощ на графа.

От изложеното дотук става ясно, че през април 1205 г. събралата се в полето пред Адрианопол латинска армия не е била особено голяма и едва ли е надхвърляла няколко хиляди души, като нейния рицарски състав навярно не е надвишавал много повече от 400 мъже със златни шпори, от които ок. 80 останали да пазят лагера, докато другата част от тях участвала в самото сражение с войските на българския цар, като близо 300 рицари от нея загинали или били пленени на бойното поле и едва малцина се завърнали обратно. В състава на латинската армия пред Адрианопол навярно е имало и венецианска кавалерия, част от която твърде вероятно също е взела участие в самата битка. И ако информацията в изворите все пак позволява подобно допускане, то нейната численост и състав обаче трудно могат да бъдат категорично установени. В сражението заедно с рицарите навярно е участвала и помощна кавалерия - конни сержанти и оръженосци, като общата численост на латинската конница, която се сразила с армията на цар Калоян в тази битка вероятно не е надхвърляла повече от 1500-2000 конника.⁸⁵

⁸⁴ **Nicolle, D.** Hattin 1187. Saladin's greatest victory. London, 2002, p. 47.

⁸⁵ Вж. **Smail, R. C.** Crusading Warfare (1097-1193). Cambridge, 1967, pp.89-91.; Nicolle, D. Hattin 1187, p. 52.

Принципно по това време армиите на кръстоносните държави както на Балканите, така и в Сирия и Палестина били твърде малки, поради което изведените дотук цифри и заключения съвсем не бива да са изненадващи. Само 18 години преди сражението при Адрианопол, в битката при Хатин в Светите земи се събира най-голямата сборна армия на Латинския Ориент - почти цялото рицарство на Отвѣдморските франкски държави, в чийто състав влизали общо ок. 1200 рицари. Малко по-рано, по времето на йерусалимския крал Бодуен IV Прокажения (1174-1185) Йерусалимското кралство е разполагало с 675 рицари, 5025 сержанти и известен брой туркопули и наемници. Графство Триполи разполагало с ок. 200 рицари, а княжество Антиохия със 700 рицари. Ордени на Тамплиери и Хоспиталиери в Светите земи пък съответно с по около 300 рицари всеки. И това е статистиката за времето на класическата златна епоха на кръстоносните държави в Ориента преди падането на първото Йерусалимско кралство. Какво остава за маргиналната Латинска империя, която, от самото си създаване до гибелта си, е била обречена да страда от постоянен дефицит на жива военна сила и към която, за разлика от Светите земи, Западът много бързо загубил интерес и мотив да я поддържа с военна сила, колонисти и финансиране?!

Същевременно погледът върху Адрианополската битка и нейният анализ не биха били цялостни, ако след разглеждането на проблема за числеността и състава на латинската войска и най-вече на онзи дял от нея, който реално е взел участие в самото сражение с българите, власите и куманите, не бъде обърнато внимание и на армията на българския владетел. Един кратък критичен преглед на изворите за битката би позволил да се направи съпоставка между числеността на вече детайлно разгледаната латинска войска и тази на армията на цар Калоян, с която първата се срещнала и сразила край Адрианопол на 14 април 1205 г.:

- Жофроа дьо Вилардуен:

"Йоанис, кралят на Влахия идваше да подпомогне тези от Адрианопол с твърде голяма армия, защото той водеше власи и българи и около четиринадесет хиляди кумани, които не бяха покръстени".⁸⁶

- Робер дьо Клари:

"...Йоан Влахът и куманите с много хора..."⁸⁷

- Анонимната френска хроника "Croisade de Constantinople":

"...Те са толкова много, че ако отидете напред, никой няма да се измъкне..."⁸⁸

- Никита Хониат:

"Йоан поведе своите отреди и помощната войска от скити, почти незчислима по брой, стараейки се да скрие от латинците голямата (им) численост..."

„...масата от скитите като черен облак нападна..."

„...притиснати от множество скити, падаха от конете, понеже мнозина обкръжаваха едного".⁸⁹

- "Морейска хроника" (арагонска версия):

"Калоян Асен...повика аланите (куманите) и взе на служба 23 хиляди от тях. И той се отправи от там с голям брой от тези войници и хора от своята земя към Адрианопол."⁹⁰

⁸⁶ **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 105, § 352.

⁸⁷ **Робер дьо Клари**, с. 159, § CXII.

⁸⁸ **Анонимна старофренска хроника**, с. 26.

⁸⁹ **Nicetas Choniates**, с. 74, 76.

⁹⁰ **Христоматия по история на България**. т. 2, С., 1978, с. 66.

- "Морейска хроника" (гръцка версия):

*„Кир Йоанис...бързо изпратил вест в Кумания; десет хиляди дошли, все отбрани кумани заедно с отбрани туркомани, всичките на коне...Свикал той още войски от цялата си подвластна земя и събрал огромна и смела армия, и се хвърлил в мощно нападение, започвайки война с франките.“*⁹¹

Всички тези извори, въпреки че не посочват точната численост на цялата войска на цар Калоян, недвусмислено разкриват предствата за огромното и многократно числено превъзходство на състоящата се от вероятно няколко десетки хиляди воини армия на българския владетел, от чиито контингенти поне отряда на куманите се е измервал в пет-цифрено число.⁹² Всички разгледани дотук свидетелства разкриват, че в самото сражение латинската кавалерия, която най-вероятно не е наброявала повече от 1500-

2000 души се е сблъскала с наброяващата няколко десетки хиляди воини армия на цар Калоян. Освен това повечето от тези известия разкриват, че сражението не е било класическа битка на две армии, дали си среща в полето, а е представлявало тактическо увличане в преследване на мнимо отстъпление и примамване на част от войската на кръстоносците в предварително подготвени засади и елиминирането ѝ с пълно числено превъзходство.

Изворите недвусмислено разкриват, че победата на българския цар Калоян в разигралата се битка с латинската кавалерия е била решена с

⁹¹ Crusaders as Conquerors. **The Chronicle of Morea**, pp. 97-98.

⁹² Според Вилардуен, година по-късно, през юни 1206 г. армията на българския владетел, която воювала срещу латините в Тракия била съставена от „около четиредесет хиляди въоръжени мъже без пехотинците“, чийто брой бил неизвестен. Вж. **Жофроа дьо Вилардуен**, с. 120, § 429.

тактическо и най-вече с категорично числено превъзходство на неговата армия. При все това, разгромът над рицарската конница не се превърнал в окончателен завършек на сражението. Традиционно втората и финална фаза на битката при Адрианопол се подминава и неглежира от изследователите без да бъде детайлно разглеждана и анализирана. Маршалът на Романия и Шампан разказва, че след като в лагера на кръстоносците се завърнали оцелели от погрома рицари и оръженосци, които съобщили за засадата и гибелта на поведената от граф Луи и последвалия го император Бодуен кавалерия, самия той и Манасие дьо Лил, с който дотогава охранявали лагера, заедно с техните рицари и контингента на венецианците успели да спрат отстъплението и да организират остатъка от латинската армията както и завърналите се от полесражението оцелели конници. Те подредили така сформирания част в боен строй пред лагера, срещу лицето на своевременно достигналите до тях преследващи врага войски на цар Калоян. При вида на излязлата в полето, реорганизирана и строена за бой кръстоносна армия, последните обаче така и не се решили да влязат в сражение с нея и да продължат победоносния си ход, биейки латините до окончателен разгром, а се задоволили само и единствено с това да я обстрелват от разстояние, след което се оттеглили.⁹³

Вероятно ключът към разгадаването на това енигматично поведение на победоносната армия на българския цар се крие в едно наблюдение на прозорливия византиски историк Никита Хониат, според когото *"Йоан се боеше от копие то им [на латинците] като от огнен меч"*.⁹⁴ Какво би

⁹³ **Ibid.** с. 107, § 362-364.

⁹⁴ **Nicetas Choniates**, с. 73.; Изглежда че в случая Никита Хониат намеква за сериозния респект към рицарската тактика и техника, изразяващи се в прочутата по това време неудържима кавалерийска атака на франките и мощния им таранен удар с копие, който вероятно още първите кръстоносци оставили в балкано-византийския свят, и който е бил отразен по-рано и от Ана Комнина, според чиято уместна метафора франкската рицарска конница можела да премине дори през стените на Вавилон.

могло да означава това? Прави впечатление, че при всички срещи на цар Калоян с латинската армия на император Анри при последвалите кампании през 1206 г. българският владетел съвсем целенасочено и последователно отбягва открита среща с рицарската конница на бойното поле като на няколко пъти се оттегля при приближаването на кръстоносната войска, така както изненадващо се спира и оттегля при вида на строената срещу него латинска армия, излязла на полето пред кръстоносния лагер при Адрианопол, малко след като е разгромил попадналата в засада латинска кавалерия и дори е пленил самия император.⁹⁵ Вероятно това странно поведение има своето тактическо обяснение, защото е добре известно, че силата на практичната българо-куманската военна стратегия и тактика от този период не е била в открития полеви бой, а напротив е била типично източна - с примамки, фалшиви отстъпления, засади и клопки, в които от съществено значение бил терена, и в които изключително важна роля е играела мобилната и ефективна лека конница от стрелци с лък. Докато военната стратегия и тактика на западноевропейските армии по същото време е била тъкмо обратното - в откритите полеви сражения, където тежката рицарска конница и останалите спомагателни родове войски биха могли да се разгърнат и да победят врага със силата на своята стратегия, тактика и военна техника.⁹⁶ Впрочем авторът на гръцката версия на

⁹⁵ Вилардуен свидетелства за това как на няколко пъти през лятото на 1206 г. армията на българския владетел, която опустошавала по това време Тракия, се оттегля от Димотика и Адрианопол при приближаването на латинската войска, предвождана от император Анри. Вж. Жофроа дьо Вилардуен, с. 120-121, § 429-433 и с. 122-123, § 443-447.; Никита Хониат също не е пропуснал да отбележи загрижеността на войските на цар Калоян от приближаването на латинската армия по време на войната в Тракия през късното лято на 1206 г.: *„Без да се уплаши от числеността на противниците и без да си спомни изобицо за неуспехите в предходните войни, той [император Анри] самело пак предприе поход...И тъй се приближи до Адрианопол и видя власите да треперят при вида на латинците, въпреки че те не бяха станали нито по-едри тялом от преди, нито по-храбри духом, но и не бяха изгубили обичайната си дързост и опитността си във военните действия въпреки преживяното”*. Вж. **Nicetas Choniates**, с. 93.

⁹⁶ **Nicolle, D.** Crusader Knight 1187-1344 AD. 1999, p. 28.

Морейската хроника недвусмислено обръща внимание на този факт като съвсем ясно дефинира и противопоставя тактическия модел на воюване на двете армии, които се сразили край Адрианопол: *„Кир Йоанис... се хвърлил в мощно нападение, започвайки война с франките, но не като се бие на полето, лице в лице, а с хитрина, какъвто е обичая на турците;...така било сторено и с Бодуен, императора на Града; със засади и клопки те [франките] били заблудени;...Те [куманите] не се бият като франките – да чакат на полето, за да ударят с копия, не, те се бият с техните лъкове, както отстъпват...;...и техните армии са всички скрити в засада и чакат;...и франките като хора неопитни в този вид воюване, започнали да ги преследват, за да ги хванат; и те отново както побягнали обстрелвали бойните коне, които те [франките] яздели. Така те ги отклонили и заблудили, довеждайки ги до засадата; бързо турците и куманите излезли от засада и започнали да стрелят по бойните коне на франките. Сега франките очаквали да им дадат сражение с копия и мечове както било обичайно (както били привикнали да правят). Но куманите побегнали и не се приближавали към тях; те само стреляли с техните лъкове по тях и пуснали токлова много стрели, че ги избили; тъй като бойните коне загинали, паднали и рицарите. Те имали турски боздугани и сопи, с тези те ги биели по шлемовете и убили императора и всичките му войски. Погледнете унищожението, което се случило в този ден и оплачете всеки един благороден воин, защото те загинали несправедливо, без дори да имат възможност да се бият!...”*⁹⁷

В случая несъмнено става въпрос за сблъсък на две коренно различни светогледни, морални и военни системи, в който успех би имала тази страна, която би успяла да примами и принуди противника да се сражава по нейния начин. Латините все пак явно са осъзнавали добре този факт,

⁹⁷ Crusaders as Conquerors. *The Chronicle of Morea*, pp. 100.

защото не малко от тях са имали опит в сражения с турците (които воювали по сходен начин) в Сирия и Палестина по време на Третия и Четвъртия кръстоносни походи⁹⁸ и това ясно проличава в анализа и решенията на военния съвет в деня преди Адрианополската битка, на който преследването на леката куманска стрелкова конница от рицарите било осъдено и определено като „голяма лудост“, и на който било решено, че *„ако Йоанис дойде още веднъж, те ще излязат и ще се построят пред лагера си и ще го очакват там и не ще мръднат оттам“*.⁹⁹ Наредено било *„да се разгласи по целия лагер никой да не бъде така смел, че да престъпи тази заповед заради вик или крясък, който той би чул“*.¹⁰⁰ Поведението на граф Луи дьо Блоа, който нарушил тази заповед, на практика било решаващо за това своеобразно психологическо и тактическо надхитряне между двете страни и тъкмо то сложило край на „войната на нерви“ и определило хода на последвалото сражение.¹⁰¹ Не без значение в тази

⁹⁸ Подробни биографични справки за участниците в Четвъртия кръстоносен поход в **Longnon, J.** Les compagnons de Villehardouin. Recherches sur les croisades de la quatrième croisade. Geneve, 1978.; Вж. също: Приложение I в Жофроя дьо Вилардуен, с. 157-201.

⁹⁹ **Жофроя дьо Вилардуен**, с. 106, § 356.

¹⁰⁰ **Ibid.**

¹⁰¹ Редица западни и източни извори от епохата на Кръстоносните походи са засвидетелствали множество аналогични случаи от военната практика на франкските армии в Ориента, в които единици рицари, които не са могли устоят на провокациите на леката турска стрелкова конница по подобен начин поставяли латинските войски в критични ситуации заради персоналните си действия. Според изследователя на кръстоносното военно дело R. C. Smail, “поддържането на строг и сгъстен боен ред пред лицето на постоянните вражеските провокации е сред недооценените от историците постижения на франкските командири в Сирия през XII в.”. Още от времето на първите им сблъсъци с турците, франките осъзнали необходимостта от приспособяване на техния традиционен начин на воюване към тактическите предизвикателства и проблеми, които тези сблъсъци пораждали. Скоро те разбрали, че трябва да стоят в твърдо и непоколебимо в боен строй, изправени срещу вражеския порой от стрели като удържат на изкушението да преследват леката турска конница, която ги обстрелвала и която целяла да ги увлече в засада, чрез фиктивно отстъпление. Запазвайки по такъв начин своя боен строй, единство и стабилност до най-подходящия момент за масивна атака срещу основните противникови сили, в което била и силата на рицарската конница. Тактическото устояване на провокативните атаки от страна на

критична за латините ситуация било и прилагането на практика на феодалния принцип за правото на защита и подкрепа, която сеньорът трябвало да окаже на своите изпаднали в нужда васали и който император Бодуен спазил в този случай като се впуснал да подпомогне със своя отряд този на своенравния и непокорен граф, когото бил решен да върне обратно в лагера.¹⁰² Погромът над рицарската конница в последвалото сражение дал повод на латините за равностойка и оценка на допуснатата фатална тактическа грешка. Освен това те още по-ясно от преди осъзнали тактическия модел на воюване на българите и куманите, както и че слабото място на техните врагове било тъкмо в неспособността им да водят открит полеви бой по западен маниер и тъкмо по този начин, съумявайки да приложат научните от Адрианополското сражение уроци и тактически да наложат своя начин на воюване, успели да спечелелят повечето големи сражения от разразилата се в последвалото десетилетие българо-

противника без да бъде отвърнато, изисквало строго въздържание на естествените воински инстинкти. Никой обаче не бил по-нетолерантен към спазването на подобни заповеди от самото рицарство, което на война било склонно към индивидуализъм и ревностно търсело начин за изява на своята воинска храброст и чест. Поради това франкските пълководци в Отвѣдморските земи често изпитвали затруднения в обуздаването на воинския плам на рицарството и удържането му в боен строй пред лицето на вражеските провокации, които били характерни за турските конни стрелци. Уставът на Ордена на Тамплиерите също е засвидетелствал този сериозен за франките проблем. Своеволното напускане на бойния ред било строго забранено на рицарите-монаси под заплахата от сурови наказания като единствено се допускало по изключение при необходимостта от спасяване на попаднал в ръцете на мюсюлманите християнин, чийто живот бил в опасност. Вж. **Smail, R. C.** *Crusading Warfare*, pp. 128-129, 139, 201-202.

¹⁰² Анри дьо Валансиен е засвидетелствал една аналогична ситуация по време на битката при Боруй (дн. Стара Загора) през юли 1208 г. между армията на император Анри, брата на същия Бодуен, и войските на цар Борил, когато латинския владетел се впуска съвсем сам сред вражеските отреди, за да спаси един от своите васали – рицаря Лиенар, който бил ранен и пленен от българите и куманите след като се хвърлил без заповед срещу техните редици. Вж. **Анри дьо Валансиен**, с. 29-30, § 508-511.

латинската война като напр. тези при Филипопол (1208 г.)¹⁰³ и Пелагонийското поле (1211 г.).¹⁰⁴

Действително в битката при Адрианопол латинската армия претърпяла сериозно поражение и голямата тежест на това сражение се състои главно във факта, че в боя загива един от водачите на кръстоносния поход граф Луи дьо Блоа, както и около 300 отбрани рицари, но най-вече поради това, че самия латински император Бодуен е бил пленен. В същото сражение Латинската империя загубила не само своя първи владетел, но и множество знатни рицари, които формирали близо половината от елитните ѝ войски, и не на последно място, контрола над по-голямата част от Тракия. Последвала и вълна на масова истерия, дезертьорства и бягства от пределите на империята, което довело до допълнителен отлив на значителни по численост военни контингенти. Всички тези последици от Адрианополската битка са изключително сериозни, значими и важни, но при все това резултатите от това сражение като че ли традиционно се преекспонират твърде тенденциозно в българската историография. В действителност това сражение си остава по-скоро с регионално значение и последици. В него нито е загинал "цветът на европейското рицарство", нито пък отгласът от него е бил чак толкова сериозен в Западния свят, който много повече се е вълнувал от кръстоносния фронт в Светите земи, Иберийския п-ов и Лангед'ок, отколкото от този в Романия. Последиците за Латинската империя, която продължила да съществува повече от половин век след Адрианополската битка, не били също чак толкова трагични, колкото традиционно се представят, защото скоро след тези драматични събития тронът в Константинопол бил зает от Анри дьо Ено

¹⁰³ **Анри дьо Валансиен**, с. 31-39, § 514-545.; **Henrici Imperatoris Latinorum. Epistolae**. ЛИБИ. т. IV, с. 17-18; **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. т. III, с. 275-279; **Данчева-Василева**, България и Латинската империя, с. 83-87.

¹⁰⁴ Вж. бел. 101

(1206-1216 г.), братът на Бодуен, в лицето на който империята видяла своя най-значим и сполучлив владетел, който за 10-годишното си управление успял със средствата на войната и дипломацията да се справи успешно с всичките си врагове (Българското царство и самостоятелните български владетели в Родопите и Македония, Никейската империя, Епирското деспотство, и ломбардските барони от Солунското кралство) и да разшири максимално границите на държавата си.¹⁰⁵ Той успял да върне загубената след Адрианополската битка Тракия в пределите на Латинската империя, да възстанови Филиполското дукство и да заличи в голяма степен завоеванията на цар Калоян. Нещо повече, император Анри успял не само да надвие и отмъсти на българите, но дори съумял да превърне довчерашните си кръвни врагове в свои политически съюзници, приятели и роднини. Впрочем, историческата обективност ни принуждава да признаем, че сражението при Адрианопол през 1205 г. е едва първото в една продължителна и кървава война, завършила близо десетилетие по-късно, победителя в която е особено трудно да бъде определен еднозначно. Само три години след битката при Адрианопол, на 31 юли 1208 г. в полето край Филипол в класическа рицарска битка, при фронтална и открита среща на двете армии, в ясен летен ден и на равен полски терен кръстоносците, предвождани от император Анри взимат своя кървав реванш срещу войските на българския владетел. Според хрониста Анри дьо Валансиен численото съотношение е приблизително същото както в сражението при Адрианопол – около 2000 латини (в чийто състав имало 350 рицари) срещу 33000 българо-куманска армия, предвождана от цар Борил (1207-1218).¹⁰⁶ Поражението на българите в това сражение е пълно, а

¹⁰⁵ **Wolff, R. L.** The Latin Empire of Constantinople, 1204-1261. In: The History of the Crusades. Ed. by R. L. Wolff and H. W. Hazard, 1969, Vol. II, pp. 204-211.; **Setton, K.** The Papacy and the Levant (1204-1571). Philadelphia, 1976, Vol. I, p. 27-43.

¹⁰⁶ Анри дьо Валансиен, който описва сражението, на няколко места в хрониката си дава много ясен и прецизен разбор на числеността и на двете армии срещнали се в

последниците от него – не по-малко сериозни от тези след битката при Адрианопол. Няколко години по-късно, през 1211 г. в разигралото се между април и юли сражение в полето на Пелагония (Битолското поле) кръстоносната армия, предвождана от регента на солунското кралство граф Бертолд фон Катценеленбоген и Йосташ, брата на император Анри, разбива войската на българския властелин севастократор Стрез и изпратените ѝ на помощ 52 отряда на цар Борил.¹⁰⁷ По-късно, през есента на същата година латинските барони отново разбиват в Македония една

битката при Филипопол, както като обща численост, така и по отделни отреди, като едно просто пресмятане потвърждава посочените и от самия летописец цифри - 2000 латини срещу 33 000 българи и кумани. Вж. **Анри дьо Валансиен**, с. 32 § 521, с. 35, § 532, с. 38-39 § 543.; По това време Латинската империя продължавала да изпитва сериозна криза и да страда от хроничен дефицит на свежа военна сила, тъй като след битката при Адрианопол така и не успяла да привлече сериозни нови подкрепления от Запада и дори напротив загубила значителни по численост контингенти, които дезертирали и се завърнали по родните си места след новините за Адрианополския погром. Вилардуен свидетелства, че на 24 юни 1206 г. в похода си срещу обсадения от армията на цар Калоян град Димотика, която наброявала ок. 40 000 конници и огромна пехота, император Анри могъл да събере преко сили войска от едва ок. 400 рицари. Вж. **Жофроа дьо Вилардуен**. Завладяването на Константинопол. С., 1985, с. 120, § 429; През септември 1206, при същия Адрианопол император Анри пише писмо до своя брат Годфроа, с което го моли да настоява пред Филип графа на Намюр и пред други барони от Запада да му бъде изпратена военна помощ *"за отмъщаване на позорно пролятата кръв на нашия господар и брат [Бодуен] и на всички, които се сражаваха в Романия..., чиито тела са изложени за храна на земните зверове и на небесните птици...и за отмъщаване на нанесения позор...като знаете с положителност, че с 600 рицари и 10 000 сержанти в цялата империя Романия с Божия помощ ние бихме защитили напълно делото Господне и бихме могли да отмъстим за кръвта на нашия господар и брат, както и за нанесения позор"*. Вж. **Henrici Imperatoris Latinorum. Epistolae**, с. 17.; Този документ недвусмислено разкрива, че към есента на 1206 г. император Анри не е разполагал с особено голяма войска, след като е бленувал за армия от *"600 рицари и 10000 сержанти в цялата империя Романия"*. Две години по-късно в кампанията срещу България и битката при Филипопол той успял да събере армия от едва около 2000 войни, чийто рицарски състав бил формиран от 350 души. Малко по-късно, в битката срещу никейската армия на Теодор Ласкарис, състояла се на 15 октомври 1211 г. при р. Лупаркос, войската на император Анри наброявала по-малко от 1700 души, от които рицарите били едва 275, тъй като по това време не малко латини били дезертирали на служба в противниковия ромейски лагер. Вж. **Henrici Imperatoris Latinorum**, с. 22.

¹⁰⁷ **Henrici Imperatoris Latinorum**, с. 20.; **Данчева-Василева**, България и Латинската империя, с. 101-102.

армия на цар Борил, състояща се от 24 пехотни 2 конни отряда.¹⁰⁸ Впоследствие васални клетви (в случаите с деспот Алексей Слав и севастократор Стрез) и династични бракове (император Анри се жени за дъщеря на цар Калоян, а деспот Алексей Слав за дъщеря на император Анри) уреждат мирните и съюзнически отношения между латините и българите, като се стига дори до съвместни военни кампании из Балканския п-ов като напр. латинско-българския боен поход срещу сръбските земи през 1214 г.¹⁰⁹

Твърде любопитната история на българо-латинските отношения, контакти и сблъсъци през XIII в. съвсем не приключва, нито пък се изчерпва с Адрианополската битка, но всичко това остава сякаш скрито в сянката на величавата Калоянова победа, в която търновския цар погубил „цвета на западноевропейското рицарство”...

¹⁰⁸ **Henrici Imperatoris** Latinorum, с. 23.; **Данчева-Василева**, България и Латинската империя, с. 103-104.

¹⁰⁹ **Златарски**, История на българската държава, т. III, с. 310-311.; **Данчева-Василева**, България и Латинската империя, с. 108-109.

Ролята на Тевтонския Орден (1211 - 1225) за развитието на градовете в Бурценланд и Трансилвания

Александър Заралиев

В настоящето кратко изложение бих искал да посоча основните моменти от историята на Тевтонския орден в Бурценланд и техния принос в развитието на градовете, заселването на областта, фортификацията и минното ѝ дело. За тази цел съм подбрал, някои от най-важните документи и археологически материали.

Периодът от 17 години, който маркира присъствието на Ордена в Трансилвания, е твърде кратък, за да говорим за основна негова роля при изграждането на градовете в Бурценланд (Трансилвания), но многобройните документи относно присъствието му в областта ни дават основание да говорим за спомагащата му роля при разпространението на западноевропейските технически и политически достижения към това време. Не е напълно ясно защо немскоезичното население нарича Трансилвания с името Зибенбурген, вероятно е наследило това име от българското население на областта.¹

През 1211 г. унгарският крал Андраш II (7 май 1205 - 21 септември 1235) предлага на Тевтонските рицари земя в Югоизточна Трансилвания със задачата да я защитават от езическия кумански народ. Първите саксонци идват в Унгария привлечени от крал Геза II (1141 - 1162) в

¹Хипотезата, че топонимът Тера Борса (от бълг. племе берсили) е също с български произход, засега е недоказуема и е само в сферата на възможните предположения. Ето какво казва Пламен Павлов относно българското влияние в Трансилвания и Бурценланд: “съдбата на земите отвъд Карпатите (бълг. Седмоградско, унг. Erdéli/Ердел, лат. Трансилвания), които в началото на X в. попадат под унгарска власт. Започва маджаризацията на живеещите там прабългари есегели (унг. székelyek/секеи, рум. secuî/секуи) и други по-малки общности - напр. берсилите, дали името на "земята Бърса" и гр. Брашов, известен през XIII-XIX в. с немското име Кронщадт”. http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/za.htm

северната част на кралството (съвременна Словакия). Тази политика е продължена от Бела III (1172-1196) и е изключително полезна за развитието на минното дело (добив на злато, сребро, сол) и заселването на обезлюдени райони на кралството. Но защо именно Тевтонският орден е поканен да защити Трансилвания от куманските набези при положение, че хоспиталиерите още от 1147 г. имат приор в Унгария?² За целта трябва да разгледаме политическата ситуация накратко в епохата и намеренията на трите основни страни – Папството, Унгарското кралство и Ордена.

Кръстоносните амбиции на унгарските крале показват нарасналите политически стремежи на кралството в католическа Европа. Най-високата степен на въвлечане на унгарското кралство в кръстоносното движение е безспорно участието на крал Андраш II в Петия кръстоносен поход през 1217-1218 г.³ За известен период от време аспирациите на Андраш II към трона на Латинската империя също имат основание за присъствието на Ордена в Бурценланд.⁴

От своя страна папството, контролирайки Латинската империя и с помощта на унгарските крале (които надзират пътищата към Константинопол и Светите земи), планира да разшири и разпространи християнството в целия регион на Югоизточна Европа. По-голямата част от населението в района е ортодоксално, но териториите на север от Дунав и Добруджа са под контрола на езическите кумански племена, които успешно пробиват унгарските гранични системи (изградени основно от

² **Богдан, Анри.** Тевтонские рыцари. Евразия, Санкт-Петербург, 2008, 106 – 107.

³ Кръстоносната клетва, изпълнена от Андраш II, е дадена 22 г. по-рано от Бела II през 1195 г. За участието на унгарските крале в Кръстоносните походи виж: **Sweeney, James Ross.** Hungary in the Crusades, 1169 – 1218. – In: The International History Review, Vol. 3, № 4, (Oct., 1981), pp. 467 – 481, 478.

⁴ Има спор относно това доколко Андраш II има намерение да заеме престола на Латинската империя през 1216 г., след смъртта на Анри Фландърски. Идеята е на Стивън Рънсимън. **Runciman, A.** A History of the Crusades. (vols. 3., New York, 1967), III. 146. За критиката на това мнение виж: **Sweeney, James Ross.** Hungary in the Crusades, 1169 – 1218..., 478.

население от печенежки произход ⁵). В търсенето на ново решение, което да разреши съществуващите военно-политически и религиозни проблеми, се достига до одобрената и от папството покана към Тевтонския орден да защити Трансилвания.⁶ Естествено принос имат и традиционно добрите семейни отношения между Тюрингския дом и унгарските крале, а влиянието на Свещената Римска империя се засилва още повече през 1206 г., когато Андраш II се жени за принцеса Гертруд.⁷

По-трудно е да възстановим какви са първоначалните планове на Ордена при неговото съгласие да поеме защитата на Трансилвания. В своята студия Ласловски (Jozsef Laszlovszky) и Золтан Зос (Zoltan Soos) правят следните две важни заключения, пряко касаещи историята на Ордена и процеса на заселване на Бурценланд с колонисти. Те са следните:

1. Не е съществувал план за преместване на главната квартира (точно на седалището на Хохмайстера) от Светите Земи в Тера Борса (*Terra Bors*). Това е една неисторическа хипотеза. Нито един военен Орден в Латинския Изток не е мислил да напуска Леванта в периода 1212-1220 г. Вероятно това би било много странна идея, на която папата можел само да се противопостави.
2. Нямаło е планове за създаване на Орденцат или поне не в смисъла на по-късната Тевтонска държава. Не е съществувал такъв модел по

⁵ **Berend, Nora.** At the gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000 - c. 1300. New York / Cambridge Univ. Press, 2001, 24; **Macartney, C. A.** The Petchenegs. – In: The Slavonic and East European Review. Vol. 8, No. 23 (Dec., 1929), 342 -355.

⁶ **Laszlovszky, Jozsef and Soos, Zoltan.** Historical Monuments of the Teutonic Order in Transylvania. In: The crusades and the military orders expanding the frontiers of medieval Latin Christianity. ed. by Zsolt Hunyadi. Budapest : Central European University, Department of Medieval Studies, 2001, Umfang XXIII, 319 – 336, 321.

<http://flportal.bsz-bw.de/servlet/DirectSearch;?qs=true&attr=4&query=The%20crusades%20and%20the%20military%20orders&direct=true>

⁷ Дъщерята на Андраш II Гертруд-Елизабет през 1211 г., на 4 годишна възраст, е сгодена за принц Лудвиг, син на маркграфа на Тюрингия, Херман (1190 - 1217). **Богдан, Андри.** “Тевтонские рыцари”..., 107 – 109.

това време, а точно обратното. Работещата схема на по-силните и по-богатите ордени (тамплиери и хоспиталиери) е била вече показана.⁸

Тези заключения са важни и с оглед на заселването на областта със саксонци и фортификационните съоръжения, които Ордена построява.

Привилегиите, дадени от Андраш II след 1211 г. на Тевтонския Орден, довеждат до нова вътрешно-преселническа вълна (в рамките на самото унгарско кралство) на саксонско население от Алтланд към Бурценланд. Всъщност, когато говорим за саксонци, трябва да направим още едно уточнение. Под саксонци се разбира, така както е и на целите Балкани: немско-езично население или още по-точно население от Свещената Римска империя. Първите саксонци (от долината на р. Мозел и Люксембург) се заселват в Унгария от средата на XII в. Алтланд – провинция в Южна Трансилвания с централен град Сибиу или Херманщадт. Въпреки, че идеята на Геза II е да подсилят заедно със Секеите (Szekely, лат. Siculi⁹) отбраната на страната, те много скоро развиват минното дело в Унгарското кралство. Втора фаза на саксонско преселение в началото на XIII в. е от долината на Рейн, Нидерландия,

⁸ Laszlovszky, Jozsef and Soos, Zoltan. Historical Monuments...322.

⁹ Население с все още неизяснен напълно произход (виж бел. № 282 в ЛИБИ V/I стр. 54). Вероятно става въпрос за население, заварено от унгарската конфедерация при нейното заселване в Панония през X в. по поречието на р. Тиса (унг. Tisza). (Друга теория е, че маджарите идват със есегелите от Хазарския Каганат. Виж: **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отношения през Средновековието. С., 1998, 21.) Вероятно е конгломерат от остатъчно лонгобардско, аварско и българско население в централна Унгария, преместен по-късно да защитава източната граница от набезите на номадските племена (името им означава просто “пазители на границата”). Според Gesta Hungarorum многоетническо население (между Тиса и Дунав) при пристигането на унгарците се управлява от трима български дука Гелу, Менуморуг и Глад, последния от крепостта Видин (G.H. XI, XXVII, ЛИБИ, V/I), Виж: **Балкански, Т., Парзулова, М.** Задкарпатските българи. В. Търново, 1996, 12-13. Теория, че секеите са от български произход изглежда в средата на XX в. напълно неправдоподобна за изследователите на Унгария, защото българите за тях са изцяло славянизирани. Виж: **Macartney, C. A.** The Eastern Auxiliaries of the Magyars. – In: Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. 1, (1969), pp. 49 – 58, 52; **Павлов, Пламен.** За северната граница на Второто българско царство през XIII-XIV в.: http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/za.htm

Трир, Бавария към областта Ньознерланд (Nösnerland). Постепенно започва и вътрешно саксонско преселение в самата Трансилвания (не присъединената в 1920 г. към Румъния географска област, а историческата Трансилвания, която през X-XIV в. е управлявана от войвода). Именно от това население и от новопристигналото организирано от архиепископите на Магдебург и Бамберг (по-късно се присъединяват и групи от Фландрия и областта по р. Рейн), се създават градовете на саксонците в Тера Борса.¹⁰ Привличането на население от вече заселени се саксонци е една от причините за експулсията на Ордена от Трансилвания. Те се организират около най-големия саксонски град в Бурценланд – Кронщадт (Брашов).

Територията на Бурценланд (унг. *Barcasag*, лат. *Terra Bursa, Wurcza, Burza, Borza, Boza, Boze, Borze*) е 1500 кв. км и обхваща стратегически важната област за сигурността на Югоизточна Трансилвания. Името на областта идва от името на малката река Барса/Барца (*Bârsa*)¹¹. Също така тя дава възможност за разширяване и експанзия през планинската верига към Черно море. На север от областта е плътно заселеният със секеи район. На юг и изток е обградена от Карпатите, а от запад граничи с друга част от карпатската верига наричана “планините на Персани”. Географски релефът на областта е планински. В дарението¹² на крал Андраш II от 7 май 1211 г. границите са следните: между реките Тартилу (*Tartillou*), Тимис (*Timis*), Борса (*Borsa*), и Алт (*Olt, Alt*), Карпатите и кралските крепости Алмаге

¹⁰ В документ от 1213 г., издаден от епископ Вилхем, разбираме, че освен германски и унгарски колонисти Ордена привлича и население от Алтланд. Виж **Богдан, Анри**. Тевтонские рыцари, 112 – 113; **Strehlke, Ernst**. *Tabulae Ordinis Theutonici*. Berlin: Verl. Weidmannos, 1889, № 161 (p. 157); **Zimmermann, Franz und Karl Werner**, *Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen in Siebenbürgen*. Bd. 1 (1191 - 1342), Hermannstadt, 1892, № 27.

¹¹ В литературата се среща теорията, че областта получава своето название от покръстения (след 1227 г.) и закле се във вярност на унгарския крал кумански вожд Бортз, но това става в епохата след експулсията на Ордена. **Berend, Nora**. *At the gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary*, c. 1000 - c. 1300. New York / Cambridge Univ. Press, 2001, 214 – 215.

¹² Пълен текст виж: *Ibid.*, № 19, p. 12, 0-10.

(Almage) (*de indagibus castri Almage*) и Нойлгиант (Noilgiant) (*de indagibus castri Noilgiant*). По-късно през 1222 г. се разширява и на юг с областта на крепостта Кройцбург (Kreuzburg), завладяна самоволно от Ордена няколко години по-рано, вероятно в 1200 г., което е окупиране на кралска територия без предварително съгласие от негова страна. Разширението на Орденските земи след успешното спиране на куманските атаки продължава и отвъд Трансилвания. Това се потвърждава от документ от 1224 г., според който Орденът основава нови поселения в Транскарпатския регион. Известно е например германско заселване на югозапад от Тера Борса в Ципулунг (Cipulung).¹³

Според документа за даряването на Бурценланд на Ордена от Андраш II областта е обезлюдена (*desertam et inhabitatam*)¹⁴, но безспорно в нея има поселения на секеи и унгарци. На Ордена е разрешено да строи дървени крепости и градове (*castra lignea et urbes ligneas*) за защита на кралството от куманите (*ad munimen regni contra Cumanos*). Орденът не плаща никакви кралски данъци (*exactiones*) и е освободен от всякакви други плащания, свързани с короната (*liberos denarios at pondera*); може да организира свободни пазари (*libera fora*) на тяхната територия; има привилегия да не оказва гостоприемство на войводата на Трансилвания и

¹³ Laszlovszky, Jozsef and Soos, Ziltan. Historical Monuments...325, 330, 331.

¹⁴ Zimmermann, Franz und Karl Werner, Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen in Siebenbürgen. Bd. 1 (1191 - 1342), Hermannstadt, 1892 (– 1902). № 19, (стр. 11 - 12), редове 25 – 30 и ред 35.

²⁵ **cupientes, cruciferis de hospitali sanctae Mariae, quod quandoque fuit in Jerusalem, sed modo peccatis exigentibus situm est in Acaron, caritatis intuitu quandam terram Borza nomine, ultra silvas versus Cumanos licet desertam et inhabitatam contulimus pacifice inhabitandam et in perpetuum libere possidendam, ut et regnum per conversationem eorum propagatam**

³⁵ **men regni contra Cumanos castra lignea et urbes ligneas construere eos permisimus. Statuimus etiam, quod nullus vaivoda super eos descensum habeat, liberos denarios et pondera eis remisimus, et ab omni exactione immunes et liberos eos esse permisimus. Nullius iudicio sive iurisdictioni nisi solius regis subiaceant, iudicem inter se eligentes super se constituent.**

неговата свита; разполага с половината от златото и среброто,¹⁵ което открие на своята земя.

По отношение на църковната юрисдикция първоначално Ордена има някои ограничения. В документ¹⁶, издаден от епископа на Трансилвания Вилхелм, разбираме за следните привилегии и задължения. Ордена е свободен от плащания на десетъка към епископа, но населението от несаксонски произход (унгарците и секелите) трябва да го плаща. Десетъкът от саксонското население се събира от Ордена.¹⁷ Свещениците се избират от Ордена, но те трябва да получат своето назначение след одобрението от страна на епископа на Трансилвания. Последният трябва да получи настаняване, ако реши да посети подчинените си свещеници. Впоследствие правата на Ордена в духовната юрисдикция се разширяват и в документите четем, че вече е независим от епископа на Трансилвания (април 1224 г. № 40, Ордена упражнява духовна юрисдикция в своите райони; № 41 - папата забранява на архиепископа или епископите да безпокоят (т.е. да упражняват духовна юрисдикция) по какъвто и да е начин в земите контролирани от Ордена).¹⁸ Независимо от протестите на унгарските духовни магнати пред папата да се върне положението от 1213 г., на 12 януари 1223 г. той заповядва да се назначи достоен мъж за Декан на Бурценланд по избор на Ордена (№ 35).

Германските заселници се привличат основно с привилегии и със статут вероятно близък до този, с който са привлечени по-късно заселници в Прусия. Свободните селяни получават равни земеделски части, които ги

¹⁵ Поради което се предполага, че извършват монетосечене: Ibid., № 22.

¹⁶ Ibid., № 27, p. 16.

¹⁷ В документи от 1212 г. и 1222 г. се утвърждава и правото на Ордена да сече собствени монети. Синтез на привилегиите виж: **Perlbach, Max**. Der deutsche Orden in Siebenbrürgen. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XXI Band, Innsbruck 1905, 415 – 430, 418.

¹⁸ Всички номера на документи без изрично посочване са взети от: **Zimmermann, Franz und Karl Werner**, Urkundenbuch...

изхранват, и от които дават натуралните вземания за Ордена. Те имат правото на свободен риболов и лов в земите на Ордена, ползват горите и пасищата. Задължени са да участват в изграждането на защитните съоръжения на Бурценланд и да участват при необходимост в нейната защита.¹⁹

Тевтонският орден построява пет замъка, като край някои от тях по-късно се развиват съответните градски центрове със саксонско население: Мариенбург, Шварцбург, Розенау, Кройцбург и Кронщадт.

Шварцбург е споменат за пръв път през 1265 г. Един от най-характерните негови символи е укрепената църква, най-голямата в Бурценланд.

Цитаделата на Розенау (Râșnov - със славянска етимология, вероятно място за събиране на пшеница) е построена от Ордена около 1215 г., но първото споменаване на Розенау в изворите е чак в 1331 г.

Името на Кронщадт, наричан през средновековието Корона, е с неизяснена етимология (предполага се печенежки произход?). Привлеченото саксонско население е разположено в три поселения, където впоследствие се развива градът и, благодарение на своето средишно разположение между Трансилвания и Влахия, бързо се превръща в богат център. След насилственото извеждане на Ордена, населението остава и развива занаятчийство и търговия с най-голям разцвет по време на възхода на Османската империя.

Но от споменатите в документите крепостни съоръжения само две са идентифицирани със сигурност. Независимо, че първото сведение за Мариенбург е през 1240 г.²⁰, единодушно се приема от изследователите на

¹⁹ **Богдан, Анри.** Тевтонские рыцари, 113.

²⁰ **Zimmermann, Franz und Karl Werner,** Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen in Siebenbürgen. Bd. 1 (1191 - 1342), Hermannstadt, 1892. № 76, ред 30 -35.

Ордена, че построяването на крепостта е дело на Ордена (това е едно от най-разпространените имена на крепости, използвани от Ордена).²¹ Мариенбург е с квадратен план, маркиран с четири каменни кули. Източната кула е по-голяма от останалите, поради което се предполага, че е построена първа и преди да се завършат стените. Вероятно основният проблем между Андраш II и Ордена е именно построяването на каменните крепости, каквито дотогава са в прерогативите само на краля.²² Безспорно е и, че Орденът не възприема дървените укрепления за подходящи защитни съоръжения и благодарение на богатия си строителен опит от Светите земи (архитектурата на Мариенбург следва традицията на крепостите от Светите земи) те бързо изграждат здрави защитни съоръжения.

На 7 май 1222 г. (№ 31;) кралят разширява правата на Ордена. Трябва обаче да кажем, че това е твърде оспорван документ поради това, че е запазен в късен препис.²³ Потвърдена е свободата на ордена (*cum multiplice libertate*). С правото да строят каменни замъци (*castra et urbes lapideas* (ред 15); населението е напълно освободено от данъци към краля, като му е разрешено и да избира свои съдии. Известен е магистърът на областта на име Херман. Утвърждава се също и земята около Кройцбург като част от земите на Ордена. Всички тези практики вече са използвани от Ордена.

Привилегиите още повече засилват сред светските и духовните магнати на Унгарското кралство съпротивата срещу Тевтонския Орден.

perpetua perseverent, sancto ac venerabili conventui monasterii Cistercii in subsidium expensarum, quas annis singulis ad usum generalis capituli totius ordinis sunt facturi, quasdam ecclesias in Burcia in partibus Transiluanis videlicet castrum sanctae Mariae, montem sancti Petri, montem Mellis et

²¹ Laszlovszky, Jozsef and Soos, Ziltan. Historical Monuments... 326.

²² Ibid., 329.

²³ Първият препис е от 1280 г. от крал Рудолф. На острата полемика относно този документ е посветено изследването на Перлбах. виж: **Perlbach, Max.** Der deutsche Orden in Siebenbrürgen. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XXI Band, Insburk 1905, 415 - 430. 416.

Особено силни са финансовите загуби на Църквата. Освен, че не плащат *decima*, чрез правото на рудодобив силно нарушават прихода на архиепископа на Естергом тъй като последният получава десятък от рудодобива в страната, а също и 1/48 от всяка отсечена монета.²⁴

През май 1222 г. крал Андраш II е принуден да издаде “Златната була” (№ 32), ограничаваща кралската власт. Търсейки по-голяма сигурност, Великият магистър Херман фон Залца подсигурява владенията на Ордена с папска була (№ 34) от 19 декември 1222 г. Ордентът и земята му се намират под негово покровителство и разпоредбата преутвърждава всичките му права.²⁵ Това са привилегии, които са характерни за всички ордени, но компактността на владенията на Ордена в Бурценланд не е позната дотогава при военно-монашеските ордени.

За да защити саксонското население в своите владения (и да не бъде то привлечено от Ордена в Бурценланд) на 30 ноември 1224 г. (№ 43, стр. 32) крал Андраш II издава “*Diploma Andreanum*”, с която кралят обединява всички саксонци в Трансилвания в административна единица, начело с кралски представител, назначаван от краля и независим от войводата на Трансилвания. Те ползват правова независимост (освободени са от всякакви зависимости спрямо местните синьори), но са длъжни да плащат годишен данък и да изпълняват военна повинност. Всъщност тази документ е част от подготовката за експулсията на Ордена от кралството.

²⁴ Според Анри Богдан Ордена има привилегията за монетосечене, виж **Богдан, Анри**. Тевтонские рыцари, 116. Според Ласловски това е само възможност, виж **Laszlovszky, Jozsef and Soos, Ziltan**. Historical Monuments..., 324. виж **Zimmermann, Franz und Karl Werner**, Urkundenbuch... ред 10 -15. В текста се споменава само за: **portetur. Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum in praedicta terra Burza inventum fuerit, media pars ad fiscum regium per manus fratrum deportetur, reliqua ad eosdem devolvatur. Insuper libera fora et tributa**

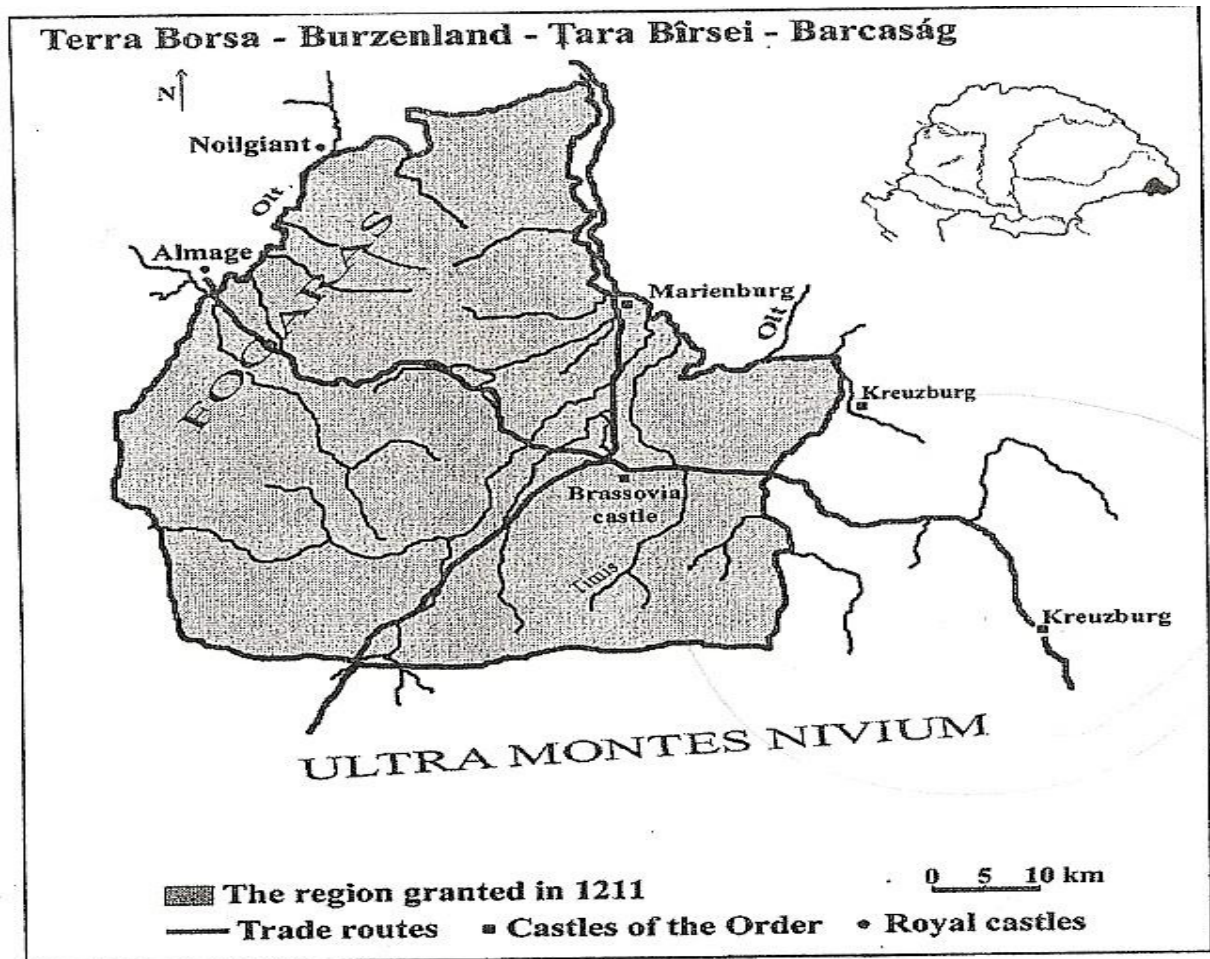
²⁵ Значението на този документ не трябва да се поувеличава. По сходен начин е и положението и в Свещената Римска Империя, но в случая компактността на територията в Бурценланд е била единствената разлика с общовъзприетата практика.

Заклучението, което правят Ласловски (Jozsef Laszlovszky) и Золтан Зос (Zoltan Soos), е много точно: “В Свещената Римска Империя рицарството и нобилитета имат голяма свобода в сравнение с нобилитета на Унгарското кралство” и че “унгарското кралство е силно централизирано”.²⁶ В тази насока трябва да се търсят основните причини за насилственото извеждане на Ордена от Бурценланд (Трансилвания). Конфликтът между Ордена и унгарския нобилитет става все по-остър и към 1223 г. проблемите между Ордена и унгарската църква водят до изпращане на комисия (№ 49 от 1 септември 1225 г., Папа Хонорий III посочва двама пратеници да разследват неподчинението на Ордена), за да се открие кой е виновникът за напрежението между двете страни. Но окупирането на кралска територия и вероятно собствено монетосечене водят до непреодолимо напрежение между двете страни. Изпратената комисия от папата не намира Ордена за виновен, но е вече твърде късно. През лятото на 1225 г. Ордена е експулсиран. (№ 25 - юни 1225 г.) От 27 октомври 1225 г. е изискването на папата Ордена да се върне обратно (№ 51) , също и № 59 от 26 април 1231 г., № 61 от 30 април 1231 г., както и № 68 от 11 октомври 1234 г. отправени към Андраш II и наследника му Бела IV.

Независимо от продължителните опити от страна на папството за връщането на Ордена в Бурценланд, то не се осъществява чак до 1429 г. Тогава по предложение на император Сигизмунд (унг. крал 1387 – 1437) военни части от Прусия под ръководството на Клаус фон Редевитц са настанени в областта с цел отбрана на границата от османските нападения. Този път престоя на Ордена е още по-кратък, защото през 1432 г. половината от корпуса е избит и с това приключва неговото участие в защитата на Трансилвания. Редица привилегии в сферата на духовния

²⁶ **Laszlovszky, Jozsef and Soos, Zoltan.** Historical Monuments... 323.

живот (№ 104) по-късно остават в сила за саксонското население в Трансилвания, то поема и ролята на защитник на Трансилвания срещу вече новата заплаха от татарите.

Картата е по: Laszlovszky, Jozsef and Soos, Ziltan. Historical Monuments of the Teutonic ...338.

Литература

Кирилица:

Богдан, Анри. Тевтонские рыцари. Евразия, Санкт-Петербург 2008.

Балкански, Т. Трансилванските (седмиградските) българи. (Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика. Просопографии). В. Търново: ИК "Знак '94", 1996. Също: Книги за Македония, б.г.

<http://www.promacedonia.org/tb2/index.htm> (01.06.2009).

Балкански, Т., Парзулова, М. Задкарпатските българи. В. Търново, 1996.

Владимиров, Г., Павлов, Пл. Българите и Златната Орда. София, 2009.

Димитров, Хр. Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998.

ЛИБИ – Латински извори за българската история. Том V/I. София, 2001.

Павлов, Пламен. ЗА СЕВЕРНАТА ГРАНИЦА НА ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО ПРЕЗ XIII-XIV В.:

http://litenet.bg/publish13/p_pavlov/za.htm

Павлов, Пл. България, Златната Орда и куманите (1242 - около 1274 г.). – в: Векове, 1989, кн. 2, 31-34.

Латиница:

Bartlett, Robert. The making of Europe : Conquest, colonization and cultural change: 950-1350. Princeton Univ. Press, 1993.

Berend, Nora. At the gate of Christendom: Jews, Muslims a. 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000 - c. 1300 / Nora Berend. - New York etc.: Cambridge Univ. Press, 2001.

Berend, Nora. Hungary, “the gate of Christendom”. –in: Medieval frontiers: Concepts and practices / Ed. by David Abulafia, Nora Berend. - Aldershot : Ashgate, 2002, 195- 216.

Favreau, Marie-Luise. Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1975.

Laszlovszky, Jozsef and Soos, Ziltan. Historical Monuments of the Teutonic Order in Transylvania - In: The crusades and the military orders expanding the frontiers of medieval Latin Christianity. Ed. by Zsolt Hunyadi. Erschienen Budapest : Central European University, Department of Medieval Studies, 2001 Umfang XXIII, 319 – 336.

<http://flportal.bsz-bw.de/servlet/DirectSearch;?qs=true&attr=4&query=The%20crusades%20and%20the%20military%20orders&direct=true>

Macartney, C. A. Hungary: - A Short History. Edinburgh, 1962

<http://www.hungarian-history.hu/lib/macartney/index.htm>

Macartney, C. A. The Eastern Auxiliaries of the Magyars. – In: Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. 1, (1969), pp. 49 – 58.

Macartney, C. A. The Petchenegs. – In: The Slavonic and East European Review. Vol. 8, No. 23 (Dec., 1929), 342 -355.

Perlbach, Max. Der deutsche Orden in Siebenbürgen. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XXI Band, Insburk 1905, 415 - 430.

Schreiber, Herman. Der Deutsche Orden unter den Kreuzrittern. Nikol Verlag, Hamburg, 2008.

The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla: a translation. <http://eprints.ucl.ac.uk/18975/> (достъп 10 юли, 2010)

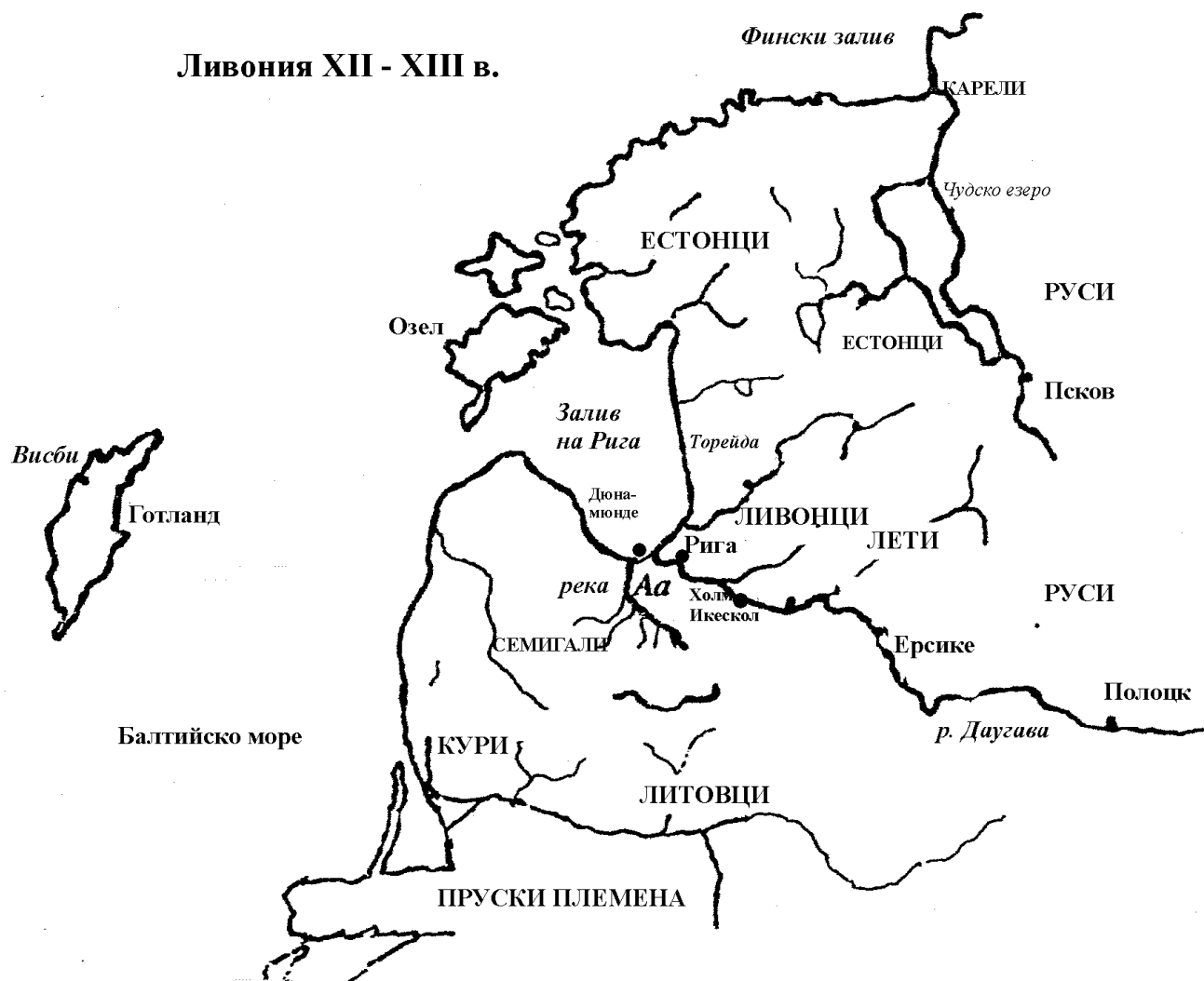
Urban, William: Teutonic knights: A military history. - London [u.a.] : Greenhill Books, 2003.

Strehlke, Ernst. Tabulae Ordinis Theutonici. Berlin: Verl. Weidmannos, 1889, 156 – 159.

Sweeney, James Ross. Hungary in the Crusades, 1169 – 1218. – In: The International History Review, Vol. 3, № 4, (Oct., 1981), pp. 467 – 481.

Visy, Zsolt. Ed. Hungarian Archaeology at the turn of the Millennium. Budapest 2003

Zimmermann, Franz und Karl Werner, Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen in Siebenbürgen. Bd. 1 (1191 - 1342), Hermannstadt, 1892 (– 1902).

Приложение

Синопис в превод¹ на Новгородската първа летопис старши и младши извѣд (редакция)

Новгородските летописи

/Превод и бележки Александър Заралиев/

Новгородският летопис е най-древният летопис на Новгородската феодална република и всъщност е представен от многобройни преписи, създавани в периода от XIII чак до XX в. Той е не само главен източник за историята на Новгород Велики, но и за целия регион на Прибалтика, като е особено ценен в информациите си за Ливония, Финския залив и други близки региони.

Академик А. А. Шахматов доказва, че в младшия извѣд на Новгородския първи летопис е отразен т.нар. Начален киевски свод, предшестваш “Повест временных лет”. Така нареченият от Насонов² Новгородски първи старши летопис (НЛ старши извѣд) е известен по Синодалния препис. Именно големият съветски изследовател разделя преписите на старши (представен от Синодалния списък) и младши (всички останали) извѣд (редакция). Синодалният препис (наречен по този начин поради това, че се съхранява в Синодалната сбирка на ГИМ, № 786) е написан на пергамент; съдържа сведения от 1016 до 1352 г.; поради това, че са загубени първите 16 тетради (128 листа), има липсващи години. Така например началото от 854 г. не е съхранено, липсват също и листите за 1273–1298 г., съдържанието им се възстановява по четирите други преписи на НЛ, в които годините достигат до 1447. Най-добре запазен от

¹ Преводът е главно по НЛ старши извод, като се прибавя информацията от НЛ младши извод там, където липсват страници в НЛ старши извод или се съдържа различна информация.

² **Насонов, А. Н.** “Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов”, М.–Л., 1950, 3–12.

преписите на младия извѣд е така нареченият Комисионен списък (съхранява се в СПб. ИИ РАН, сбирката на Археографската комисия, № 240), датиран от първата половина/средата на XV в.

В Синодалния списък (Синод.) могат да се отделят две части: по-старата част е от втората половина на XIII в. (достига до 1234 г.), а втората част е от първата половина на XIV в. (за годините 1234–1330). Затова съвременните изследователи приемат, че е съставен на два етапа – във втората половина на XIII в. (до 1234 г. и вероятно част от статията за 1240 г.³) и в средата на XIV в.⁴ Приема се, че Синод. е свързан с Новгородския Юриевски манастир. Синодалният списък се публикува няколко пъти от 1781 г. насам. По-използвано е изданието на Насонов от 1950 г., както и последното от 2000 г. на Б. М. Клосс (част от Пълното събрание на руските летописи⁵). Историята на формирането на младшия извод на Новгородския първи летопис е много сложна, но без съмнение основното ядро на паметника се създава през първата четвърт на XV век, при създаването на Летописния свод на митрополит Фотий.

При превода се използват и двете издания [1950; 2000], а всички цифрови бележки под линия се отнасят за преводния текст в третата колона (бележките в първа и втора колона са самите критични издания).

За тези, които бъдат изкушени да четат оригиналния език искам да дам две важни пояснения. Поради влиянието на съвременния руски език четящите биха могли лесно да “осъвременят” четенето на оригиналния текст. В староруския език “о” се чете “о”, а “г” е “г”. Например в думата

³ Бегунов, Ю. К. Русские источники о Невской битве. Несколько замечаний по поводу доклада Джона Линда. – В: Князь Александр Невский и его эпоха. СПб., 1995, 55 – 57.

⁴ Гиппиус, А. А. К истории сложения текста Новгородской первой летописи. Спорные вопросы текстологии НПЛ. Новгородский исторический сборник. СПб, 1997. Вып.6 (16). С.3-72.

⁵ ПСРЛ. М., 2000. Т. III; електронно издание <http://krotov.info/acts/12/pvl/novg.htm>

“погост” (лагер, поселение и съдебно-административен окръг в Новгород) се чете както на съвременен български език. Редица изследователи смятат, че би се развил още един самостоятелен език, ако Новгород не е бил подчинен от Московското княжество през 1478г. и московските диалектни форми (например четенето на “о” като “а” при неударена гласна) не биха имали такова разпространение и влияние за развитието на руския език. Бележка № 63 също засяга някои проблеми на вокализирането.

Новг. I старш.

Новг. I мл.

Превод

Въ лѣто 6720 [1212]. Ходи
Мъстислав на Чюдъ, рекомую
Търму, съ новгородъци, и много
полониша, скота бецисла
приведоша. Потом же на зиму
иде князь Мъстиславъ съ
новгородъци на ¹ чюдъскыи
го/л.78./родъ, рекомыи Медвѣжю
голову, села ихъ потрати; и
придоша подъ городъ, и
поклонишася Чюдъ князю, и дань

В лѣто 6720 [1212]. Ходи Мъстиславъ
на Чюдъ, рекомую Торму, с
новгородци, и много полониша,
а скота бецисла ⁴¹ приведе ⁴².
Потом же, на зиму, иде князь
Мъстиславъ с новгородци ⁴³ на
чюдъскыи ⁴⁴ город, рекомыи
Медвѣжию голову, села их
потрати; и приидоша под город,
и поклонишася ⁴⁵ Чюдъ князю, и
дань на них взя; и приидоша вси

В година 1212 Мстислав¹ ходи на война
срещу чудите, наричани торми / в
Чудската земя, наричана Торма², с
новгородци, и много плен взеха, без
брой добитък доведоха. После през
зимата тръгна княз Мстислав с
новгородци срещу чудската крепост,
наричана Меча глава³, селата им
затри; и стигнаха пред крепостта, и
поклониха се чюдите на княза, и взе
от тях данък, и върнаха се всички

¹ Мстислав Мстиславич, княз на Новгород (1210–1215, 1216–1218).

² Поселение в Източна Естония.

³ Главен град на естите в областта Угандия (Унгандия), превод от естонското словосъчетание – Оденпе (Меча глава); по-късно (от 1224 г.) е под юрисдикцията на епископа на Дорпат. Според Назарова/Матузова походът срещу Мечата глава е през 1210 г., а срещу тормските чуди през 1212 г., виж: **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы и Русь. Конец XII в. — 1270 г. Тексты, переводы, комментарии. Москва, 2002, 291-292.

на нихъ възъ, и придоша вси сдрави.	здрави.	здрави.
Въ лѣто 6721 [1213]. Въ Петрово говение изъехаша Литва безбожная Пльсковъ и пожгоша: плъсковици бо бяху въ то время изгнали князя Володимира от себе, а плъсковици бяху на озѣрѣ; и много створиша зла и отъидоша.	В лѣто 6721 [1213]. В Петрово говѣние изъихаша ⁴⁶ Литва безбожная ⁴⁷ Пьсковъ ⁴⁹ и пожгоша;плесковици ⁴⁹ же ⁵⁰ бяху въ то время ⁵¹ изгналъ ⁵² князя Володимера от себе, а плесковици ⁵³ бяху на озерѣ; и много створиша ⁵⁴ зла и отъидоша.	В година 1213 ⁴ по време на Петровия пост обходиха безбожните литовци Псков и го опожариха: псковци пък по това време бяха изгонили княз Владимир от града, а псковци стигнаха на езерото; и много зло натвориха и се върнаха.
Въ лѣто 6722 [1214]. Мѣсяця февраря въ 1 день, въ недѣлю сыропустную, громъ бысть по заутрени, и вси слышаша; и	В лѣто 6722 [1214]. Мѣсяца феврала ⁽¹⁾ въ 1 день, въ недѣлю сыропустную, громъ бысть по заутрени ² , и вси слышаша; и	В година 1214, месец февруари 1 ден, в Неделя сиропусна, имаше грѣм след утренията, и всички чуха; и после змей видяха летящ. В този ден

⁴ В НІВЛ (Новгородская Четвертая летопись. - В: Полное собрание русских летописей. Пг. 1917, т. 4, ч. 1, с. 184, от средата на XV в.) и ПЗЛ (Псковская Третья летопись. - В: Псковские летописи. М., 1955. Вып. 2, с. 77, от средата на XVII в.) се среща различен порядък на събитията: Изгониха псковчани княз Володимер Торопецки, и сами отидоха на езерото; и *литва* дойдоха по време на Петровия пост, и опожариха Псков”. Според Бережков (Н. Г. Хронология русского летописания. М., 1963, виж коментарите за 6720 и 6722 г.) има отново обърквана датировка. В. Назарова и Е. Матузова [Матузова В. И., Назарова Е. Л. 2002. стр. 292] предлагат следната последователност на събитията в статията за 6721: 1) Изгонването от Псков на Володимер през 1211 г.; 2) сблъсъка на псковчаните с естите на езерото (Псковското) в края на мартенската година, т. е. в края на февруари или началото на 1212 г. и 3) нападението на литовците над Псков в Петровия пост – юни/юли 1212 г.

потом тѣгда ² же змии видѣша
лѣтящъ. Том же дне ³ иде князь
Мѣстиславъ съ новгородѣци на
Чюдѣ на Ереву, сквозе землю
Чюдскую къ морю; /л.78об./ села
ихъ потрати и осѣкы ихъ
възъма ⁴; и ста съ новгородѣци
подѣ городомъ Воробииномъ, и
Чюдѣ поклонишася ему; и
Мѣстиславъ же князь възъа на
нихъ дань, и да новгородѣцемъ
двѣ чѣсти дани, а третьюю чѣсть
дворяномъ; бѣше же ту и
Пльсковьскыи князь Всѣволодъ
Борисовиць съ пльсковици, и
Торопыцьскыи князь Давыдъ,
Володимиръ брат; и придоша
сдрави вси съ множьствомъ
полона.

потом тогда же змии видѣша
лѣтящъ. Того ³ же дни иде князь
Мѣстиславъ с новгородѣци ⁴ на
Чюдѣ на Ереву, сквозѣ землю
Чудскую к морю, села ихъ
потрати и осѣкы ихъ возмѣ ⁵; и ста
с новгородѣци ⁶ под городомъ
Воробииномъ, и Чюдѣ
поклонишася ему; и Мѣстиславъ
же /л.134./ князь възъа на нихъ дань, и
да ⁷ новгородѣцемъ ⁸ двѣ чѣсти ⁹
дани, а третьюю ¹⁰ чѣсть
дворяномъ; бѣше же ту и
Плесковьскыи ¹¹ князь Всеволодъ
Борисовиць ¹² со ¹³ плесковици ¹⁴,
и Торопечьскыи ¹⁵ князь Давыдъ,
Володимиръ ¹⁶ брат; и приидоша
вси здрави со ¹⁷ множествомъ ¹⁸
полона.

трѣгна князь Мстиславъ с новгородѣци
срещу чудите на река Ерева⁵, през
Чудската земя до морето; селата имъ
заличи и добитѣка (стойбищата*)
имъ взе, и спря с новгородѣци предъ
крепостта Врабева⁶ (Воробиин град),
и чудите му се поклониха; и
Мстиславъ князь взе от тяхъ данѣкъ, и
даде на новгородѣци две чѣсти отъ
данѣка, а третата чѣст даде на
дворяните; бѣше тукъ и псковскыи
князь Всеволодъ Борисовиць с псковѣци,
и торопецкыи князь Давидъ, братъ на
Владимиръ, и се върнаха вси чѣки
здрави с много пленници.

⁵ Река в областта Ярвамаа.

⁶ Warbole, от ест. Варбола, замѣкъ и централно поселение за областта Харюмаа.

...

Въ лѣто 6725 [1217]. Поиде
Мъстислав Кыеву, оставивъ
Новегородѣ княгыню и сына
своего Василия; и поя съ собою
Гюргя Иванковиця, Сбыслава
Степаниця, Ольксу Путиловиця.
Тыгда же поиде Володимиръ въ
Новъгородъ своими орудии. И
воеваша Литва въ Шелонѣ;
новгородци идоша по нихъ и не
състигоша ихъ. И поидоша къ
Медвѣжи голове съ княземъ
Володимиромъ и съ посадникомъ
Твърдиславомъ, и сташа подъ

...

Въ лѣто 6725 [1217].
Тогда же прииде Володимиръ ^{A 62} в
Новъгородъ своими орудѣи ⁶³. И
воеваша Литва в Шелонѣ;
новгородци ¹ же поидоша по них и
не ^A състигоша их. И поидоша к
Медвижѣи ² головѣ съ княземъ
Володимеромъ и с посадникомъ
Твердиславом, и сташа под
городомъ. Чюдъ же начаша слати

...

В година 1217.⁷ Тръгна Мстислав към
Киев, като остави в Новгород
княгинята и сина си Василий; и взе
със себе си ...
Тогава тръгна Владимир към
Новгород със своите оръжия. И
воюваха с литва в Шелон⁸; новгородци
тръгнаха след тях и не ги настигнаха.
И тръгнаха към Мечата глава с княз
Владимир и с посадника Твердислав⁹,
и спряха пред крепостта. Чудит и
започнаха да пращат пратеници да се
кланят лъстиво, а за немците пратиха

⁷ Според Бережков това съобщение е на прехода на 6724 и 6725 г. и се отнася за февруари 1217 г., когато началото на Великите пости е 7 февруари. **Бережков Н. Г.** Хронология руского летописания. М., 1963, 259. Това се потвърждава и от Heinricus (XX: 7, 8), който също го датира през февруари.

⁸ Тук областта Шелон, разделяща псковската от новгородската земя.

⁹ Твердислав Михалович – новгородски посадник 1216–1220. – длъжността посадник – този, който води войска от посада, от субурбиума ли е?

городомъ. Чюдъ же начаша слати съ поклономъ льстью, а по Нѣмци по/л.87об./слаша; и начаша новгородци гадати съ плъсковичи о чюдъскои речи, отшедъше далече товаръ, а сторожи нощнии бяху пришли, а днѣвнии бяху не пошли; а наѣхаша ³ на товары без вѣсти, новгородци же побегоша съ вѣча въ товары, и поймавшие оружие и выбиша е ис товаръ; и побѣгоша Нѣмци къ городу, и убиша новгородци два воеводѣ, а третии руками яша, а коневъ отъяша 700, и придоша сдрави вси. Князь же Мъстиславъ приде въ Новъгородъ ...

с поклономъ лестию ³, а по Нѣмцѣ ⁴ пославша ⁵; и начаша новгородци ⁶ гадати ⁷ съ плесковици ⁸ на ⁹ чюдъскои /л.139./ рѣцѣ ¹⁰, отшедше далече на товаръ, а сторожи нощнѣи ¹¹ пришли бяху, а деньнии ¹² не пошли; и ¹³ наидоша ¹³ на товары безъ вѣсти, новгородци же побѣгоша с вѣча ¹⁴ в товары, и поймавшие оружие и выбиша е ис товаръ; и побѣгоша Нѣмцѣ ¹⁵ къ городу, и убиша новгородци ¹⁶ два воеводѣ, а третии руками ¹⁷ изимаша ¹⁸, а коевѣ отъяша 700 ¹⁹, и придоша вси здрави. Князь жъ Мъстиславъ прииде в Новъгород ...

[да ги повикат]; и започнаха новгородци да гадаят с псковци чудските думи, а обозът се беше отдалечил, когато нощните стражи бяха се върнали, а дневните не бяха оцетръгнали; и нападнаха обоза изненадващо, новгородци побягнаха от вечето (събранието) към обозите, и като грабнаха оръжието, изгониха ги от обозите; и побягнаха немците към крепостта, и убиха двама новгородци воеводи, третия плениха¹⁰, а коне отнеха 700, и се върнаха всички здрави. Княз Мстислав пък дойде в Новгород...

¹⁰ Heinricus (XX: 7, 8) съобщава за трима убити братя, **Heinricus**, Chronicon Livoniae. MGH, SS, XXIII, pp. 231–332; The Chronicle of Henry of Livonia. Translated by James A. Brundage. Madison: University of Wisconsin Press, 1961; **Генрих Латвийский**. *Хроника Ливонии*. Введение, перевод и комментарии С.А.Аннинского. Издательство Академии Наук СССР, Москва - Ленинград, 1938.

Въ лѣто 6727 [1218/19]. Том же лѣтѣ иде князь Всеволодъ съ новгородъци къ Пертуеву, и устретоша стороже Нѣмци, Литва, Либъ, и бишася; /л.92об./ и пособи богъ новгородъцемъ, идоша подъ городъ и стояша 2 недѣли, не взяша города, и придоша сторови.

Того же лѣта иде князь Всеволод с новгородци ¹⁷ к Пертуеву, и усрѣтоша сторожевъ Нѣмци, Литва, Либъ, и бишася; и пособи богъ новгородцомъ ¹⁸, и ¹⁹ идоша под город и стояша 2 ²⁰ недѣли, не взяша города; и приидоша здрави ²¹ вси ²¹.

В година 1218/19¹¹. В тази година тръгна княз Всеволод¹² с новгородци срещу Пертуев¹³, и се срещнаха със стражи на немци, литовци, ливи и се биха [с тях]; и помогна Бог на новгородци, стигнаха пред крепостта и стояха [в обсада] две седмици, не превзеха града¹⁴ и се върнаха здрави.

¹¹ Хенрих разказва тези събития под 1218 г., *Heinricus*, XXIII, според Бережков статията трябва да се разглежда като основа на съдържанието на 6726 (1218/1219) мартенска година, а походът е проведен през ранната есен на 1218 г.; **Бережков Н. Г.** Хронология русского летописания. М. 1963, 260.

¹² Княз Всеволод Мстиславич – син на Мстислав Романович, Велик княз на Киев. Тази статия съобщава за неговото новгородско управление 1218–1200/1221г.

¹³ Все още неизяснено наименование на град. Насонов смята (НІЛ, 612), че това е срещаният във втората половина на XIII в. Пернов (Пярву). Ако съпоставим събитията с *Heinricus* (XIII: 2-4) следва, че това най-вероятно е главната квартира на Мечоносците – Венден. Поради това Аннински прави догадката, че името е производно от комтюра на Венден – Бертолд (магистър на вендските мечоносци според **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы..., 171), при който е основан замък през 1208. **Генрих Латвийский.** *Хроника Ливонии*. Введение, перевод и комментарии С.А.Аннинского. Издательство Академии Наук СССР, Москва - Ленинград, 1938, 545. Според Назарова/Матузова основание за такова предположение няма. В руските източници Венден-Цесис е наричан “Кесь”: **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы..., 295.

¹⁴ Това се потвърждава и от *Heinricus* (XIII, 4), вероятно липсата на обсадна техника е довела до свалянето на обсадата. Поради неуспешния поход новгородци сменят княза си. Виж: НІЛ, година 6729.

Въ лѣто 6730 [1222]. ...

Того же лѣта Гюрги князь присла
брата своего Святослава
новгородъчемъ въ помощъ;
идоша новгоро /л.94об./ дъци съ
Святославомъ къ Кеси, и
придоша Литва въ помочъ же; и
много воеваша, нъ города ¹ не
възяша. ...

В лѣто 6730 [1222]. ...

Того же лѣта Юрьи князь присла
своего ⁶⁹ Святослава
новгородцемъ ⁶⁹ в помочъ; идоша ¹
новгородци ² съ Святославомъ къ
Кѣси ³, тако же ⁴ и Литва
приидоша ⁴ в помочъ; и много
воеваша, нъ ⁵ город ⁶ не взяша. ...

В година 1222¹⁵ (1221) ...

В същата година изпрати княз Юрий¹⁶
своя брат Светослав¹⁷ на помощ на
новгородци; и отидоха новгородци със
Светослав под Кес¹⁸ и дойдоха също
литовците на помощ, и много се биха,
но града не превзеха...

¹⁵ Сравни с Heinricus (XXV; 3). Според Бережков статията обединява две мартенски години 6729 и 6730 и трябва под 6729 (1221 г) да се датира похода в Ливония, **Бережков Н. Г.** Хронология русского летописания. М. 1963, 261.

¹⁶ Владимирският княз Юрий Всеволодович, чийто син Всеволод Юриевич, сменя през 1221 г. на новгородския престол княз Всеволод Мстиславич.

¹⁷ Княз Светослав Гавриил Всеволодович, княз на Юриев-Полски между 1213-1228 г. и Велик княз на Владимирското княжество 1246-1252 г.

¹⁸ Основен замък на Ордена на Мечоносците от 1208/1209 г. в областта Толова на река Койва (Coīwa, ливонско название на река Гауя, етимологията е неуточнена. Вероятно от ливската дума “keiv” – “бреза”. виж: **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы..., 163).

Въ лѣто 6731 [1223]....	В лѣто 6731 [1223].	В година 1223
Приде князь Ярославъ от брата, и иде съ всею областью къ Колываню, и повоева всю землю Чюдъскую, а полона приведе бещисла, нъ города не взяша, злата много възяша, и придоша вси съдрави.	Прииде князь Ярославъ от брата ^{A 49} и ^{A 50} со ⁵¹ всею ⁵² областью ⁵³ къ Колываню, и повоева всю землю Чюдъскую, а полона приведоша бещисла ⁵⁴ , но ⁵⁵ город ⁵⁶ не взяша, а злата много взяша, и приидоша вси здрави.	Върна се князь Ярослав ¹⁹ от брата си и тръгна ²⁰ с [войска от] цялата си земя към Коливан ²¹ и плячкоса цялата чудска земя, и пленници доведе безброй, но крепостта не превзеха, много злато взеха, и се върнаха всички здрави.
Въ лѣто 6732 [1224]. Приде князь /л.95об./ Всеволодъ Гюргевиць въ	В лѣто 6732 [1224]. Прииде князь Всеволодъ Юрьевич в Новъгород.	В година 1224 ²² . Дойде князь Всеволод Юриевич ²³ в Новгород. В същата

¹⁹ Княз Ярослав (Федор) Всеволодович (8 февруари 1191-30 септември 1246) син на Всеволод Голямото Гнездо и брат на владимирския княз Юрий Всеволодович. Князува в Новгород 5 пъти: 1214-1216, 1222–1223/1224 г., 1225–1228 г., 1231-1232 г., и 1233–1236 г., по-късно и във Владимир (1238-1246) и Киев (1236-1238, 1243-1246).

²⁰ Тази статия е много важна с оглед информацията, която дава Heinricus (XXVII: 3), че новгородските отряди идват на помощ на естонците, поканени от последните. Мотивът за съвместната борба е останал незабелязан от летописеца и той е счел за нужно да отбележи само икономическите изгоди от похода. Този момент е забелязан в изследването на **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы..., 297, бел № 2 - авторите не правят никакви изводи за характера на съюза между естите и новгородците, но приемат, че проваленият поход струва престола на княза. - *бел. авт.*

²¹ Коливан – руско название на ест. крепост Линданисе, а по-късно и на построения през 1219 г. датски замък Ревал (което е немско-датското название, съвр. Талин).

²² Подробен разказ за превземането на Юриев (Дорпат) в Heinricus (XXVIII: 5, 6) под 1224 г.

²³ Повторно управление на княза.

Новъгород. Того же лѣта убиша князя Вячка Немъци въ Гюргеѡѣ, а городъ взяша. Въ то же лѣто, по грѣхомъ нашимъ, не ту ся зло створи: выеха Федоръ посадникъ съ рушаны, и бися съ Литвою, и съгониша рушанъ съ конь и много коневъ отъяша, и убиша Домажира Търлиница и сынъ⁵ его, а рушанъ Богъшю, а иныхъ много, а другихъ по лѣсу розгониша ...

Того же лѣта убиша Нѣмцѣ^{A1} князя Вячка¹ въ Юрьевѣ. а городъ взяша.

година немците убиха княз Вячко²⁴ в Юриев (Дорпат), а крепостта превзеха.
В същата година ...

тръгна посадникътъ Феодор²⁵ с рушаните (от Руса), и се би с литва, и свалиха рушаните от конете, и много коне отнеха, и убиха Домажир Търлинич и сина му, а от рушаните Богша, и други много, а останалите по гората разгониха.

....

Въ лѣто 6736 [1228]. ... Томъ же лѣтѣ князь Ярославъ.../л.104об./
Тыгда же приведе пълкы ис Переяславля, а река: «хочю ити на Ригу»; и стаща около

Въ лѣто 6736 [1228]. ...Того же лѣта князь Ярославъ ...
И²⁶ тогда же приведе полкы ис Переяславля, а рекъ²⁷ тако: «хощю²⁸ ити на Ригу»; и стаща

В година 1228 ... /л.104об./ Тогава доведе войска от Переяславъл, и рече: „Ще тръгна срещу Рига“; издигнати бяха около Градището шатри, а други в Славна

²⁴ Viesceka, Вет(ц)еке, *Heinricus* (XVII: 6). Летгалски княз на Какнесе (Кукенойса) до 1208 г., когато сам го опожарява и бяга от него поради това, че не може да го защити от феодалите на епископа на Рига Алберт I (1199-1229).

²⁵ Княз Ярослав (Федор) Всеволодович, виж бел № 25.

Городища шатры, а инии въ	около Городища шатры, а инии ²⁹	(Славенския конец ?) по
Славнѣ по дворомъ. И	въ Славнѣ по дворомъ. И ³⁰ по	дворището. И поскъпна всичко на
въздорожиша все по търгу: и	торгу все бысть дорого ³⁰ : и хлѣбъ,	тържището: и хлябът, и месото, и

26

27

²⁸ По този начин Псков защитава своята независима политика от Новгород и повтаря договора от 1210 г. Договорът от 1228 г. има ясно изразен взаимно отбранителен характер, съюзниците се задължават да си оказват военна помощ в случаи на нападение на която и да е трета страна (Новгород, литовци и др.).

²⁹ Размяната на заложенници е широко разпространена практика в Средновековна Европа и Рус. В случая тя е необходима и като гарант за ливонския отряд, изпратен на помощ на псковчани. - *бел. авт.*

³⁰ В литературата няма единно мнение доколко намеренията за поход срещу Рига са истински. Псковските боляри много добре разбират, че без поддръжката на своите естонски съюзници походът е обречен на неуспех, а също и, че новгородската войска по това време (1228 г.) участва във войната между киевския княз Владимир срещу Данаил Галицки (ИЛ, **Ипатьевска летопись**. – В: Полное собрание русских летописей. Москва, 1962, т. 2; ПСРЛ. М., 2000, т. III.: 753). Истинските цели на този поход са вероятно наказателна експедиция срещу Псков. **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы..., 301, бел № 11.

³¹ Новгородски болярин, брат на посадника Симен Борисович.

³² Псковски болярин, привърженик на независимост от Новгород.

³³ Псковската позиция е защитена от неуспешните походи – Коливан, 1223 г.; Кес (Венден) 1221 г. и Оденпе 1217 г. на коалицията от Псковското, Новгородското и Владимиро-Суздальското княжества. Дори при успешна обсада териториите не могат да се включват в Псковското или Новгородското княжество поради липсата на потенциал и те се изчерпват само с вземането на данък и плячка. 1212 г. е вероятно злополучната за Псков битка на езерото.

³⁴ Тази фраза е трудна за превод и неразбираема. Пашуто смята, че псковчани самоволно отдават на “немските нашественици” правата (!) над земите на естите, летгалите и ливите. **Пашуто, В. Т.** Героическая борьба русского народа для независимости XIII в. М., 1956, 138. Най-вероятно това е войската, събрана с цел защита на Псков от Новгородския княз: **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы..., 302, бел № 19.

35

хлѣбъ, и мяса, и рыбы; и оттолѣ ста дороговъ: купляху хлѣбъ по 2 кунѣ, а кадъ ржи по 3 гривнѣ, а пшеницю по 5 гривень, а пшена по 7 гривень; и тако ста по 3 лѣта. То же слышавъше плъсковици, яко приведе Ярослав пълкы, убоявшеся того, възяша миръ съ рижаны, Новгородъ выложивъше, а рекуче: «то вы, а то новгородъци; а намъ ненадобе; нь оже поидуть ¹ на насъ, тъ вы намъ помозите»; и они рекоша: «такъ буди»; и пояша у нихъ 40 муж въ талбу. Новгородци же, увѣдавъше, рекоша: «князь насъ зоветъ на Ригу, а хотя /л.105./ ити на Плъсковъ». Тъгда же князь посла Мишю въ Плъсковъ, река: «поидите съ мною на путь, а зла до васъ есмь не мыслилъ

и мясо, и рыбы; и оттолѣ ста ³¹ дороговъ ³²: и купляхом ³³ хлѣбъ по двѣ кунѣ, а кадъ ржи ³⁴ по три ³⁵ гривнѣ ³⁶, а пшеницю ³⁷ по 5 ³⁸ гривень, а пшена по 7 ³⁹ гривень; а тако ста по ⁴⁰ три ⁴¹ лѣта. То же слышавъше плесковици ⁴², яко ⁴³ приведе Ярославъ полкы, и убоявшеся ⁴⁴ того, възяша миръ с рижаны, Новгород ⁴⁵ выложивше, ркуще ⁴⁶: «то вы, а то новгородци ⁴⁷; а намъ не надобѣ; нь ⁴⁸ аще ⁴⁹ поидутъ ⁵⁰ на нас, то вы намъ помозите ⁵¹»; и ⁵² они ркоша ⁵³: «такъ буди», и пояша у нихъ 40 ^А муж ⁵⁴ в талбу. Новгородци ⁵⁵, увѣда/л.149./вше, рѣша ⁵⁶: «князь нас зоветъ ⁵⁷ на Ригу, а хотя ити на Плесковъ». Тогда же князь посла Мишю ⁵⁸ въ Плесковъ, тако ⁵⁹ рече ⁵⁹ имъ: «поидите ⁶⁰ со мною

рибата, и оттогава стана скъпо; купуваше се хляба по две куни²⁶, рѣжта по три, пшеницата по 5 гривни²⁷ и така беше в продължение на три години. Когато псковци чуха това, че довел Ярослав войска, като се уплашиха от това, сключиха мир с рижани²⁸, а Новгород изключиха и рекоха: „Това сте вие, а това новгородци; на нас не ни трябват; но ако тръгнат срещу нас, то вие ни помогнете“; и онези казаха: „Така да бъде“; и взеха от тях 40 мъже за заложници.²⁹ Новгородци пък, като разбраха, казаха: „Князът ни вика срещу Рига, а ще тръгва срещу Псков³⁰“. Тогава князът изпрати Миша³¹ в Псков, като рече: „Тръгнете с мен на поход, а лошо срещу вас не съм мислил

никотораго же; а тѣхъ ми
выдаите, кто мя обадилъ къ
вамъ». И рекоша плъсковици,
приславъше Гръчина: «тобе ся,
княже, кланяемъ и братыи
новгородьцемъ; на путь не идемъ,
а братыи своеи не выдаемъ; а с
рижаны есме миръ взяли. Къ
Колываню есте ходивъше,
серебро поимали, а сами
пойдoste в Новъгородъ, а правды
не створися, города не взясте, а у
Кѣси такоже, а у Медвѣже головѣ
такоже; а за то нашу братью
избиша на озѣрѣ, а инии
повѣдени, а вы, роздравше, та
прочь; или есте на нас удумали,
тъ мы противу васъ съ святою
богородицею и съ поклономъ; то
вы лучше насъ исѣчи/л.105об./те, а
жены и дѣти поемлете себе, а не

на путь, а до ⁶¹ вас есми зла не
мыслилъ ⁶¹ никоегоже; а тых ⁶² ми
выдаите, кто мя обадилъ к вамъ». И
ркоша плесковици ⁶³, приславше
Гричина: «тобѣ ⁶⁴, княже, кла-
няемся и братыи ⁶⁵ новгород-
цемъ ⁶⁶; на путь не идемъ, а
братыи ⁶⁷ своеи не выдадимъ; а с
рижаны есмя ⁶⁸ миръ взялѣ ⁶⁹.
Ходивши ⁷⁰ есте къ ¹ Колываню ¹,
серебро ² взялѣ ³, а сами пойдoste
в Новъгород, а правды не ство-
ристе ⁴, город ⁵ не взясте, а у Кѣсѣ ⁶
такоже, а у Медвижи ⁷ головѣ ⁸
такоже; и ⁹ зато нашу ¹⁰ братию
избиша на озерѣ, а инии
поведени, а вы только роздравши ¹¹
да прочь; или есте думалѣ ¹² на
насъ, то мы противу васъ съ святою
богородицею и с поклономъ; то ¹³
вы нас лучъши ¹⁴ исѣчите ¹⁵,

никакво; а тия, , който ме клеветят
пред вас, ми ги предайте. И рекоха
псковци, като изпратиха Гречин³² :
"Кланяме ти се, княже, и на братята
новгородци; на поход не тръгваме,
и братята си няма да предадем; а с
рижаните сме склучили мир. Към
Коливан (Талин) сте ходили, сребро
сте взели, а сами се върнахте в
Новгород, и закон не въведохте,
крепостта не превзехте, а Кес също,
и Мечата глава също; и за това
нашите братя ги избиха на
езерото³³, а други отведоха, а вие,
само ни скарахте и си отидохте; или
сте против нас мислили, че ние сме
[тръгнали] към вас със Света
Богородица и със поклони; по-
добре ни посечете вие, отколкото
поганите, а жените и децата
вземете за себе си, за това ви

луче погании; тѣ вамъ ся кланяемъ». Новгородци же князю рекоша: «мы бе- своя брѣтя бес плъсковиць не имаемъся на Ригу; а тобе ся, княже, кланяемъ». Много же князь нудивъ, и не яшася по путь. Тѣгда же князь Ярославъ пѣлкы своя домовъ посла. Плѣсковици же тѣгда бѣху подѣвгели Нѣмци и Чюдѣ, Лотыголу и Либѣ, и отпустиша я опѣтъ; а тѣхъ, кто ималъ придаткъ у Ярослава, выгнаша исъ Плѣскова: «пойдите по князи своемъ, намъ есте не брѣтя». Тѣгда же Ярослав поиде съ княгынею из Новагорода Переяславлю, а Новѣгородѣ остави 2 сына своя, Феодора и Альксандра, съ Федоромъ Даниловицемъ ², съ тиуномъ

неже ¹⁶ поганыи, а жены наша и дѣти собѣ поемлите ¹⁶. То вамъ ся кланяемъ ¹⁷». Новгородци ¹⁸ же князю ркоша: «мы безъ своеи брѣти ¹⁹ плѣсковиць ²⁰ не имаемся ²¹ ити ²² на Ригу; а тобѣ ²³, княже, кланяемся». Много же князь нуди, и не яшася по путь. Тогда же князь Ярославъ полкы своя ²⁴ назадъ въспѣти ²⁵. Плѣсковиць ²⁶ же тогда бѣху подвелѣ ²⁷ Нѣмцовъ ²⁸ и Чюдѣ, и Лотыголу ²⁹ и Либѣ ³⁰, и отпустиша я опѣтъ ³¹; а тѣхъ, кто ималъ придатокъ у Ярослава, выгнаша исъ ³² Плѣскова: «пойдите ³³ по /л.149об./ князи своемъ ³⁴, намъ ³⁵ есте не брѣтя ³⁵». Тогда же Ярославъ поиде съ княгынею из Новагорода къ ³⁶ Переяславлю, а в Новѣградѣ ³⁷ остави 2 ³⁷ сына своя ³⁸, Федора и Альксандра,

молим с поклонъ». Новгородци пѣк на княза рекоха: „Ние без своите брѣтя без псковци не се наемаме да трѣгнем срещу Рига, а тебе, княже, поклонъ”. Князѣт много настояваше, [но] не се наеха на поход. Тогава княз Ярослав върна войските си по домовете.

Псковци пѣк тогава бѣха повели³⁴ немци, чюди, летгола и ливи, но ги разпуснаха пак. А този, който бил взимал от Ярослав, изгониха го от Псков: „Вървете при своя княз, нам не сте брѣтя”. Тогава Ярослав трѣгна с княгинята от Новгород в Переяславѣл, а в Новгород остави двамата си сина, Феодор и Александър, с Феодор Данилович, с тиуна³⁵ Яким. ...

Якимомъ.

Въ лѣто 6739 [1231]. Загорѣся от
Матѣева двора от Вышковиця, и
погорѣ весь коньць Славньскыи
оли и до конца Хълма, мимо
святого Илию; нѣ ублюде богъ
святыхъ церквѣ; нѣ толми бѣше
лють пожаръ, яко по водѣ огнь
горяше, ходя чрѣсь Вълхово,
всѣмъ людѣмъ зрящимъ, и
головъ нѣколико истопѣ въ
Волховѣ. Того же лѣта открь богъ
милосердие свое на нас
грѣшныхъ, створи милость свою
въскорѣ: прибѣгоша Нѣмци и-
заморя сѣ житомъ и мукою,
/л.115./ и створиша много добра;
а уже бѣше при конци городѣ

с Федоромъ Даниловицем ³⁹ и с
тиуномъ Якимомъ .

В лѣто 6739 [1231].
Загорѣся от Матѣева ¹³ двора от
Вышковица ¹⁴, и погорѣ весь
конецъ Славеньской ¹⁵ даждь ¹⁵ и
до конецъ Холма, мимо ¹⁶
святого ¹⁷ Илью ¹⁸; нѣ ¹⁹ ублюде
богъ святыхъ церкви ²⁰; нѣ ²¹
тольми ²² бѣше лют пожаръ, яко
по водѣ /л.155./ огнь хожаше ²³,
горя ²³, и хожаше ²⁴ чрѣсь ²⁵
Волхово ²⁶, всѣмъ людемъ
зрящим, и людии нѣколико
истопи на Волховѣ ²⁷. Того ²⁸ же
лѣта ²⁸ открь богъ милосердие
свое на нас грѣшных, и ²⁹ створи
милость свою въскорѣ ³⁰:
прибѣгоша Нѣмци изъ заморья ³¹

В година 1231. (Новгород) се запали
от двора на Матей Вишкович, и
изгоря целият Славенски конец ?
чак до края на Хълма; покрай “Св.
Илия”; но запази Бог светите
църкви; толкова обаче бѣше лют
пожарът, че и по водата огън
гореше и преминаваше по Волхов,
всички хора гледаха, и неколцина се
удавиха във Волхов.

Същата година откри Бог милостта Си
към нас грешните, сътвори милост
скоро: дойдоха немци отвъд морето
с жито и брашно, и много добро
сториха; иначе градът.беше към

сии. Тои же осени ходи.	съ житомъ и с мукою, и	края си ³⁶
	створиша ³² много добра; а уже	
	бяхе ³³ при конци град сеи ³⁴ .	
Въ лѣто 6741 [1233]. Изгониша	В лѣто 6741 [1233]. Изгониша	В лето 1233 ³⁷ . Изгони Изборск
Изборьскъ Борисова чадъ съ	Изборескъ Борисова чадъ съ	Борисовите хранени хора ³⁸ с княз
князьмъ Ярославомъ	княземъ Ярославомъ с ¹⁰	Ярослав Владимирович и с
Володимирицемъ и съ Нѣмци.	Володимирицемъ ¹¹ и с Нѣмци.	немците ³⁹ .
Пльсковици же, оступивше	Плесковици ¹² же, оступивше ¹³	Псковци, като обсадиха Изборск,
Изборьскъ, измаша и кнѣзя, и	Изборескъ ¹⁴ , и ¹⁵ изымаша и ¹⁶	хванаха княза, и немца убиха
Нѣмцинъ убиша Данилу, а ини	кнѣзя, а Нѣмцина ^{A 17} убиша	Данил ⁴⁰ , а други побягнаха; и ги
побегоша; и даша я великому	Данилу, а инии побѣгоша; и	предадоха/предадоха се на великия

³⁶ Новгородската феодална република страда хронично от недостиг на хранителни продукти и поради това при лоша реколта и липса на внос гладът се среща често в историята му. През споменатата година немските търговци спасяват града от глад. Според Флоря това е признак на конфесионална търпимост едни към други, но и добри взаимоотношения. **Флоря, Б.Н.** У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII век). Российская академия наук, Санкт-Петербург, Алетейя, 2004, 130-131.

³⁷ Събитията се отнасят за 6741(1233/34) мартенска година; виж **Бережков Н. Г.** Хронология... 263–263. Нападението над псковската земя е не по-късно от май 1233 г., защото следващото съобщение на летописеца е за смъртта на княз Ярослав Всеволодович Федор – 10 юни. За датировката виж: **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы..., 303.

³⁸ Новгородска група, родственици на хилядника Борис Негоцевича и посадника Внезда Водовика, опозиция на княз Ярослав Всеволодович и поддържащи Ярослав Владимирович в Псков. Като губят от просуздальската група в Новгород са принудени да бягат в Псков. По-късно, когато има солна блокада на града от страна на Новгород, те заедно с поддържащи ги псковски боляри бягат в Ливония, замъка Оденпе, където е и Ярослав Владимирович, виж НЛ: 69 – 73, 276–281.

³⁹ Васали на дорпатския епископ, участващи в похода срещу Изборск.

⁴⁰ Васал на дорпатския епископ, който е неидентифициран.

Ярославу; князь же, исковавъ, поточи я въ Переяслаѣ. ... Въ то же лѣто изгониша Нѣмци Кюрила Синкиница въ Тѣсвѣ, и вѣдоша и въ Мѣдвѣжю голову; и сѣде окованъ от госпожжина дни до великаго говѣння, князю Ярославу не сущю Новѣгородѣ, нѣ въ Переяслаѣ отшѣлъ бѣ. И пришѣдъ князь, выправи божиею помощю святыя Софія; а пѣлкы своя ¹ /л.117об./ приведе в Новѣгородъ множество, хотя	дашася великому князю Ярославу; князь же, их ¹⁸ исковавъ, и ¹⁹ посла ¹⁹ въ Переяславль ²⁰ На то же лѣто изгониша Нѣмци в Тѣсовѣ Кюрилу ⁴⁵ Синкиница ⁴⁶ , и яша и ⁴⁷ ведоша и ⁴⁷ въ Медвижию ⁴⁸ голову; и сѣди ⁴⁹ окованъ от госпожжина дни до великаго говѣння ⁵⁰ , князю же Ярославу не сущю в Новѣградѣ ⁵¹ , нѣ ⁵² въ Переяславль ⁵³ бѣ ⁵⁴ . И пришедши ⁵⁵ князю ⁵⁶ оттолѣ, выправи божиею помощю и	княз Ярослав ⁴¹ ; князьтъ пѣкъ, като ги окова, ги изпрати в Переяславль ⁴² ... Същата година немците изгониха Кирил Синкинич ⁴³ в Тесов, и го хванаха и то отведоха в Мечата глава; и беше окован от Богородичните дни до Великите пости ⁴⁴ , княз Ярослав не беше в Новгород, а беше отишѣл в Переяславль. И дойде князьтъ, издѣшно с Божията помощ Св. Софія и множество войска
---	--	--

⁴¹ Великия Ярослав – князуващият тогава в Новгород Ярослав Всеволодович, който от 1228 г. е Велик княз на Владимир.

⁴² Предаването на псковския княз Ярослав Владимирович на Ярослав Всеволодович, който го изпраща в Переслав-Залеский до 1235 г. - когато неговите немски роднини (по-точно неговият зет, епископа на Дорпат Херман (1220–1248), брат на епископ на Рига Алберт I) го откупват (НИЛ: 74, 285).

⁴³ Новгородски боярин, войвода на Тесов (Тесва, Тесово - важна крепост, охраняваща Новгород от северозапад, само на няколко мили от самия град). Може да се предположи, че ливонците имат намерение да го разменят за своя съюзник – бившия псковски княз Ярослав Владимирович.

⁴⁴ Или Покров на Пресветата Богородица (1 октомври) или Въведение Богородично (21 ноември). В 1234 г. Пасха е на 20 април, следователно Великите пости започват на 2 март.

ити на нѣ.

святѣя ⁵⁷ Софѣя ⁵⁸; а полкы своя
приведе в Новѣград ⁵⁹, множество
много, хотя ити на нѣх ⁶⁰.

доведе в Новгород, за да трѣгне срещу
тях.

Въ лѣто 6742 [1234]. Иде князь
Ярослав съ новгородци и съ всѣю
областью и с полкы своими на
Нѣмци подѣ Гюргевѣ; и ста
князь, не дошедѣ града, съ пѣлкы,
и пусти люди своя въ зажитие
воеватѣ; Нѣмци же из града
высушася, а инии из Медвѣже
головы на сторожи, и бишася с
ними и до пѣлку. И поможе богъ
князю Ярославу съ новгородѣци и
биша я и до рѣкы, и ту паде

В лѣто 6742 [1234]. Иде князь
Ярославъ с новгородци ¹ и со ²
всею областью новгородчкою ³ и с
полкы своими на Нѣмци ⁴ под
Юрьевѣ; и ста князь, не дошед
града, с полкы, и пусти люди
своя ⁵ въ зажитиѣ ⁶ воеватѣ ⁷;
Нѣмци же из града выступиша ⁸, а
инии изъ Медвижи ⁹ головы ^A на
сторожи, и ¹⁰ бишася с ними и до
полку. И поможе богъ князю
Ярославу с новгородци ¹¹: и биша

В година 1234⁴⁵. Трѣгна князь Ярослав
с новгородци, с цялата си
подвластна земя и със своите
полкове срещу немците под
Юриев⁴⁶; и спря князѣт пред
града с войските си и пусна хората
си да награвят провизии⁴⁷;
немците от града излязоха, а и
другите от Мечата глава, [които
бяха] на стража⁴⁸, и биха се с тях и
цял полк. И помогна Бог на князь
Ярослав и новгородците, и биха ги

⁴⁵ Мартенска година 6742 (1234/1235 г.). Според Назарова/Матузова походѣт трѣбва да е проведен в края на март или началото на април 1234 г., виж **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 304.

⁴⁶ Град Дорпат, разположен на р. Емайги и епископски център.

⁴⁷ Вероятно често трѣбва насила да взимат припасите си от местното население.

⁴⁸ Отряд изпратен на помощ на града. Последвалият израз “до полке” показва неговата големина.

лучьшихъ Нѣмьць нѣколико; и яко быша на рѣче на Омовыжи Нѣмьци, и ту обломишася истопѣ ихъ много, а ини язвѣни въбегоша въ Гюргевъ, а друзии въ Медвѣжю голов.у; и много попустошиша земле ихъ и обилие потратиша. /л.118./ И поклонишася Нѣмьци князю, Ярослав же взя с ними миръ на	их ¹² и до рѣцѣ ¹³ , и ту паде лучьших ¹⁴ Нѣмцовъ ¹⁵ нѣ/л.157./колико; и яко быша на рѣцѣ на Омовыже Нѣмци ¹⁶ , и ту обломишася, и истопе ихъ много, а и ¹⁷ инии язвенѣ ¹⁷ быша ¹⁸ и ¹⁸ въбгоша ¹⁹ въ Юрьевъ, а друзии въ Медвижию ²⁰ голову. И много попустошиша земли их и обилья ²¹ потратиша около	чак до реката, и тук паднаха няколко от знатните немци; и понеже немците бяха на реката Омовиж (Ембах) ⁴⁹ , там се свлякоха и удавиха много, а други ранени избягаха в Юрьев, а други в Мечата глава; и опустошиха земята им и реколтата унищожиха ⁵⁰ /л. 118/. И поклониха се немците на княза, Ярослав склучи мир с тях според
--	---	---

⁴⁹ Река Омоваж (ест. Емайги), на която е разположен град Дорпат (ест. Тарту, рус. Юриев).

⁵⁰ По време на похода е изгорен основаният в 1228 г. до Дорпат цистериански манастир Фалкенау (ест. Кяркна). Вероятно няма опит за вземане на Дорпат, защото такива сведения напълно липсват. **Benninghoven, Friedrich.** Der Orden der Schwertbrüder, Fratres Milicie Christi de Livonia. Cologne, Graz: Bühlau Verlag, 1965, 288.

⁵¹ За съжаление условията на мирния договор не са известни по други източници. Словосъчетанието подсказва, че Новгород е защитил своите интереси. Какви може да са те? Пашуто предполага, че той закрепва руско-ливонската граница и съхранението на правото на Новгород да събира данък от Толова, Летгалия. Но границата, както и правата за данъка от Толова са ясно определени в договора от 1224 г. (*Heinricus*, XXVIII: 9). Важно с оглед и бъдещите събития е, че за епископа на Рига и Ордена не се говори!!! По мнението на М. Соловьев (**Соловьев, С. М.** История России с древнейших времен. М. 1960. кн. II Т. III., 127) и И. Шасколски/ Н. Казакова (**Казакова Н. Н., Шаскольский И. П.** Русь и Прибалтика. IX – XVI вв. Л., 1945., 48) този договор предвижда изплащане на ежегоден данък от Дорпат на Новгород и отказа от тези плащания е един от поводите за началото на Ливонската война (1240-1242). Според Назарова/Матузова в 1234 г. пред Новгород стои конкретната задача: да се спре настъплението на кръстоносците в новгородските владения и да се прекрати съюза на дорпатския епископ с част от псковското болярство, виж **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 305, бел. № 8.

въсеи правдѣ свои; и
възвратишася новгородци сдрави
вси, а низовъчѣ нѣколько паде. ¹

В лѣто 6743 [1235]. ...

...приде Изяславъ с погаными
Половци в силѣ тяжцѣ и
Михаило с черниговци подѣ
Кыевъ, и взяша Кыевъ; а
Володимира и княгыню его имше
Половци, поведоша в землю свою
и много зла створиша кыяномъ; а
Михаило сѣде в Галичи, а
Изяславъ в Кыевъ; /л.120./ и опять
пустиша Володимира Половци
на искупѣ и жену его; и на
Нѣмцихъ имаша искупѣ князи.

Юрьева и ²² около Медвѣжи ²³
головѣ ²⁴. И поклонишася
Нѣмци ²⁵ князю, Ярославъ же взя
с ними миръ на всеи правдѣ
своеи; и возвратишася ²⁶
новгородци ²⁷ вси ²⁸ здрави ²⁸, а
низовецѣ нѣколько паде .

В лѣто 6743 [1235]. ...

...прииде Изяславъ с погаными
Половци в силѣ тяжцѣ ⁶⁴ и
Михаилъ с черниговци ⁶⁵ под
Киевъ ⁶⁶, и взяша Кыевъ ⁶⁷; а
Володимера и княгыню ⁶⁸ его
изымаша ⁶⁹ Половци, поведоша в
землю свою, и много зла
сътвориша кыяномъ ⁷⁰; а Михаилъ
сѣде ⁷¹ в Галицѣ ⁷², а Изяславъ в
Киевъ; и опять пустиша
Володимира ¹ Половци на
искупѣ ² и жену его, и на Нѣмцѣхъ ³
имаша искупѣ князи.

своя закон⁵¹; и всички новгородци
върнаха се здрави, а от низовците
паднаха неколцина.

В година 1235. ...

...дойде Изяслав с поганците половци
с много войска, а Михаил с
черниговци пред Киев, и превзеха
Киев; а половците взеха Владимир
и неговата княгиня, и ги отведоха в
своята земя, и много злини сториха
на киевчани; Михаил седна [на
престола] в Галич, а Изяслав – в
Киев; и пуснаха Владимир
половците срещу откуп, и жена му;
а за немците взеха откуп князете.

В лѣто 6744 [1236]. Том же лѣтъ пришедше безбожнии Татарове, плѣниша всю землю Болгарскую, и градъ ихъ Великыи взяша, и исѣкоша /л.120об./ вся и жены и дѣти	В лѣто 6744 [1236].. Того же лѣта при/л.158об./шедше ²⁵ безбожнии ²⁶ Татарове ²⁷, плениша ²⁸ всю землю ²⁹ Болгарскую ^{A 30} и град их Великыи ³¹ взяша, исѣкоша ³² вся и жены и дѣти ³³.
---	--

В лѣто 6745 [1237]. ... Того же лѣта придоша в силѣ велицѣ Нѣмци изъ заморія в Ригу, и ту совкупившеся вси, и рижане и вся Чюдская земля, и пльсковичи от себе послаша	В лѣто 6745 [1237]. ... Того же лѣта приидоша Нѣмцѣ ⁵⁴ в силѣ велицѣ ⁵⁴ изъ ⁵⁵ заморья ⁵⁶ в Ригу, и ту совокупившеся ⁵⁷ вси, и рижанѣ ⁵⁸ и вся Чюдская ⁵⁹ просто земля ⁵⁹, и плесковици ⁶⁰ от ⁶¹ себе	В година 1237.... Същата година⁵² дойдоха немците с голяма войска отвѣд морето в Рига⁵³, и тук се обединиха всички, и рижани, и цялата чудска земя⁵⁴, и псковци, изпратиха помощ 200
---	--	--

⁵² Мартенска година 6744 (1236/1237) виж **Бережков Н. Г.** Хронология... 267.

⁵³ Изследователите на Рига предполагат, че града може да приеме до 500 кръстоносци [**Benninghoven**, 1965, 328]. Урбан дава над 2000 души. **Urban, William.** The Baltic Crusade, pp. 184-187.

⁵⁴ Коалицията включва освен гражданите и васалите на епископа на Рига, “Чудската земя” - означава всички немски васали от естонски владения на Ордена (и съответната *малев-а* – ест. опълчение, милиция), дорпатското епископство и всички видове спомагателни местни отряди (ливи, летгали и др.). Виж и Рифмованная Хроника, стихове: 1891–1969, за битката ст. 1902–1933 (<http://livonia.narod.ru/chronicles/rifma/russian/01847-02016.htm> - 05.03.2009; *The Livonian Rhymed Chronicle*. (eds), **Smith J. C. – Urban W. L.** Chicago, 2001, pp.23-24, lines 1859-1959.

⁵⁵ Отрядът е и доказателство за политика на независимост на Псков от Новгород по това време.

помощь мужь 200, идоша на
безбожную Литву; и тако, грѣхъ
ради нашихъ, безбожными
погаными побѣжени быша,
придоша кождо десятын въ
/л.121./ дома своя.

послаша ⁶¹ помощь ⁶² мужь ⁶³ 200 ⁶³,
идоша ⁶⁴ на безбожную ⁶⁵ Литву;
и тако, грѣх ради нашихъ,
безъбожными ⁶⁶ погаными
побѣждени ⁶⁷ быша, приидоша
коиждо ⁶⁸ десятии в дома своя.

мъже⁵⁵, и тръгнаха срещу
безбожните литовци; и така, заради
нашите грехове бяха победени от
безбожните неверници⁵⁶, върнаха се
един от всеки десети⁵⁷ в своя дом.

⁵⁶ Много важен израз с оглед противопоставянето на Източната и Западната Църква. Този момент е анализиран от: **Флоря, Б.Н.** У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII век). Российская академия наук, Санкт-Петербург, Алетейя, 2004, 130–131. Летописецът подчертава, че псковският отряд участва в похода по религиозни причини, като помощ за християните от Ливония и също, че смята загубите на Ордена, на кръстоносците и на псковската дружина за загуба на общата кауза на християните срещу безбожните неверници, които тук са литовците. Обобщение на отношенията между ортодоксални и католици виж и **Urban, William.** The Livonian Crusade. Washington: University Press, 1981, 1.

⁵⁷ Един от най-злополучните походи на Ордена завършва с победа на литовците и самогитите (жаметийците). Битката е на 22.09.1236 г. недалеч от Сауле (днес има две предположения за това място: литовския град Шауляй или днешното поселение Вецсауле в Латвия). В сражението загиват 49 братя, включително и магистъра Волкуин (1209-1236).

В лѣто 6748 [1240]. Придоша Свѣи в
силѣ велицѣ, и Мурмане, и Сумь,
и ѣмь в кораблихъ множество
много зѣло; Свѣи съ княземъ и съ

В лѣто 6748 [1240].
[Младшия извод съдържа Житие, то
на Александър Невски]

В година 1240⁵⁸. Дойдоха свеи в
голяма войска⁵⁹, и мурмани, и суми,
и ями⁶⁰ в кораби множество много
голямо; шведите с княза⁶¹ и с

⁵⁸ Най-ранни сведения за Невската битка се съдържат в НЛ и в “Житие Александра Невского” (ЖАН). Въпреки, че в Житието няма указания за годините, разказът в неговата първа редакция може да съдържа хронологически по-ранен пласт отколкото в *Синод.* препис на НЛ (на това мнение е **Дж. Линд**, виж по-долу). Съобщението за Невската битка в *Синод.* е за 1240/41 мартенска година: **Бережков Н. Г.** Хронология... 262–263.

⁵⁹ Относно големината на войските виж: **Бегунов, Ю. К.** Князь Александр Невский и его эпоха. СПб., 1995., 57...; **Пашуто, В. Т.** Александр Невский. – В: Жизнь замечательных людей. М., 1974, 63; **Шаскольски, И. П.** Борьба Руси против крестоносной агрессии на берегах Балтики в XII–XIII вв. Л., 1978, 160, 166. Скандинавските сведения не съобщават размера на войската - свидетелство, че походът не е организиран от централната власт и че войските са малочислени. На това мнение са и **Шаскольски, И. П.** Борьба Руси..., 167–168 и **Линд, Д. Г.** Некоторые соображения о Невской битве и ее значение. – В: Князь Александр Невский и его эпоха. СПб., 1995, 44–54, 46. За сравнение при други походи участват например: 1164 г. срещу Ладога са изпратени 2000 души; 1228 г. такъв е и обемът на войската на емите срещу Ладога отново; в 1300 г., когато се опитват да изградят крепостта Ландскрона, участват около 1100 души, но това съвсем не е малочислена войска. За последния поход виж **Хроника Эрика**. Перевод и комментарии А. А. Сванидзе и А. Ю. Желтухина. Выборг, 1994, 51.

⁶⁰ Свеи (шведи), мурмани – норвежци, суми, суоми или същински фини, тавастийци според западните източници (себеназвание – häeme, хайме; *ъми*-еми - новгородската гласна *ъ* [ѣ - кратко] → *я/е* се предава на съвременен руски с гласната *е*). И. Шасколски и Д. Линд (**Шаскольски, И. П.** Борьба Руси... 18 и **Линд, Д. Г.** Некоторые соображения... 47–48.) изказват съмнения, че норвежците и емите могат да участват в този поход. За Д. Линд норвежците са добавени в текста през 20–30-те години на XIV в. Но относно емите е по-вероятно тяхното участие да е част от данък (военна повинност), наложен им от шведите. На такова мнение са и **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 311, бел. № 2. За разлика от НЛ в “Житието” се казва “Се же слышавъ король части Римьскыя от Полунощныя страны» - т.е. акцентът е не етноса, а конфесионалната принадлежност на противника. Многократно противникът е наречен “Римляни”.

⁶¹ Княз или крал (по Житието), но и до ден днешен няма единно мнение коя личност е това. Единодушни са всички изследователи, че вероятно е не краля (Ерик Ериксон Куция 1222-1229, 1234-1250), а неговият ярл, което по-добре съответства на княза в *Синод.* Две са основните школи в предположенията за това кой седи зад тази личност: 1) от XIX в. се приема, че това е Биргер

пискупы своими; и сташа в Невѣ
устѣ Ижеры, хотяче восприяти
Ладогу, просто же реку и
Новѣгородъ /л.126об./ и всю
область Новгородскую. ... приде
бо вѣсть в Новѣгородъ, яко Свѣи
идуть къ Ладозѣ. Князь же
Олександръ не умедли ни мало с
новгородци и с ладожаны приде

епископите си⁶²; и застанаха в Нева в
устието на Ижора, като искаха да
вземат Ладога, направо да кажа и
Новгород /л. 126 об./ и цялата област
Новгородска⁶³. ... : дойде вест в
Новгород, че шведите тръгват към
Ладога. Княз Александър не се бави
ни най-малко, с новгородци и с
ладожани дойде срещу тях, и победи

Магнусон, зет на краля. Хипотезата се базира на “*Ръкописа Магнесон*”, поместен в късни редакции на Новгородската летопис под годината 1347/1348. (НП 359 -360; НВЛ: 276–277; НВЛ: 260 - 261) и 2) в тази традиция попадат редица историци още от Н. Карамзин до Д. Линд (Линд, 1995: 49-51). Те приемат, че това е Улф Фаси, братовчед на Биргер. Тази школа е главно съставена от руски изследователи. (**Шаскольски, И. П.** Борьба Руси... 171–178, **Шаскольски, И. П.** Невская битва 1240 года в свете данных современной науки. – В: Князь Александр Невский и его эпоха. СПб., 1995, с.15 - 23., **Кирпичников А.** Невская битва 1240 и ее тактические особенности. В: Князь Александр Невский и его эпоха. СПб., 1995., 28 и др.).

⁶² Имената на епископите не се споменават. По традиция от XIX в. (тази теория е на финския историк Г. Рейн) редица изследователи (Г. А . Донер, В. Пашуто и др) приемат, че това е епископът на Финландия Томас. Но И. Шасколски отхвърля тази теория (**Шаскольски, И. П.** Борьба Руси... 170), а Д. Линд доказва, че всички шест епископа по това време преживяват битката [Линд 1995: 47]. Показателно е и, че в “Житието” няма епископи, от което следва, че в *Синод.* това е късна добавка. Теорията е на **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 312, бел. 4.

⁶³ Повечето изследователи приемат, че войските трябва да си отдържат след прехода през морето, а и също, че завладяването на Новгород е крайната цел. Според Е. Назарова по-вероятно тази дислокация да е вариант на походите от 1256 г. и 1300 г., т.е. опит за създаване на опорен пункт и постепенно разпространение на влиянието сред фино-езичното население, виж: **Назарова Е. Л.** Крестовый поход на Русь 1240 г. (Организация и Планы). – В: Восточная Европа в исторической ретроспективе. К 80-летию В. Т. Пашуто. Языки русской культуры, М., 1999, 190-201, 198–199.

на ня, и побѣди я силою святыя
Софья и молитвами владычица
нашея богородица и
приснодѣвица Мария, мѣсяца
июля въ 15, на память святого
Кюрика и Улиты...

и ту бысть велика сѣча Свѣмъ. И
ту убиень бысть воевода ихъ,
именемъ Спиридонъ; а инии
творяху, яко и пискупъ убьень
бысть ту же; и множество /л.127./
много ихъ паде; и накладше
корабля два вятшихъ мужъ,
преже себе пустиша и к морю; а

ги със силата на ... През месец юли в
15 в деня на светите Кирил и Улита,
...;

и беше тук голяма сеч за свеите. И
тук убит беше воеводата им, по име
Спиридон а други **казваха**⁶⁴„ че и
епископът също беше убит тук; и
множество /л. 127/ голямо от тях
падна; и натовариха два кораба най-
знатните мъже, пуснаха ги пред себе
си и към морето⁶⁵; а освен тях, като

⁶⁴ Трудна за разчитане част. Най-правдоподобно, е че “а инии **творяху**” е грешка на преписвача при разчитането на думата “говоряху” поради близостта на тяхното изписване през XV–XVI в. - *бел. авт.* Според Матузова/Назарова вероятно самият летописец се съмнява в смъртта на епископа. Името Спиридон по всяка вероятност е грешка на преписвача. Това е според “Житието” името на архиепископа на Новгород, владика за 1229–1249 г. Единственото досега давано обяснение е, че това е вметка с късен произход (първоначалният вариант (подобен на този от ПЗЛ: 80) не съдържа според Д. Линд такава информация [Линд, 1995: 45-48], но няма руски изследовател, който да е съгласен с него.

⁶⁵ За разлика от “Житието” *Синод.* е по-точен и с повече информация. Според Матузова/Назарова агиографът е добавил сцената със запаления кораб, знаейки за този обред при шведите или това е собствено новгородска практика! **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 314, бел.10.

прокъ ихъ, ископавше яму,
вметаша в ню бещисла; а инии
мнози язвѣни быша; и в ту нощъ,
не дождавше свѣта понедѣльника,
посрамлени отъидоша.
Новгородецъ же ту паде...
Князь же Олександръ съ
новгородци и с ладожаны
придоша вси здрави въ
...Того же лѣта взяша
Нѣмци, медвѣжане, юрьевци,
вельядци с княземъ
Яро/л.127об./славомъ
Володимиричемъ Изборьско.
И приде вѣсть въ Пльсковъ,
яко взяша Нѣмци Изборьскъ;
и выидоша пльсковичи вси, и

изкопаха яма, намятаха в нея
безчислено *множество*, а други много
ранени бяха; и в същата нощ, не
дочакали разсъмването на
понеделника, посрамени си отидиха.
От новгородци паднаха.... Князь
Александръ с новгородци и
ладожани се върнаха всички здрави,
запазени от
Същата година превзеха немците,
медвежаните, юриевците, велядците
с княз Яро/л. 127 об./ слав
Владимирович Изборск⁶⁶. И дойде
вест в Псков, че са превзели немците
и Изборск; и излязоха псковци
всички, и биха се с тях, и победиха ги
немците⁶⁷. Тук убиха Гаврила

⁶⁶ Коалицията от германски заселници и вероятно епископа на Дорпат плюс техния съюзник – бившият княз на Псков Ярослав Владимирович, в пореден опит да наложат властта му в Изборск и Псков.

⁶⁷ По сведенията на всичките три псковски летописи (ПЛ: 13; ППЛ: 21; ППЛ: 81) загубите на псковчани в битката при Изборск са 600 души.

бишася с ними, и побѣдиша
я Нѣмци. Ту же убиша
Гаврила Горислалича
воеводу; а плъсковичъ гоняче,
много побиша, а инѣхъ
руками изымаша. И
пригонивше подѣ городъ, и
зажгоша посадъ всѣ; и много
зла бысть: и погорѣша церкы
и честныя иконы и книги и
еуангелія ²; и много селъ
попустиша около Пльскова.
И стояша подѣ городомъ
недѣлю, но города не взяша;
но дѣти поимаша у добрыхъ
мужъ в тали, и отъидоша
проче; и тако быша безъ

Гориславич, воеводата⁶⁸, а като гонеха
псковци, много убиха, и други
плениха. И като ги доведоха пред
града, и запалиха посада целия; и
много зло извършиха: изгоряха
църквите и честните икони и книги и
евангелия, и много села опустошиха
около Псков.

И стояха пред града седмица, но не
превзеха крепостта; но плениха деца
от добрите мъже⁶⁹ за заложници и си
трыгнаха; и така бяха без мир:
заговор бяха направили с немците

⁶⁸ Гаврила Гориславич, неизвестен по други данни.

⁶⁹ Пленниците са от псковски боляри противници на Ярослав Владимирович. Следователно той има и редица противници в града. Заложниците гарантират и безопасността на немногочисления отряд от ливонци (2 братя и отряда към тях според РХ, ст. 2173/5, **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 230), които са върнати след Чудската битка и мирния договор (пролетта на 1242 г.). - *бел. авт.*

мира: бяху бо перевѣтъ
держаче с Нѣмци
пльсковичи, и подѣвели ихъ
Тве/л.128./рдило Иванковичъ
съ инѣми, и самъ поча
владѣти Пльсковомъ с
Нѣмци, воюя села
новгородская; а инии
пльсковичи вбѣжаша в
Новъгородъ с женами и с
дѣтьми. **В то же лѣто**, тои
же зимы выиде князь
Олександръ из Новагорода
къ отцю в Переяславль съ

псковци, и ги измами тях Тве /л.
128/рдило Иванкович с други, и сам
започна да владее Псков с немците⁷⁰,
като опустоши селата новгородски; а
други псковци избягаха в Новгород с
жените и с децата⁷¹.

Същата година, същата зима излезе
княз Александър от Новгород към
баща си в Переяславль с майка си и с
жена си и с целия си двор, като влезе

⁷⁰ Твердило Твердислав - неизвестен по други източници с изключение на ПЗЛ: 80, където се казва, че управлява заедно с немците (вероятно заимствано от самата новгородска летопис). По-важното е, че това съобщение противоречи на РХ (за събитията 1240–1242 г., виж стихове 2065-2275), че немците сами са управлявали града - стих 2174. По-интересното е, че на немски език авторът на РХ (2198) нарича грешка (miszewende) това, че новата власт има за защита само двама братя и съответния им брой подчинени. - *бел. авт.*

⁷¹ Следователно навлизат в новгородските предели, а противниците на новите господари са избягали (или са оставени да напуснат Псковската земя), за да се насочат към своите съюзници от Новгород.

матерью и с женою и со
всѣмъ дворомъ своимъ,
роспрѣвѣся с новгородци.

Тои же зимы придоша Нѣмци
на Водь с Чюдью, и
повоеваша и дань на нихъ
възложиша, а городъ
учиниша в Копорьи погостѣ.
И не то бысть зло, но и
Тесовъ взяша, и за 30 верстѣ
до Новагорода ганяшася,
гость биюче; а сѣмо Лугу и
до Сабля. Новгородци же

в разпра с новгородци⁷².

Същата зима⁷³ дойдоха немците
срещу водите и чудите, и ги привзеха
и данък им наложиха, и крепост
направиха в погоста Копорие⁷⁴. И
малко беше такова зло, но и Тесов
превзеха, и повече от 30 версти до
Новгород ги гониха, търговците
убивайки; и отсам Луг и Сабля⁷⁵.
Новгородци пратиха при Ярослав за
княз (да го викат), и даде им своя син

⁷² Според Кучкин вероятната причина за раздялата с княза е това, че той е допуснал да бъде завладян Псков и не се е отправил на помощ с дружината си, понеже е понесла големи загуби при Невската битка, виж: **Кучкин В. А.** Александр Невски – государственный деятель и полководец средневековой Руси. – В: Отечественная история. 1996, № 5. - *бел. авт.*

⁷³ Събитията се развиват през зимата на 1240–1241 г.

⁷⁴ Административна единица на границата между чудската (земята на естите) и водската земя в Новгородската държава. Походът е опит да изпреварят шведите и Упсалската архиепископия. Виж и документа за разделянето на завладените земи между Ливонския орден и епископа на Вик – Йозел Хенрих (10 сеп. 1234-1260): LUB, Bd. 3, № CLXIX, 33 – 34.

⁷⁵ Погост и село в района на горното течение на р. Луг.

послаша къ Ярославу по
князя, и дасть имъ сына
своего Андрѣя. Тогда же
сдума/л.128об./вше
новгородци, послаша
владыку с мужи опять по
Олександра; а на волость
Новгородскую наидоша
Литва, Нѣмци, Чюдъ, и
поимаща по Лугѣ вси кони и
скотъ, и нелзѣ бѣше орати по
селомъ и нѣчимъ, олна вда
Ярославъ сына своего
Александра опять.

В лѣто 6749 [1241]. Приде
Олександръ князь в

В лѣто 6749 [1241]. Прииде князь ²⁸
Александръ ²⁸ в Новъгородъ, и

Андрей. Тогава намислиха /л. 128 об./
новгородци да пратят владиката с
петима мъже пак да викат
Александър; а Новгородската земя
нападнаха литовци, немци, чуди и
взеха по *река Луг* всички коне и
животни, и не можеше да се оре по
селата. Тогава даде Ярослав своя син
Александър пак⁷⁶.

В лето 1241. Дойде Александър княз в
Новгород⁷⁷, и радваха се новгородци.

⁷⁶ Княз А. Невски тръгва от Новгород малко преди нападението над вѣдите. Княз Андрей Ярославич (1221-1264), по-малък брат на Александър, суздалски княз и Велик княз (1249-1252) (ЛЛ: 472-473, Лаврентьевская летопись. – В: Полное собрание русских летописей. М., 1962, т. 1; ПСРЛ. М., 2001, т. I), вероятно новгородците смятат Андрей за твърде неопитен в сравнение с доказалия се княз А. Невски. Тук отново откриваме, че летгалите са бъркат с литва (литовци), от което пък следва, че вероятно в нападенията участват и отряди от рижкото епископство. - *бел. авт.*

⁷⁷ Завръщането на Александър в Новгород е не по-рано от есента на 1241 г. (според **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 324).

Новъгородъ, и ради быша новгородци. Того же лѣта поиде князь Олександръ на Нѣмци на городъ Копорью, с новгородци и с ладожаны и с Корѣлою и съ Ижеряны, и взя городъ, а Нѣмци приведе в Новъгородъ, а инѣхъ пусти по своеи воли; а Вожанъ и Чюдцю перевѣтники извѣша.

ради быша новгородци ²⁹. Того же лѣта поиде князь Александръ ³⁰ на Нѣмци ³¹ на город на ³² Копорью, с новгородци ³³, и с ладожаны, и с Корѣлою, и съ ³⁴ Ижеряны, и взя город, а ³⁵ Нѣмцѣ приведе в ^В город ^В ³⁵, а иных пусти по своей воли; а Вожанъ и Чюдъ перевѣтниковъ извѣша.

Същата година тръгна княз Александър срещу немците срещу крепостта Копорие с новгородци и с ладожани и с карели и с ижора, и превзе крепостта, а немците доведе в Новгород, а други пусна по своя воля; а вожаните и чудите изменници наказа (със смърт)⁷⁸.

В лѣто 6750 [1242]. Поиде князь Олександръ с новгородци и с братомъ Андрѣемъ и с

В лѣто 6750 [1242]. Поиде князь Александръ с новгородци ³⁶ и с

В лето 1242⁷⁹. Тръгна княз Александър с новгородци и с брат си Андрей и с низовците срещу Чудската земя

⁷⁸ Избиването на старейшините на водите потвърждава сведението от грамотата на епископ Хенрих (**Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестonosцы, 257), че кръstonосците имат съюзници сред местното население срещу Новгород. В Житието се казва само: “.. Въ второе же лѣто по возвращении с побѣды князя Александра приидоша пакы от Западныхъ страны и возградиша градъ въ отечествѣ Александровѣ. Князь же Александръ воскорѣ иде и изверже градъ ихъ из основания, а самыхъ извѣша и овѣхъ с собою поведе, а инѣхъ, помиловавъ, отпусти, бѣ бо милостивъ паче мѣры... “, ЖАН: 192. - *бел. авт.*

⁷⁹ Мартенска година 1242/1243 г., виж: **Бережков Н. Г.** Хронология... 262-263. Преводът е по Старшия извод.

низовци на Чю/л.129./дъскую
землю на Нѣмци и зая вси
пути и до Пльскова; и изгони
князь Пльсковъ, изъима
Нѣмци и Чюдъ, и сковавъ
поточи в Новъгородъ, а самъ
пойде на Чюдъ. И яко быша
на земли, пусти полкъ всъ в
зажития; а Домашъ
Твердиславичъ и Кербетъ
быша в розгонѣ, и усрѣтоша
я Нѣмци и Чюдъ у моста, и
бишася ту; и убиша ту

братомъ Андрѣемъ и с низовци на
Чюдскую землю на Нѣмци в зимѣ, в
силѣ велицѣ ³⁷, да не похвалятся,
ркуще: «укоримъ словеньскыи ³⁸
языкъ ниже себе»; уже бо бяше
Пльсковъ ³⁹ взят, и тиконѣ ⁴⁰ их
посажень ⁴¹. И князь Александръ
зая ⁴² вси пути до Плескова ⁴³; и
изгони князь Пльсковъ ⁴⁴, и изима ⁴⁵
Нѣмци ⁴⁶ и Чюдъ, и, сковавъ,
поточи ⁴⁷ в Новъгород, асамъ /л.166./
пойде на Чюдъ. И яко быша на
земли, пусти полкъ всъ ⁴⁸ в

срещу немците и зае всички пътища
чак до Псков; и изгони псковския
княз, хвана немците и чудите, и като
ги окова ги прати в Новгород, а сам
тръгна срещу чудите⁸⁰. И когато
стигнаха земята им, пусна целия
полк за припаси; а Домаш
Твердиславич и Кервет бяха на
разузнаване, и ги срещнаха немците
и чюдите при моста, и се биха там; и
убиха там Домаш, брата на
посадника, мъж доблестен, и други с
него избиха, а други плениха⁸¹, а

⁸⁰ Пронемският княз и съответният гарнизон са изгонени от Псков вероятно в март 1242 г. В П1Л (П1Л: 13) се посочва, че немците в Псков “седят” две години, а в П2Л (П2Л: 21) се споменават 3 години. Изследователите са разделени на две групи относно това как трябва да се разчете топонима и етнонима “Чуд”: 1) това са чудите васали на Дорпатския епископ (както смята А. Кирпичников [А. Кирпичников, 1994: 162] и вероятно князът е искал да продължи войната на територията на Ливония и 2) както смятат Матузова, Назарова и други (**Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 325) това е само да се защити съществуващата граница и да се избегнат бъдещи нападения над Псков. Трудно е да приемем последното мнение, защото както в миналото, така и в бъдещето дълбоките навлизания (чак до Венден, Ревал и др.) на ливонска територия от страна на Новгородските князе не са изключения. - *бел. авт.*

⁸¹ Новгородски боляри, които разузнават големината на ливонската войска. Леката победа над тях е изтъквана от някои изследователи като причина за последвалия лесен разгром на кръстоносците, които вероятно решават, че лесно ще спечелят и битката с

Домаша, брата посаднича,	зажитъя ⁴⁹ ; а	други при княза се върнаха в полка,
мужа честна, и инѣхъ с нимъ	Домашъвердислалицъ ⁵⁰ и Кербетъ	князът се върна към езерото,
избиша, а инѣхъ руками	быша в розгонѣ, и убиша ту	немците пък и чудите тръгнаха след
изъимаша, а инии къ князю	Домаша, брата посадница ⁵¹ , мужа	тях. Като видя (това) княз

основния княжески контингент. Виж **Кучкин, В. А.** Борьба Александра Невского против Тевтонского Ордена. – В: Восточная Европа в исторической ретроспективе. К 80-летию В. Т. Пашуто. Языки русской культуры, М., 1999, 18–31, 26.

⁸² Двата основни топонима за локализация на битката: Узмень – днешното Топло езеро, съединяващо Чудско-Псковския езерен комплекс и Врани камък – вероятно днешното възвишение на о. Вранин в северозападната част на Топлото езеро недалеч от р. Желч. В СЛ, Софийская Первая летопись старшего извода. –В: Полное собрание русских летописей. М., 2000. Т. VI. Вып. 1, 314 и ПЗЛ (ПЗЛ: 82) се казва следното: “а други водата потопи”. Но те са от късния XV в.и тази фраза не се съдържа в ранните ръкописи. Виж: **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестonosцы, 326.

⁸³ *Свинската глава* – терминът в Западна Европа представлява знаме-банер, което е западноевропейски военен похват за вклиняване в противника. В руските летописи е наричан свинска глава. Вероятно тава е малко знаме (през XV в. се различават три вида банера с различен брой участници, оттук се правят предположения и за XIII в.), което е включвало около 35 братя по мненията на: **Бегунов Ю. К., Клейненберг И. Э., Шаскольский И. П.** Письменные источники о Ледовом побоище. – В: Ледовое побоище 1242 г. М.; Л. 1966, 227–228 и **Кирпичников А.** Ледовое побоище 1242 г. (Новое осмысление) - В: Вопросы истории. 1994, № 5. 162-166, 165.

⁸⁴ Западното (естонското) крайбрежие на Топлото езеро.

⁸⁵ Няма единно мнение нито за приблизителния брой на участващите войски, нито за жертвите. На няколко пъти при военното противопоставяне между Новгород и Ливония новгородските и владими́ро-суздальските сили успяват да съберат големи контингенти, например при конфликта от 1218 г. - 15-17 хилядна войска (*Heinricus*, XXII:3); в битката при Раквер 1268 г. - 18 хил. души. Но едва ли случаят е такъв. Ливонските сили са много по-малко отколкото тези, които превземат Изборск и Псков. В случая има набързо събрана войска от естонските братя, защото Орденът по това време води тежка война с курландците. Сведението на РХ за съотношение 60:1 също не е ясно как трябва да се тълкува. Вероятно, както в случая със загубите на ливонците (20 убити и 6 пленени), става въпрос само за братята, без да се броят др. родове войски и съюзници. **Кирпичников А.** Ледовое побоище 1242 г., 1994, 165.

⁸⁶ *Вод* – водската земя в Новгородската република и също района на р. Нарва с населяващите го, родствени на североизточните ести. Латгалия – югоизточна част на съвременна Латвия, на юг от древната област Адзеле. Орденът завладява областта малко преди битката на Чудското езеро и отново я отвоюва през 60-те г. на XIII в.

прибѣгоша в полкъ, князь же въспятися на озеро, Нѣмци же и Чюдъ поидоша по нихъ. Узрѣвъ же князь Олександръ и новгородци, поставиша полкъ на Чюдскомъ озерѣ ¹, на /л.129об./ Узмени, у Воронѣя камени; и наѣхаша на полкъ Нѣмци и Чюдъ и прошибошася свиньею сквозѣ полкъ, и бысть съча ту велика Нѣмцемъ и Чюди. ...; а Нѣмци ту падоша, а Чюдъ даша плеща; и, гоняче, биша ихъ на 7-ми верстѣ по леду до Суболичьскаго берега; и паде Чюди бещисла, а Нѣмецъ 400, а 50 руками яша и приведоша в Новѣгородъ. А бишася мѣсяца априля въ 5, на память святого мученика

честна, и иных с нимъ ⁵² избиша, а иных руками ⁵³ изимаша ⁵⁴, а инѣи ⁵⁵ къ князю прибѣгоша в полкъ. Князь же въспятися ⁵⁶ на озеро; Нѣмци же ⁵⁷ и Чюдъ поидоша по нѣхъ ⁵⁸. Узрѣвъ ⁵⁹ же князь Олександръ и новгородци ⁶⁰, поставиша полкъ на Чюдскомъ озерѣ, на Узменѣ ⁶¹. у Воронѣя камени; и наступиша озеро Чюдское: бяше бо обоих множество много ¹.Бѣ бо тогда день суботный, въсходящю ¹⁵ солнцю ¹⁶; и наихаша ¹⁷ полкъ Нѣмци и Чюдъ, и прошибошася свиньею сквозѣ полкъ, и бысть ту съча велика /л.166об./ Нѣмцомъ ¹⁸ и Чюдѣ ¹⁹, трускъ от копии ²⁰ ломления ²¹ и звукъ от мечнаго съчения ²², яко и морю померзѣшю ²³ двигнутися ²⁴ и не бѣ видѣти леду: покрыло все ²⁵

Александръ и новгородците, поставиха полк на Чудского езеро, на /л. 129об./ Узмен, при Врани камѣк⁸²; и нападнаха полка немците и чюдите и пробиха на свинска глава през полка⁸³, и настана сеч голяма за немците и чудите..., а немците тук паднаха, а чудите побягнаха; и като ги гонеха, избиха ги на 7 версти по леда до Суболическия бряг⁸⁴; и паднаха чюди безброй, а немци 400, а 50 плениха и доведоха в Новгород⁸⁵. И биха се в месец април на 5 (ден), в деня на св. мчнк Клавдий, в събота. Същата година немците пратиха с поклон: „дето без княза сме стигнали (завладели)

л.130 Вод, Луг, Псков, Летгалия с

Клавдия, на похвалу святыя
Богородица, в субботу. Того
же лѣта Нѣмци прислаша с
поклономъ: «безъ князя что
есмы зашли /л.130./ Водъ,
Лугу, Пльсковъ, Лотыгоду
мечемъ, того ся всего
отступаемъ; а что есмы
изъимали мужии вашихъ, а
тѣми ся розмѣнимъ: мы
ваши пустимъ, а вы наши
пустите»; и таль
пльсковскую пустиша и
умиришася. Того же лѣта
князь Ярославъ Всеволодичъ
позванъ цесаремъ
татарьскимъ Батыемъ, иде к
нему въ Орду.

кровию. ...Нѣмци ту падоша, а
Чюдь даша плещи; и гонящися
билъ ³⁴ на 7 ³⁵ веръсть ³⁶ по леду до
Соболичькаго ³⁷ берега; и паде
Чюди бещисла ³⁸, а Немѣць ³⁹
500 ⁴⁰, а иных 50 ⁴¹ руками ⁴² яша и
приведоша в Новъгород. А бися ⁴³
априля ⁴⁴ въ 5, на память святого ⁴⁵
мученика ⁴⁶ Феодула, на ⁴⁷ похвалу
святыя ⁴⁸ Богородица, в субботу. .. и
ведяху их подлѣ конь, иже
именуются ⁵² божии рыторѣ ⁵³.
Яко приближися ⁵⁴ князь ⁵⁵
Александръ къ граду Пскову ⁵⁵,
и ⁵⁶ стрѣтоша ⁵⁷ его ⁵⁸ многъ народ,
а игумены и попове ^A в ризах
такоже стрѣтоша съ кресты и ⁵⁸
пред градом, поюще ⁵⁹ ники, и
вѣрному князю нашему
оружьемъ ¹ крестънымъ
свободити град Псковъ ² от

меч, от всико това ще отстъпим; а
дето сме пленили ваши мъже, ще
ги разменим: ние ще пуснем
вашите, а вие нашите пуснете”⁸⁶; и
псковските заложници пуснаха и се
помириха.

иностранцев рукою
Александровою». ... Того же лета
прислаша ¹² Нѣмци с поклономъ:
«безъ ¹³ князя что есмя зашли ¹³
Водъ ¹⁴, Лугу, Плесковъ, Лотыгоду
мечем, того ся всего отступаемъ; а
что есмя изымалѣ ¹⁵ мужь ваших,
а тыми ¹⁶ ся розминимъ ¹⁷. мы ¹⁸
ваши мужи пустимъ, а вы наши
пустите»; и таль плесковскую ¹⁹
пустиша и умиришася.

В лето 6761 [1253]. Воеваша Литва
волость Новгородскую, и
поимаша с полономъ, и угониша
ихъ новгородци с княземъ
Васильемъ у Торопча; и тако
мъсти имъ кровь христьянская, и
побѣдиша я, и полонъ отымаша

В лето 6761 [1253]. Воеваша ⁴ Литва
волость Новгородскую ⁵, и
пойдоша с полономъ; и угониша
ихъ новгородци ⁶ съ княземъ с ⁷
Васильемъ у Торопча ⁸; и тако
мъсти ихъ ^А кровь ⁹ крестиянь-
ская ¹⁰, и побѣдиша я ¹¹, и полонъ

В година 1253. ⁸⁷ Превзеха
литовците новгородската
земя (*власт*) и взеха пленници, и ги
отведоха с князя Василий до
Торопец; и така отмъсти им кръвта
християнска, и победиха ги, и
отнеха им пленниците и се върнаха

⁸⁷ Събитията се отнасят фактически за 1253/54 мартенска година и ако се съди по разположението на информацията в статията най-вероятно във втората половина на годината. Виж: **Бережков Н. Г.** Хронология... 262 - 263.

и придоша в Новъгородъ здрави.	отъимаша ¹² и приидоша в ¹³ Новъград ¹³ вси ¹⁴ здрави ¹⁴ .	в Новгород здрави.
Того же лѣта придоша Нѣмци подъ Пльсковъ и пожгоша посадъ, но самѣхъ много ихъ пльсковичи биша. И поидоша новгородци полкомъ к нимъ из Новагорода, и они побѣгоша проче. И пришедше новгородци в Новъгородъ, /л.133./ и покрутившеся идоша за Нарову, и створиша волость ¹ ихъ пусу; и Корѣла такоже много зла створиша волости ихъ.	В то же ¹⁵ лѣто приидоша Нѣмци ¹⁶ под Пьсковъ и пожгоша посадъ, нѣ ¹⁷ самых многих пьсковичи ¹⁸ биша. И поидоша новгородци ¹⁹ полкомъ к нимъ из Новаграда ²⁰ , /л.174об./ и они побѣгоша прочъ; и пришедше новгородци ²¹ в Новъград ²² , и покрутившеся идоша за Нарову ²³ , и створиша ²⁴ волость их пусу; и Корила ²⁵ такоже много зла створиша волости ихъ.	Същата година дойдоха немците пред Псков и опожариха посада, но от самите тях много избиха псковичи. И тръгнаха новгородци цял полк към тях от Новгород, и те побягнаха далече. И като се върнаха новгородци в Новгород, и като се обърнаха тръгнаха отатък Нарва, и опустошиха цялата земя; и карелите също много вреди нанесоха на тяхната (немската) земя.
Того же лѣта идоша съ пльсковичи воевать ихъ, и они противу ихъ поставиша полкъ, и побѣдиша я пдъсковичи силою креста	Того же лѣта идоша со ²⁶ пъсковичи ²⁷ воевать ²⁸ ихъ, и они поставиша противу их полкъ, и побѣдиша их новгородци ²⁹ съ	Същата година отидоха с псковци да да плячкосват тяхната земя, и те (немците) срещу тях построиха полк, победиха ги псковци със

⁸⁸ В ливонските източници няма сведения за този поход. Не е ясно откъде точно са дошли немците (дали са кръстоносци или местни васали). По-краткият път е от дорпатското епископство, но вероятно са от Североизточна Естония, западният бряг на Чудското езеро, ако се съди по насоката на ответния удар. За карелите се приема, че са твърде далеч да нападнат Дорпатското епископство. Виж: Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы, 331.

честнаго: сами бо на себе почали
оканънии преступници правды; и
прислаша въ Пльсковъ и в
Новъгородъ, хотяще мира на всеи
воли новгородской и на
плъсковской; и тако умиришася.
...

плесковици ³⁰ силою креста
честнаго: понеже ³¹ бо сами ³¹ на себе
почаша ³² оканнии ³³ преступници ³⁴
правдѣ; и прислаша въ Пъсковъ ³⁵ и в
Новъгород, хотяще мира на всеи
волѣ ³⁶ новгородчкои ³⁷ и на
пъсковской ³⁸; и тако умиришася ³⁹.
...

силата на честния кръст: сами срещу
свои тръгнаха окаяни престъпници
на правдата; и изпратиха (немците)
в Псков и в Новгород *посланици*,
като искаха мир по цялата земя
новгородска и псковска; и така се
помириха⁸⁸. ...

В лѣто 6764 [1255]. Придоша
Свѣи, и ѣмь, и Сумь, и
Дидманъ съ своею волостью
и множество и начаша
чинити городъ на Наровѣ.

В лѣто 6764 [1256]. Приидоша
Свѣя ⁶⁰ и Емь и Сумь ⁶¹ и Дидманъ
со ⁶² своею ⁶³ волостью ⁶³ и
множество рати и начаша чинити
город на Наровѣ. Тогда не бѣше

В година 1255⁸⁹ дойдоха свеи, и ями,
и суоми, и Дидман⁹⁰ със своята
власт/подвластни и множество и
започхаха да правят крепост на река
Нарва⁹¹. Тогава княза го нямаше, и

⁸⁹ Събитията се отнасят за 1256/57 мартенска година. Идването на шведите в Новгородските предели трябва да се датира през пролетта на 1256 г. Виж **Бережков Н. Г.** Хронология... 262 - 263.

⁹⁰ Коалицията включва шведи и зависимото от тях население на Южна Финландия, а за личността на Дидманъ (от немското Теодорих) има много спорове. [Шаскольский, 1978: 214]. Според Матузова/Назарова това е “Дидрих”, който е променен в началото на XIV в. на Дидманд, защото последният е добре известен на преписвача и е в съответствие със статията за 1294 г. Виж **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 332.

⁹¹ Съмнително е, че датчаните и немците се появяват едновременно с шведите на брега. Вероятно информацията в Новгород е твърде объркана за това какво точно се случва на границата. Знае се, че през 50-те години на XIII в. се строи на западния бряг на

Тогда же не бяше князя в Новѣгородѣ, и послаша новгородци в Низъ къ князю по полкы, а сами по своей волости рослаша. Они же оканънии, услышавше, побѣгоша за море. В то же лѣто ...	князя в Новѣгородѣ, и послаша новгородци ¹ в Низъ ко ² князю по ³ полкы, а сами розослаша ⁴ по своей волости, такоже ⁵ копяще полкы ⁶ . Они же, оканнии ⁷ , услышавше, побѣгоша за море.	пратиха новгородци в Низовската земя (в Поволжието) до княза за войска, а сами по своята земя распратиха (да събират). Ония, окаяните, като чуха, побягнаха отатък морето ⁹² .
В лѣто 6770 [1262]. ...	В лѣто 6770 [1262]...	В година 1262. ⁹³ ...
Того же лѣта, въ осенинѣ, идоша новгородци съ княземъ Дмитриемъ Александровичемъ	Того же ⁵⁵ лѣта ⁵⁶ . въ сенинѣ ⁵⁷ , идоша новгородци ⁵⁸ съ княземъ своимъ съ Дмитриемъ ⁵⁹ съ	Същата година, през есента, отидоха новгородци с княз Дмитрий Александрович ⁹⁴ с голяма войска

реката, срещу мястото, където шведите се събират да построят своя крепост. Тази хипотеза се потвърждава и от това, че княз Александър рязко сменя посоката на своя поход от “На Чюдъ” – т.е. Естония към Южна Финландия – “на Емъ”. Поради всичко това вероятно в пределите на Новгород имаме само контингент на шведи и фини. Виж **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 333.

⁹² И. Шасколский обяснява бързото отстъпление на шведите с уплахата от новгородските приготовления за защита. [Шасколский, 1978: 214]. Но по-вероятно липсата на поддръжка от страна на ливонците, които считат тези земи за свои, ги кара да отстъпят. Виж **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестоносцы, 333. - *бел. авт.*

⁹³ 1262/ 1263 мартенска година. Виж **Бережков Н. Г.** Хронология... 262-263.

⁹⁴ Княз Дмитрий Александрович, син на княз Александър Ярославич. Той е известен с това, че се опитва през 70-те г., когато е княз на Новгород, да построи своя силно укрепена резиденция в Копорието, поради което среща силна новгородска съпротива.

великимъ полкомъ подъ Юрьевъ;
 быше тогда и Костянтинъ князь,
 зять Александровъ, и Ярославъ,
 брат Алекса/л.139./ндровъ, съ
 своими мужи, и Полотъскыи
 князь Товтивилъ, с ним полочанъ
 и Литвы 500, а новгородского
 полку бещисла, толко богъ вѣсть.
 И быше град твердъ Юрьевъ, въ 3
 стѣны, и множество людии в

Александровицемъ ⁶⁰ великимъ
 полкомъ под Юрьевъ; и быше
 тогда и Костянтинъ ¹ князь ², зять
 Александровъ, /л.178./ и брат
 Александровъ Ярославъ, съ
 своими мужи, и Полочъскыи ³
 князь Товтивилъ, а с нимъ
 полочанъ и Литвы 500 ⁴, а
 новгородчкого ⁵ полку бещисла ⁶,
 толко ⁷ богъ вѣсть. И быше град ⁸

пред Юриев (Дорпат)⁹⁵. Беше тогава и
 княз Константин⁹⁶, зет на Александър,
 и Ярослав, брат на Александър, със
 своите дружини, и полоцкий княз
 Товтивил⁹⁷, с него псковци и литовци
 500 души, а новгородският полк (беше)
 безброй, само Бог знае колко. И беше
 крепост здрава Юриев, с 3 стени⁹⁸, и
 много хора в него всякакви, и бяха си
 построили здрава защита на

⁹⁵ В историографията има различни мнения относно целите на този поход, които може да се обобщят в: 1) Трябва да се реализира потенциала на събралата се голяма войска; 2) Успешният поход може да изгладя отношенията между новгородците и княза относно създадените на територията на Новгород от Златната Орда списъци (за данъчно облагане) и съответното въстание срещу това от 1259 г.; 3) Важно е да изпълнят съюзническите си задължения спрямо Литва, поради страха им от съюз на Миндаугас с Ордена. А Дорпат е избран поради неговото богатство като търговски център. В Житието е дадена обратна хронология на събитията за разлика от НПЛ. Първо е пътуването на Ал. Ярославич до Ордата, за да отмени участието на руски континенти в планирания от Златната Орда поход в Иран и после походът срещу Ливония. Вероятно това е по-логичното развитие на ситуацията. Иначе едва ли Александър би оставил 9-годишният си син да води толкова голяма войска на поход. - *бел. авт.*

⁹⁶ Неизвестен княз, но поставен между синовете и братята на Ал. Ярославич, може само да предположим високия му ранг.

⁹⁷ Товтивил, Таутвила – един от самогитските (жаметийските) князе, който в 40-те г. опитва да укрепи своята власт, опирайки се на Ордена и Рига, а по-късно е техен противник. Напада многократно руските земи. Първият литовски княз в Полоцк (1246-48 г.), води независима политика от княз Миндаугас и има чести конфликти с него. След неговото убийство в 1263 г. влиза в спора за трона му и е убит от княз Трениота (Treniota) в 1264 г.

⁹⁸ Има се предвид градските стени, а не замъка.

немъ всякихъ, и бяху пристроили
собѣ брань на градѣ крѣпку; но
честнаго креста сила и святой
Софѣи всегда низлагаетъ
неправду имѣющихъ: тако и сии
град, ни во чтоже твердость та
бысть, но помощю божиею
одинымъ приступлениемъ взять
бысть, и люди многы града того
овы побиша, а други изымаша
живы, а инии огнемъ пожжени, и
жены ихъ и дѣти; и взяша товара
бецисла и полона; а мужа добра
застрѣлиша с города, и Петра
убиша Мя/л.139об./сниковича. И
приде князь Дмитрии в
Новѣгородъ со всѣми новгородци
съ многымъ товаромъ

твердѣ ⁸ Гюргевъ, въ 3 ⁹ стѣны, и
множество людии в немъ
всякихъ ¹⁰, и ¹¹ бѣше ¹¹
пристроилъ ¹² собѣ ¹³ брань на
градѣ крѣпку; нѣ честнаго креста
сила и святѣи Софѣи ¹⁴ всегда
низлагаетъ ¹⁵ неправду имѣющихъ:
такъ ¹⁶ и ¹⁷ сии град, ни во чтоже
твердость его ¹⁷ бысть, нѣ ¹⁸
помощю божиею единымъ ¹⁹
приступлениемъ взять бысть, и
люди многы града того овыхъ ²⁰
побиша, а другыя изымаша ²¹
живы, а инии ²² огнемъ пожжены,
и жены и дѣти ихъ; и взяша товара
бецисла ²³ и полона; а мужа
добра застрѣлиша с города, и
Петра убиша ²⁴ Мясниковица ²⁴. И
прииде князь Дмитрии ²⁵ всѣ ²⁶
здравъ в ²⁷ великыи Новѣградъ ²⁷
со ²⁸ всими ²⁹ новгородци ³⁰ и

крепостта; но силата на честния крѣст
и света Софѣи винаги побеждава
неверниците: така и тази крепост,
нищо не остана от непобедимостта ѝ,
но с помощта Божия с един пристѣп
бе превзета, и много хора в този град
избиха, а други плениха живи, и
други с огън изгорени, и жените, и
децата, и богатството им безчетно
плен; а мъжете (воини) застреляха от
крепостта (на крепостната стена), и
Петър убиха Масникович. И се върна
князь Дмитрий в Новгород с всички
новгородци с много плячка.

сѣмногымъ товаромъ.

В лѣто 6771 [1263]. ...

Того же лѣта в Литвѣ бысть мятежъ, богу попущѣю на нихъ гнѣвъ свои: вѣсташа сами на ся, и убиша князя велика Миндовга свои родници, свѣщавшеся отаи всѣхъ. Того же лѣта роспрѣвшеся убоици Миндовгови о товаръ его, убиша добра князя Полотъского Товтивила, а бояры полотъскыя исковаша, и просиша у полочанъ сына Товтиви/л.140об./лова убити же; и онъ вбѣжа в Новѣгородъ с мужи своими. Тогда Литва посадиша свои князь в Полотъскѣ; а полочанъ пустиша, которыхъ изѣимали с княземъ яхъ, а миръ взяша.

В лѣто 6/л.178об./771 [1263]...

Того же лѣта и ⁸ в Литвѣ бысть мятежъ ⁸, богу попущѣю ⁹ на них гнѣвъ свои: вѣсташа сами на ся, убиша князя велика ¹⁰ Миндовга свои сродници, свѣщавшеся ¹¹ отаи всѣхъ. Того же лѣта роспрѣвшеся ¹² убоици Миндовговѣ ¹² о товаръ ¹³, убиша добра князя Полотскаго ¹⁴ Товтивила, а бояры полочъскыя ¹⁵ исковаша, и просиша у полочанъ сына Товтивилова убити ¹⁶; и онъ убѣжа ¹⁷ в Новѣгород с мужи своими. Тогда Литва посадиша своего ¹⁸ князя ¹⁹ в Полочъкѣ ²⁰; а полочанъ пустиша, коих бяху ²¹ поималѣ с княземъ их ²¹, и миръ

В година 1263...

Същата година имаше метеж и в Литва, ... вѣстанаха сами срещу себе си, и убиха великия княз Миндовг неговѣ родници, които се свѣщавали (направили заговор) тайно от всички. Същата година се скараха убийците на Миндовг за неговото наследство, убиха добрия княз полоцки Товтивил, полоцките бояри оковаха, и искаха от полочани сина на Товтивил да го убият; и той избяга в Новгород с дружината си⁹⁹.

Тогава Литва сложи свой княз в Полотск, а пленените с княза полочани пуснаха, и настана мир.

⁹⁹ Летописният разказ е за свалянето на Миндовг (рус., Миндаугас - лит., 1236-1263) и борбата за неговото наследяване.

	взяша.	
В лѣто 6775 [1267]. ...	В лѣто 6775 [1267]. ...	В година 1267 ...
Того же лѣта ходиша новгородци съ Елефѣрьемъ Сбыславичемъ и с Доумонтомъ съ плъсковичи на Литву, и много ихъ повоеваша, и приѣхаша вси здорови.	Того же лѣта ходиша новгородци ⁴¹ съ Еулферьемъ ⁴² Сбыславицемъ ⁴³ и с Домонтом, со ⁴⁴ псковичи ⁴⁵ на Литву, и много ихъ повоеваша, и приидоша вси здрави.	Същата година тръгнаха новгородци с Елефери Сбиславич и с Довмонт с псковичи срещу Литва, и много ги разориха, и се върнаха всички здрави
В лѣто 6776 [1268]. Сдумаша новгородци с княземъ своимъ Юрьемъ, хотѣша ити на Литву, а инии на Полтескъ, а инии ¹ за Нарову. И яко быша на	В лѣто 6776 [1268]. Сдумаша ⁴⁶ новгородци ⁴⁷ съ княземъ своимъ съ ⁴⁸ Юрьемъ, хотѣша ити на Литву; и яко быша на Дубровнѣ, бысть распрѣ, инѣи ⁴⁹ хотѣша на	В година 1268 ¹⁰⁰ . Събраха се да мислят новгородци с княза си Юрий ¹⁰¹ , искаха (едни) да тръгнат срещу Литва, а други – срещу Полотск, а други – отатък Нарова. И когато

¹⁰⁰ Възобновяването на военните действия между северните руски княжества и Ливония се отнася за 6776 (1268/69) мартенска година. Вероятно началото на статията се отнася за миналата мартенска година. Според повечето изследователи първият поход срещу Везенбург е през късното лято или есента на 1267 г. Вторият поход започва на 23 януари 1268 г. или това е още 6775 мартенска година. Това се потвърждава и от псковските летописи (П2Л: 22; П3Л: 84), които също дават 6775 мартенска година за похода. Вече самото завръщане на войските е в началото на март 1268 г. и това е началото на 6776 г. Виж **Бережков Н. Г.** Хронология... 272 – 273. - *бел. авт.*

¹⁰¹ Княз Юрий Андреевич, син на Ал. Ярославич, става княз на Новгород не по-рано от края на 1266 до средата на 1267 г., след като княз Ярослав Ярославич се връща “на Низ” (Низовието, Владимиро-Суздалското княжество). Поради неуспеха на първия поход княз Юрий е сменен. Вероятно Юрий не е привърженик на активна военна политика срещу Ливония, което се потвърждава и от летописеца (по-долу), че бяга във втората битка при Ракевер (самият летописец не е сигурен дали не е предателство или просто бягство). - *бел. авт.*

Дубровнѣ, бысть распря, и
въспятишася и поидоша за
Нарову къ Раковору, /л.143об./ и
много в земли ихъ потратиша, а
города не взяша; застрѣлиша же
с города мужа добра Федора
Сбыславича и инѣхъ 6 человекъ;
и приѣхаша здорови. Того же
лѣта сдумавше новгородци с
посадникомъ Михаиломъ,
призваша князя Дмитрия
Александровича ис Переяславля
с полкы, а по Ярослава послове
послаша; и посла Ярославъ в себе
мѣсто Святъслава с полкы. И
изискаша мастера порочныѣ, и
начаша чинити пороки въ

Литву, а инии на Полтескъ, а
инии за Нарову ⁵⁰, въспятишася ⁵¹
и поидоша за Нарову ⁵² къ
Раковору, и много земли их
потратиша, а города не взяша; и
застрѣлиша с города мужа добра
Федора Сбыслаглица ⁵³, иных ⁵⁴
человекъ 6 ⁵⁵; и ⁵⁶ приѣхаша ⁵⁷ вси
здрави ⁵⁸. Того же лѣта
сдумавше ⁵⁹ новгородци ⁶⁰ с
посадникомъ Михаиломъ,
призваша князя Дмитрия ⁶¹
Александровича ис Переяславля с
полкы, а по Ярослава послаша; и
Ярославъ въ свое ⁶² мѣсто посла ⁶³
Святослава с полкы.
Изыскаша масторы ¹ порочоныя ², и

бяха на Дубровна, настана разпра¹⁰²,
и върнаха се и тръгнаха отатък
Нарова към Раковор¹⁰³ и много тяхна
земя разориха, а крепости не
превзеха; застреляха от крепостната
стена воин добър на име Федор
Сбиславич и други 6 души; и се
върнаха здравии.
Същата година намислиха
новгородци с посадника Михаил да
извикат княз Дмитрий
Александрович от Переяславъ с
войска, а за Ярослав пратиха
посланици; и изпрати Ярослав
вместо себе си Светослав с войска. И
търсеха майстори, и започнаха да
поправят стенобойните машини във

¹⁰² Отпращането на войските към Дубров (южен Новгород) е показателно за намерението да нападнат литовците. Коя е причината за внезапната промяна не е ясно. Възможно е да разбират за приготвянията на магистър Ото фон Лютенберг (1266–1270) за пристигането на голяма кръстоносна армия в Ливония през лятото/есента на 1267 г. - *бел. авт.*

¹⁰³ Wesenberg нем. Везенберг, ест. Раквере, рус. Раковор – датска крепост от 1252 г. за контрол на областта Вирумаа (Вирония, Вирлянд), Североизточна Естония.

владычни дворѣ. И прислаша	начаша чинити пороки ³ во 4	Владичин двор.
Нѣмци послы своя, рижане,	владычнѣ дворѣ. Прислаша	И изпратиха немците посланици
вельяжане, юрьевци и изъ инѣхъ	Нѣмци послы своя ⁵ , рижанѣ ⁶ ,	свои, рижани, вележани, юриевци и

¹⁰⁴ Посолството е съставено от: *Рижани* - представители на рижкия архиепископ; *Юриевци* – на дорпатския епископ; *Веляжани* – представители на Ордена от крепостта Фелин. То отстъпва на Новгород две области: Ревал или *Коливанци* – жители на областта (с център датския замък Ревал) и Вирумаа или *Раковорци* – жители на областта с център крепостта Раквере. Много умел ход на ливонската дипломация, който позволява да се насочи нападението на новгородските войски срещу датска Естония, като по този начин не се разпиляват войски в други направления за предполагаеми удари. Не е изключено и да са знаели за разногласията по въпроса за насоката на удара. - бел. авт.

¹⁰⁸ Архиепископа на Рига Алберт II Зуербеер (1253–1273) и епископа на Дорпат Александър (1263 – 1268), който пада в предстоящата битка (РХ, стих 7616). *Божиихте боляри* – братята от Ливонския Орден.

¹⁰⁶ Михаил Ярославич, син на Великия княз Ярослав Ярославич, княз на Твер, убит в Ордата в 1318 г. Довмонт - литовският княз Даумантас, роднина на Миндаугас. Бяга в Рус в началото на междуособиците през 1263 г. и през 1265 г. приема православието в Псков (с християнското име Тимофий). От 1266 г. до 1299 г. е княз на Псков, многократно сражаващ се с литовците, ливонците и в междуособиците на Новгород.

¹⁰⁷ Кегола – р. Койл, на 7 версти от Раквере.

¹⁰⁸ Това противоречи на данните от РХ, ст. 7597, според която братята са само 34 и следователно рицарският клин е съставен от един банер – знаме. Най-вероятно просто определението “голяма” произлиза от силата му, а не е съотносимо със западноевропейските понятия. - бел. авт.

¹⁰⁹ За бягство на част от руската войска съобщава и РХ, ст. 7615-7622. Заедно с това летописецът, за да не приема страна в споровете между двете противостоящи групи (едните поддържащи княз Димитрий, а другите княз Юрий), сам подлага на съмнение това сведение.

¹¹⁰ Сиропустна неделя може да се падне при Пасха на 8 април. Тази дата съответства на Пасхата през 1268 г.

¹¹¹ Вероятно в обоза са и обсадните машини и те са нападнати от отряд ливонци, а не от голям банер.

¹¹² В Римуваната Хроника се казва, че ливонците са победители (РХ: 7661-7671), но повечето изследователи приемат, че и двете страни претърпяват огромни загуби и няма ясно изразен победител. - бел. авт.

городовъ, с лествю глаголюще:
«намъ с вами миръ;
перемогаитеся с колыванци и съ
раковорци, а мы к нимъ не
приставаемъ, а крестъ цѣлуемъ».

И цѣловаша послы крестъ; а тамо
ѣздивъ Лазоръ Моисиевичъ
/л.144./ водилъ всѣхъ ихъ къ
кресту, пискуповъ и божиихъ
дворянъ, яко не помогати имъ
колыванцемъ и раковорцемъ; и
пояша на свои руцѣ мужа добра
из Новагорода Семьюна,
цѣловавшие крестъ. И
совкупившеся вси князи в
Новъгородъ: Дмитрии,
Святъславъ, брат его Михаило,
Костянтинъ, Юрьи, Ярополкъ,
Довмонтъ Пльсковъскыи, и инѣхъ
князии нѣколько, поидоша к

вельяжанѣ ⁷, юрьевци и из ыных
городовъ, с лествю ⁸ глаголюще:
«намъ с вами миръ;
перемогаитеся с колыванци и ⁹ с
раковорци ⁹, а мы к нимъ не
приставаемъ, а крестъ цѣлуемъ».

И целоваша ¹⁰ послы /л.181./
крестъ; а тамо ѣздивъ, Лазаръ
Моисѣвич ¹¹ водилъ их ¹² къ
кресту, пискуповъ и божиихъ
дворянъ, яко не помогати имъ
колыванцомъ ¹³ и раковорцемъ; и
пояша на свои руки мужа добра
из Новагорода Семьюна,
цѣловавшие крестъ. И
совокупившеся ¹⁴ вся княжения ¹⁵ в
Новъгород: Дмитрии, Святославъ,
брат его Михаилъ, Костянтинъ,
Юрьи, Ярополкъ, Домонтъ ¹⁶
Плесковъскыи ¹⁷, и иных князь
нѣколько, поидоша к Раковору ¹⁸

от други градове, с измама: «идваме
с мир, вие идете и подчинете
коливите и раковерите, а ние няма
да ги нападаме, кълнем се в
кръста”^{.104}

И целуваха кръста пратениците; като
отиде там, Лазар Моисеевич води
всички при кръста – епископите и
божиите рицари (*братя*)¹⁰⁵ – да не
помагат на коливите и раковерите; и
вдигнаха на ръце знатния мъж от
Новгород Семьон, като целуваха
кръста (полагаха клетва). И събраха
се всички князе в Новгород:
Дмитрий, Святослав, брат му
Михаил, Константин, Юрий,
Ярополк, Довмонт Псковски¹⁰⁶ и
други няколко князе, тръгнаха към
Раковор в януари на 23; и като
влязоха в земята им, разделиха се на

Раковору мѣсяца генваря 23; и
яко внидоша в землю ихъ, и
роздѣлишася на 3 пути, и много
множество ихъ воеваша. И ту
наѣхаша пещеру непроходну, в
неиже бѣше множество Чюди
влѣзше, и бѣше нѣлзѣ ихъ взяти,
и стояша 3 дни; тогда мастеръ
порочный хитростью пусти на ня
воду, Чюдъ же побѣгоша сами
вонъ, и исѣкоша ихъ, а товаръ
новгородци князю
Дми/л.144об./трию всь даша.
И оттолѣ поступиша к Раковору; и
яко быша на рѣцѣ Кѣголѣ, и ту
усрѣтоша стоящъ полкъ
нѣмецскыи; и бѣ видѣти якои
лѣсь: бѣ бо съвкупилася вся
земля Нѣмецская. Новгородци
же не умедляче ни мало,
пойдоша к нимъ за рѣку, и

мѣсяца генваря въ 23; и яко
внидоша в землю их, и
раздѣлишася на три пути, и
много множество ¹⁹ их воеваша. И
ту наихаша ²⁰ пещеру непроходну,
в неи же бѣше много Чюди и ²¹
влѣзше, и ²² бѣше ²² нѣлзѣ ²³их
взяти, и стояша 3 ²⁴ дни; тогда
мастеръ порочный хитростню
перѣд них воду, Чюдъ же
побѣгоша сами вонъ, исѣкоша ²⁵
ихъ, а товаръ новгородци ²⁶ князю
Дмитрию ²⁷ всь ²⁸ отдаша. И
оттолѣ поступиша къ Раковору; и
яко быша на рѣцѣ Кѣголѣ, и ту
устрѣтоша ²⁹ стоящъ ³⁰ полкъ
нѣмечкои ³¹; и бѣ видѣти якои
лѣсь: бѣ бо совокупилася вся ³²
земля Нѣмечкая ³³.
Новгородци ³⁴же не умедляче ни
мало, пойдоша къ нимъ за рѣку, и

3 посоки, и ги разориха и
разграбиха. Тогава стигнаха една
непроходима пещера, в нея много
чуди бѣха влезли, и не можеха да ги
хванат, и стояха три дни; тогава един
майстор на стенобитните машини с
хитрост пушна срещу тях вода,
чудите побягнаха сами навън, и ги
посякоха, а всичкото им имущество
новгородци предадоха на княз
Дмитрий.

И след това тръгнаха към Раковор; и
когато стигнаха на река Кегола¹⁰⁷,
срещнаха немски полк, който
стоеше тук; и изглеждаха като че е
гора – бѣха се събрали от цялата
немска земя. Новгородци, без ни
най-малко да се бавят, тръгнаха към
тях отатък реката, и започнаха да

начаша ставити полкы:
плъсковичи же сташа по правои
руцѣ, а Дмитрии и Святъславъ
сташа по праву же выше, а по
лѣву ста Михаило, новгородци
же сташа в лице желѣзному
полку противу великои свиньи.

И тако поидоша противу собѣ; и
яко съступишася, бысть страшно
побоище, яко не видали ни отци,
ни дѣди. И ту створися зло
велико: убиша посадника
Михаила, и Твердислава
Чермного, Никифора
Радятинича, Твердислава
Моисиевича, Михаила
Кривцевича, Ивача, /л.145./
Бориса Илдятинича, брата его
Лазоря, Ратшю, Василя
Воиборзовича, Осипа, Жирослава

начаша ставити полкы;
плесковици ³⁵ и ³⁶ сташа по
правои руцѣ, а Дмитрии ³⁷ и
Святославъ сташе ³⁸ по праву ³⁹
же ³⁹ выше, а по лѣвую ста
Михаилъ, /л.181об./ новгородци ⁴⁰
же сташа в лице ⁴¹ желѣзному
полку противу ⁴² великои
свиньи ⁴³. И тако поидоша
противу себѣ; и яко съступишася,
и тако бысть ⁴⁴ страшно ⁴⁴
побоище, яко же ⁴⁵ не видали ⁴⁶ ни
отци ⁴⁷, ни дѣди ⁴⁸. И ту створися ⁴⁹
зло велико: убиша посадника
Михаила, Твердислава
Чермного ⁵⁰, Никифора
Радятиница ⁵¹, Твердислава
Моисиевича, Михаилу ⁵²
Кривцевича ⁵³, и Ивана ⁵⁴, Бориса
Илдятинича ⁵⁵, брата его Лазаря,
Ратшю ⁵⁶, Василя Воиборзовица ⁵⁷,

разполагат полковете: псковичи
застанаха от дясната страна, а
Дмитрий и Светослав застаха от
дясно по-нагоре, а на лявата страна
застана Михайло, новгородци пѣк
застанаха в лице срещу железния
полк срещу голямата свиня¹⁰⁸.

И така тръгнаха един срещу друг; и се
започнаха да се бият, и беше страшна
битка, каквато не са виждали нито
бащите, нито дедите. И тук стана
голяма беда: убиха посадника
Михаил, и Твердислав Черни,
Никифор Ладятинич, Твердислав
Моисиевич, Михаил Кривчевич, Ивац,
Борис Илдетинич, брат му Лазар,
Ратша, Васил Воиборзович, Осип,
Жирослав Драгомилович, Пороман
Подвоиски, Полюд и много други
знатни боляри, и други черни

Дорогомиловича, ² Поромана
Подвоиского, Полюда, и много
добрых бояръ, а иных черныхъ
людии бещисла; а иныхъ без
вѣсти не бысть: тысячьского
Кондрата, Ратислава
Болдыжевича, Данила
Мозотинича, а иныхъ много, богъ
и вѣсть, а плъскович такоже и
ладожанъ; а Юрьи князь вда
плечи, или перевѣтъ былъ в немъ,
то богъ вѣсть... пособи богъ
князю Дмитрию и новгородцемъ,
мѣсяца ферваря 18, на память
святого отца Лва, в субботу
сыропустную; и гониша ихъ,
бьюче, и до города, въ 3 пути, на
семи версть, якоже не мочи ни
коневѣ ступити трупиемъ. И тако
въспятишася от города, и узрѣша
иныи полчищъ свинью великую,

Осипа ⁵⁸, Жирослава
Дорогомиловица ⁵⁹, Поромана
подвоискаго ¹, и Полюда, и много
добрых бояръ, а иных черныхъ
бещисла ² людии ²; а и ³ иных без
вѣсти не бысть: тысячконого ⁴
Кондрата, и Ратислава
Болдыжевица ⁵, Данила
Мозотиница ⁶, а и ⁷ иных много,
и ⁸ богъ вѣсть, а плесковиць ⁹
такоже ¹⁰ и ладожанъ ¹⁰; а Юрьи
князь вдасть ¹¹ плече ¹², или
перевѣтъ былъ в немъ, или богъ ^A
вѣсть. ... пособи богъ князю
Дмитрию ⁵⁹ и новгородцомъ ⁶⁰,
мѣсяца февраля въ 18, на память
святого ⁶¹ отца Лва, в субботу ¹
сыропустной ² недѣль ³; и гониша
их, бьюще ⁴, до ⁵ города, въ три
пути, на ⁷ ⁶ верьсть ⁷, якоже не
мощи коневѣ ⁸ ступити

безброй; и други пропаднаха без вест:
хиландника Кондрат, Ратислав
Болдижевич, Данил Мозотинич, и
други много, бог само знае, а
псковичи също и ладожани; а Юрий
князь побягнал, или в заговор, или Бог
знае¹⁰⁹....

И помогна Бог на княз Дмирий и на
новгородци през месец февруари на
18, ... в Събота сиропусна¹¹⁰; и
гониха ги и ги избиваха чак до
крепостта, от три страни, на
протежение на седем версти, така че
не можеха конете да стъпят от
трупове. И така се върнаха обратно

которая бѣше вразилася въ
возники новгородскыѣ; и
хотѣша новгородци на нихъ
ударити, но инии рекоша: «уже
есть велми к ночи, еда како
смятемся и побиемся сами»; и
тако /л.146об./ сташа близъ
противу собѣ, ожидающе свѣта.
Они же оканьнии
крестопреступници, не
дождавъше свѣта, побѣгоша.
Новгородци же стояша на
костехъ 3 дни, и приѣхаша в
Новъгородъ, привезоша братию
свою избѣеныхъ, и положиша
посадника Михаила у святой
Софѣи. ...

трупемъ ⁹. И тако въспятишася ¹⁰
от города, /л.182об./ и узриша ¹¹
иныи ¹² полкъ ¹³ свинью ¹⁴
великую, коя бѣше вразилася в
повозникъ ¹⁵ новгородчкыи ¹⁶; и
хотѣша новгородци ¹⁷ на нихъ
ударити, нъ ¹⁸ инии ркоша: «уже
есть ¹⁹ велми ²⁰ к ноци ²¹, егда
како смятемся и побиемся сами»;
и тако сташа близъ противу себѣ,
ожидающе свѣта. И тако
оканнѣи ²² преступници ²³
кресту ²³, не дождавъше ²⁴ свѣта,
побѣгоша. Новгородци ²⁵ же
сташа ²⁸ на костехъ 3 ²⁷ дни, и
приидоша въ Новъгород,
привезоша ²⁸ братью ²⁹ свою
избиеных, и положиша
посадника Михаилу ³⁰ у святѣи
Софѣи ³¹. ... И ³⁹ даша
посадничество ³⁹ Павши ⁴⁰

от крепостта, и видяха други
пѣлчица голяма свинска глава, която
се бѣше вклинила в новгородския
обоз¹¹¹; и искаха новгородци да ги
ударят, по някои рекоха: “вече е
доста тъмно, ще се обѣркаме и ще се
избием сами”; и така застанаха
близо едни срещу други, в очакване
да се развидели. Онези окаяни
клетвопрестъпници, като не
дочакаха разсъмването, побягнаха.
Новгородци стояха на бойното поле
3 дни, и се върнаха в Новгород,
докараха обратно своите избити
братя, и положиха посадника
Михаил до “Св. София”¹¹²

Онаныничю ⁴¹; а тысячкого ⁴² не
даша никомуже, чи ⁴³ буде ⁴³
Кондратъ живъ.

В лѣто 6777 [1269]. Придоша
Нѣмци в силѣ велицѣ подѣ
Пльсковѣ в недѣлю Всѣхъ святыхъ,
и приступиша к городу, и не
успѣша ничтоже, но большую
рану въсприяша, и стояша 10
днии. Новгородци же съ /л.147./
княземъ Юрьемъ погонишася по
нихъ, инии на конихъ, а инии в
насадѣхъ поѣхаша вборзѣ; и яко
увѣдаша Нѣмци новгородскыи
полкъ, побѣгоша за рѣку.
Новгородци же приѣхаша въ
Пльсковѣ, и взяша миръ чресъ

В ⁴⁴ лѣто 6777 ⁴⁴. [1269] Приидоша
Нѣмци в силѣ велицѣ под
Плесковѣ в недѣлю ⁴⁶ на всѣхъ
святыхъ, и приступиша къ
городу ⁴⁶, и не успѣша ничтоже,
нѣ ⁴⁷ болшою ⁴⁸ рану
въсприяша ⁴⁹, и стояша днии 10 ⁵⁰.
Новгородци ⁵¹ же съ княземъ
Юрьемъ погонишася ⁵² по нихъ,
инѣи ⁵³ на конехъ ⁵⁴, а инѣи ⁵⁵ в
носадехъ ⁵⁶ поѣхаша ⁵⁷ вборзѣ ⁵⁷; и
яко увѣдаша ⁵⁸ Нѣмци
новгородскыи ⁵⁹ полкъ, побѣгоша
за рѣку. /л.183./ Новгородци ⁶⁰ же

В година 1269. Дойдоха немците с
голяма войска пред Псков в Неделя
на вси светии¹¹³, и нападнаха
крепостта, и не успяха в нищо, но
голяма загуба претърпяха, и стояха
10 дни. Новгородци с княз Юрий ги
подгониха/преследваха, някои на
коне, някои в насади (лодки)
тръгнаха бързо; и като разбраха
немци за новгородския полк,
побягнаха отатък реката.
Новгородци пристигнаха в Псков, и
получиха мир с тези отатък реката
за цялата земя новгородска¹¹⁴.

¹¹³ 6777 мартенска година е от 1 март 1269 г. до 28 февруари 1270 г. Сиропустната неделя започва на 19 май. Виж **Бережков Н. Г. Хронология...273.**

¹¹⁴ Сключено е примирие, което взема предвид границата от 1224 г., обаче и двете страни нямат намерение да го спазват и събират войски за продължаване на войната.

рѣку на всеи воли новгородьскои. Того же лѣта приѣха князь Ярославъ в Новѣгородъ, и нача жалити: «мужи мои и братья моя и ваша побита; а вы розъратилися с Нѣмци», на ² Жирослава Давыдовича и на Михаила Мишинича и на Юрья Сбыславича, хотя ихъ лишити волости. Новгородци же стаща за них; князь же хотѣ из города ѣхати ¹. Новгородци же кланяхуся ему: «княже, тѣмъ гнѣва отдаи, а от нас не ѣзди»;	приихаша ⁶¹ въ Плесковъ и взяша ⁶² миръ чресъ ⁶³ рѣку на всеи волѣ новгородчкои ⁶⁴. Того же лѣта прииде князь Ярославъ в Новѣгород, и нача жалити: «мужи мои и братья ⁶⁵ ваши ⁶⁶ побита; а вы розъратилися ⁶⁷ с Нѣмци», и на ^A Жирослава Давыдовица ⁶⁸ и на Михаила Мишинича и ⁶⁹ на Ельферья ⁷⁰ Сбыславича ⁶⁹, хотя их лишити волости. Новгородци ¹ жеВперѣдх; и ² князь ² хотяше ³ ѣхати ⁴ из города. Новгородци ⁵ же кланяхуся ему: «княже, тѣмъ ⁶ гнѣва отдаи, а от нас не ѣзди» ⁷; и	В същата година дойде княз Ярослав в Новгород, и започна да ги оплаква: “моите мъже и братя ваши са избити; а вие сте тръгнали да се биете с немците”; понеже беше гневен на Жирослав Давидович и Михаил Мишинич, и Юрий Сбиславич¹¹⁵, искаше да ги лиши от земите им. Новгородци се застъпиха за тях; тогава князът щеше си тръгне от града. Новгородци му се кланяха: “княже, излей гнева си на тях, нас не оставяй/от нас не си тръгвай”, още не бяха се добре помирили с
--	--	--

¹¹⁵ Вероятно *тиуни* (управители на административни единици в Новгород), които инициират помощ за обсадения Псков и ново нападение над Ливония.

¹¹⁶ Договорът потвърждава отново границата от 1224 г. между Ливония и Новгород. Причина за внезапната промяна на плановете на ливонците е нападението от о. Йозел (Сааремаа) и заплахата руските войски да бъдат подкрепени от отрядите на баскака Амраган (който описва домакинствата в северните княжества за вземането на данък). Така е избегната война на два фронта. Подписването на договора е в началото на февруари 1270 г., т.е. края на 6777 мартенска година. Виж **Матузова В. И., Назарова Е. Л.** Крестonosцы, 344, бел. № 10.

еще бо не добрѣ ся бяху умирили
с Нѣмци. Князь же того не
послуша и поѣха проче. И
послаша владыку /л.147об./ с
вятшими мужи с молбою, и
въспятиша и с Броньници. Тогда
же даша тысячское Ратибору
Клуксовичю по княжи воли,
Того же лѣта, на зиму, князь
Ярославъ, с новгородци сдумавъ,
посла на Низовьскую землю
Святъслава полковъ копить, и
совкупи всѣх князии и полку
бещисла, и приде в Новъгородъ;
и бяхе ту баскакъ великъ
володимирьскыи, именемъ
Амраганъ, и хотѣша ити къ
Колываню. И увѣдавшие Нѣмци,
прислаша послы с молбою:
«кланяемся на всеи воли вашей,
Норовы всеи отступаемся, а

еще бо не добрѣ ся бяху
умирилѣ ⁸ с Нѣмци. Князь же того
не послуша и поихаше ⁹ прочь. И
послаша владыку с вятшими ¹⁰
мужи с молбою, и въспятиша
его ¹¹ с Броньници ¹². Тогда же
даша тысячкое ¹³ Ратибору
Клуксовичю ¹⁴ по княжи воли.
Того же лѣта, на зиму, князь ¹⁵
Ярославъ, с новгородци ¹⁶
сдумавъ, посла Святослава на
Низовьскую ¹⁷ землю плъковъ ¹⁸
копить, и совокупи ¹⁹ всю князью
и полку бещисла ²⁰, и приведе ²¹ в
Новъгород; и ту бяхе баскакъ
великыи ²² володимирьскыи ²³,
именемъ Амраганъ, и хотѣша ити
къ ²⁴ Колываню. И увѣдавшие
Нѣмци, прислаша послы с
молъбою ²⁵: «кланяемся на всеи
воли ²⁶ вашей, Норовѣ ²⁷ всеи

немците. Князьт не чу това и си
тръгна. И изпратиха владиката с
най-знатните мъже с молба, и
върнаха го от Бронница. Тогава
дадоха хилядничеството на Ратибор
Клуксович по княжеската воля.

Същата година през зимата намисли
княз Ярослав с новгородци,
изпрати по Низовието Светослав да
събира войска, и събра всички князе
и войска безброй, и дойде в
Новгород; и беше тук и великият
баскак владимирски Амраганъ, и
искаха да тръгнат срещу Коливан
(Рявал). И разбраха немците, и
пратиха посланици с молба:
“кланяме се по цялата твоя земя,
Нарва цялата отстъпваме, но кръв не
проливайте”; и така новгородци
успяха, постигнаха мир по цялата си

крови не проливаите»; и тако новгородци, гадавшие, взяша миръ на всеи воли своеи. Князь же хотѣ ити на Корѣлу, и умолиша и новгородци не ити на Корѣлу; князь же отсла полкы назадъ.

Няма листи

отступаемся, а кровй не проливаите»; и тако новгородци ²⁸, /л.183об./ гадавшие, взяша миръ на всеи ²⁹ воли ³⁰ своеи. Князь ^A же хотѣ ити на Корѣлу, и умолиша новгородци ³¹ не ити на Корѣлу; князь же отосла полкы назад.

В лѣто 6786 [1278]. Князь Дмитрий ⁴⁹ с новгородци ⁵⁰ и со всею Низовскою ⁵¹ землею казни Корѣлу и взя ⁵² землю их на щить. В лѣто 6787 [1279]. Испроси ⁵³ князь Дмитрий ⁵⁴ у Новагорода поставити собѣ ⁵⁵ город Копорью ⁵⁶, и ихавъ ⁵⁷ самъ сруби ⁵⁸.

Няма листи

В лѣто 6788 [1280]. Князь великый ⁵⁹

земя¹¹⁶. Князът искаше да тръгне срещу карелите, и уговориха го новгородци да не тръгна към Карелия; князът отпрати полковете назад.

В година 1278. Княз Дмитрий с новгородци и с цялата Низовска земя наказа Корелия и превзе *цялата* им земя.

В година 1279. Изпроси (разрешение) от Новгород княз Дмитрий да заложи крепост в Копорието и като отиде сам, построи я.

В година 1280. Великият княз

Дмитрии с посадникомъ
Михаилом и с болшими ⁶⁰ мужи,
шедши ⁶¹, обложиша ⁶² город
камень Копорью ⁶³. Того же лѣта
отъяша посадничѣство князь
Дмитрии с новго-

Дмитрий с посадника Михаил и с
знатните мъже, като отиде, оградиха
(подсилиха) крепостта в Копорие то с
камък. Същата година отнеха...

В лѣто 6792 [1284]. ...

Того же лѣта воевода нѣмечьскои ⁶¹
Трунда с Нѣмци в лоивахъ и въ ⁶²
шнеках внидоша Невою в
Ладоское озеро ратью ⁶³, хотяще
на Корѣлѣ дань взяти;
новгородци ⁶⁴ же с посадникомъ
Сменомъ ⁶⁵ и с ладожаны ⁶ и
ѣхавше ⁶⁶, стаща на устьи Невы, и
дождавше избиша их, а прокъ ⁶⁷
их убѣжаша, мѣсяца септября ⁶⁸
въ 9, на память святых ⁶⁹
праведникъ ⁷⁰ Акима ⁷¹ и Анны.

В година 1284. ...

В същата година немският воевода
Трунда с немците влязоха в лоиви и
шнеки (лодки) (и преминаха) по Нева
в Ладожкото езеро на война, искаха
от Корелската земя да вземат данък;
новгородци с посадника Симеон и с
ладожани тръгнаха, застанаха на
устието на Нева, и като ги
причакаха, ги избиха, а останалите
от тях избягаха, в месец септември в
9 ден...

Няма листи

В лѣто 6800 ²¹. [1292] ... В то же лѣто

В година 1292... В същата година

приходиша Свѣя ³² воеват ³³, 800
их ³³: 400 иде на Корѣлу, а 400 на
Ижеру; избиша ³⁴ их Ижера, а
Корѣла изби своих, а иных рукама
изимаша ³⁵.

дойдоха свеите да воюват, бяха 800:
400 тръгнаха срещу Корелия, а 400
срещу Ижора; избиха ги ижорите,
корелите избиха своите (които са
отишли срещу тях), а други
плениха.

В лѣто 6808 [1300]. Приѣха
Максим ¹ митрополитъ ...

В лѣто 6808 [1300]. Прииха ²⁷
митро/л.191об./политъМаксимъ...

В година 1300¹¹⁷...

Того же лѣта придоша изъ заморія
Свѣи в силѣ велицѣ в Неву,
приведоша изъ своеи земли
мастеры, из великого Рима от
папы мастеръ приведоша
нарочитъ, поставиша городъ
надъ Невою, на усть Охты рѣкы, и
/л.153./ утврдиша тврдостью
несказанною, поставиша в немъ
порокы, похвалившеся оканьнии,
нарекоша его Вѣнецъ земли: бѣ

Того же лѣта приидоша изъ
заморья ⁴³ Свѣя ⁴⁴ в силѣ велицѣ в
Неву, приведоша мастера изъ
своеи земли, изъ великаго Рима от
папы мастеръ приведоша
нарочитъ, и ⁴⁵ поставиша город
надъ Невою ⁴⁶ на усть Охты ⁴⁷
рѣкы ⁴⁷, и утврдиша тврдостью
несказанною, поставиша в немъ
порокы, похвалившеся оканнѣи ⁴⁸,
и нарекоша его Вѣнецъ ⁴⁹ земли,
бѣ бо с ними намѣстникъ ⁵⁰

През същата година оттатък морето
дойдоха свеите с голяма войска по
Нева, доведоха от своята земя
майстори, от великия Рим от папата
специален майстор доведоха,
вдигнаха крепост над Нева, на
устието на Охта, и укрепиха крепост
нечувана; поставиха в нея стенобитни
машини, и като се похвалиха
/възгордяха окаяните, нарекоха я
Венец на земята: беше с тях
наместникът на краля, по име

бо с ними намѣстникъ королевъ,
именемъ Маскалка; и посадивше
в немъ мужи нарочитыи с вое-
водою Стѣнемъ и отъидоша;
князю великому тогда не будущю
в Новѣгородѣ.

В лѣто 6809 [1301]. Приде князь
великий Андрѣи с полкы
низовьскими, и иде с новгородци
къ городу тому, и приступиша к
городу, мѣсяца мая 18, на память
святого Патрикия, въ пяток пред
Сшествием святого духа, и
потягнуша крѣпко; силою святыя
Софѣи и помощю святою
Бориса и Глѣба твердость та ни
во чтоже бысть, за високоумье
ихъ; зане всуе трудъ ихъ безъ
божия повелѣния: град взят
бысть, овыхъ избиша и исѣкоша,
/л.153об./ а иныхъ извязавше

королевъ, именемъ Маскалко ⁵¹; и
посадивше в немъ мужи
нарочитыя ⁵²
с воеводою ^A Стѣнемъ, и отъидоша;
князю великому Андрѣю не
бывшю ¹ тогда в Новѣградѣ ².

В лѣто 6809 [1301]. Прииде /л.192./
князь великий ³ Андрѣи с полкы
нѣзовьскими ⁴, иде с новгородци ⁵
къ городу тому, и приступиша к
нему ⁶ мѣсяца мая ⁷ въ 18, на
память святого Патрикия ⁸, в
пятокъ пред Шествиемъ святого ⁹
духа, и потягнуша крѣпко; силою
святыя ¹⁰ Софѣи ¹¹ и помощю
святою ¹² Бориса и Глѣба
твердость та бысть ¹³ ни во ¹⁴
чтоже, за високоумье ¹⁵ их; зане
всуе трудишася безъ божия ¹⁶
повелѣния: град взятъ бысть,
овыхъ ¹⁷ избиша, а

Маскалко; сложиха там
мъже/дружина с воеводата Стен и си
отихода; великийят княз тогава го
нямаше в Новгород.

В година 1301. Дойде великийят княз
Андрей с полкове от Низовието,
тръгна с новгородци към онази
крепост, и застанаха под нея през
месец май на 18, в памет на св.
Патрикий, в петък преди шествието
на Светия дух и я обсадиха здраво;
със силата на св. София и помощта
на Борис и Глеб, онази крепост им
беше нищо работа; заради
високомерието им (на жителите),
понеже напразно се трудиха без
Божия повеля: крепостта беше
превзета, едни избиха, други
посекоха, а други като вързаха,

поведоша с города, а град
запалиша и розгребоша. ...

иных ¹⁸исѣкоша ¹⁹, а иных,
извязавше, поведоша с города, а
град запаливше и розгребоша ²⁰.
...

отведоха *и* от крепостта, а крепостта
запалиха и разграбиха. ...

Проблеми на византийското сребърно монетосечене. Причините за появата на василикона при Андроник II Палеолог (1282 – 1328)

Георги Димов

Сребърното монетосечене във Византия е сред проблемите които винаги са будили интереса на нумизматите и медиевистите¹. По време на късната античност среброто, като монетен метал останало на заден план, за сметка на златото и бронза, особено след монетните реформи на Диоклециан (284-305) и Константин Велики (306-337)². При управлението на първите Палеолози³ в началото на XIVв., след близо хилядолетие настъпил обрат. Андроник II Палеолог (1282 – 1328) бил императора, по време на когото, сребърните емисии отново започнали да се емитират в

¹ През 2010г. списание „Тема“ публикува статия посветена на монетен материал от разкопките в средновековната крепост Лютица (край Ивайловград) под надслов: *„През размирните години на XIII и XIV век Византия опитва да стабилизира пазара с нови монети“*. Всъщност става въпрос за находка *in situ* от два сребърни василикона в не толкова добро състояние, които откривателите определят като *„събитие от нумизматична гледна точка“*. Констатацията поражда въпроса, какво в двете сребърни монети провокира интерес сред учените към василиконовия номинал. И най – вече по какъв начин василикона допринася в усилията на Византийската империя да стабилизира паричния пазар и икономиката си в първата декада на XIII век. Находки с василикони в днешна България имаме от Балчик, Добричко, Ямбол, София, Ивайловград; вж: **Герасимов. Т.**, Един грош на Андроник II с Михаил IX, ИАИ XXX, 1967, стр. 199-200; **Герасимов. Т.**, Две сребърни монети на Йоан V Палеолог, ИАИ XXVIII, 1965, 259-261; **Герасимов. Т.**, Четири сребърни монети от Йоан V Палеолог с Йоан VI Кантакузин, ИАИ XXXIV, 1974, стр. 322-325

² **Grierson, Ph.** Byzantine coinage, Dumbarton Oaks 1999, pp.12-13

³ За монетосеченето при Палеолозите вж: **Bendall, S. P. Donald.** The Later Paleologan Coinage, London 1979; **Laurent, V.** La Basilicon, nouveau nom monnaie sous Andronic II Paleologue. BZ 45, 1952, p.50-58; **Metcalfe, D.M.** Coins of the Balkans (830-1396) T., 1965; **Grierson, Ph.** Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection: 1258-1453, Vol. 5. Michael VIII to Constantine XI, Dumbarton Oaks 1999; **Grierson, Ph.** Byzantine coins, Taylor & Francis, 1982, pp. 276-319 ; **Sear, David R.** Byzantine Coins and Their Values. Second Edition, revised and enlarged, London, Seaby 1987. **Morrisson, C.** Catalog des monnaies Byzantine. Paris, 1970.; **Wroth W. W.** Imperial Byzantine Coins in British Museum. London, 1908.

сравнително големи за Империята количества⁴. В резултат на паричния пазар се появила една нетрадиционна за „консервативното“ ромейското монетосечене емисия – на т.нар. василикони (гр.ед.ч. *βασιλικόν* – фиг.8).

По външен вид новият монетен тип наподобявал венецианския сребърен дукат⁵ (сребърен грош), като количествените и качествени характеристики на василикона, реално, следвали тези на венецианския номинал – тегло от 2,02 гр. и съдържание на 92.7% сребро⁶. Наименованието на новата монета отново подсказвало сходство с дуката, като названията *βασιλικόν* и *doukaton* в общия смисъл означавали „пари на василевса“ или „пари на дожа“, т.е. на съответния владетел. С времето населението на Ромейската империя започнало да нарича василикона *argyrion* (от гр. сребърен) поради високото съдържание на сребро в монетата или направо *δουκάτον*. Но най – интересната специфика на василикона, може би, била формата му, която за разлика от утвърдената след XI век, конкавност (вдлъбнатост) на сребърните византийски монети, била плоска. Иконографията на новият номинал, обаче била тази черта, която го отличавала донякъде от венецианския грош, както и от ранните сръбски динари и някои български сребърни подражания на дуката.

Обикновено на аверса на василикона бил представян Христос на трон с облегалка, с Евангелие в лявата ръка, а надписът от двете страни гласял сиглите *IC—XC*. Впрочем при по – късните емисии на opakото на монетата присъствал и образа на Богородица – защитница и покровителка

⁴ **Hendy, M.** *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge, 1985, p.531; **Kazhdan, A.**, *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press 1991, p. 267.

⁵ Венецианските сребърни монети – дукати (монети на дожа) били въведени през 1193г. от дожа Енрико Дандоло (1195-1205). По – известни станали с наименованията си *denaro grosso* (голям денар - грош) или **матапан** (от н. Матапан в Гърция). В случая дукат, грош и матапан се отнасят до един и същ монетен тип.

⁶ **Авдев, Ст.** Монетната система в Средновековна България през XIII – XIV век. София 2005, стр.162-163. **Metcalf, D.M.** *Coinage in the South – Eastern Europe 820-1396*. London 1979, pp. 273-275.

на Константинопол. На реверса били разположени изображения на императора и престолонаследника, прави, в анфас с корони, дивитисиони и лороси, държащи двоен кръст, лабрум или кръст и сфера помежду си, според различните типове монети (фиг.1). Надписът (върху реверса) при първите василикони бил ясен, кратък, дори лаконичен: „Андроник и Михаил”. Такъв и останал при първоначалните емисии, кръгово разположен, за разлика от многословните надписи върху златните перпери (гр. *ὑπέρπυρον*) на Палеолозите, които били линейни и de facto запълвали пространството около фигуралните композиции. Появата на василикона, по принцип, се свързвала с дейността на монетния двор в Константинопол, но напоследък Сесил Морисон предположи емитирането на монетата и в Солун⁷. За съжаление, конкретните обстоятелства и причини относно отсичането на първите василиконови емисии, днес, все още не са напълно изяснени сред научните среди. Водещите две хипотези в съвременната историография, както ще видим, акцентират не върху финансовите реформи на първите Палеолози и причините довели до тях, а по – скоро върху събития свързани с политическата история от късния XIII и ранния XIV век.

Единственият български труд посветен конкретно на сребърното монетосечене във Византия,⁸ например, разглежда проблема относно появата на василикона, изхождайки от обявяването на Михаил IX за съимператор (гр. *συμβασιλευς*) на Андроник II през 1295г. Всъщност Михаил бил провъзгласен за съимператор от баща си едва тригодишен, т.е. в 1281г., още преди смъртта на дядо му - Михаил VIII (1261-1282). Освен

⁷ **Morrisson, C.** The Emperor, the Saint, and the City: Coinage and Money in Thessalonike from the Thirteenth to the Fifteenth Century. DOP, 57, Washington 2007, pp. 174 - 203

⁸ **Харитонов, Хр.** Среброто на Византия, Велико Търново 2003, стр.82 – 100. Теорията за василикона, като монета свързана с обявяването на Михаил IX за император, т.е. церемониална е отдавна поддържана сред нумизматите. В статията предлагаме някои корективи на това твърдение.

че бил обявен за *basileus* по-късно (1294 или 1295), неговата коронация наложила тенденцията при Палеолозите вторият владетел (престолонаследник) да се титулува и *autokratōr*, което неминуемо е щяло да бъде отразено в надписа на първите василикони, ако изпълнявали ролята на церемониални монети. Ние знаем впрочем, как през късновизантийската епоха титлата автократор загубила част от значението си. Според „Псевдо-Кодинос” *„Ако той (василевсът) има син, и ако неговият баща му позволи, той може да напише същата формула, а именно автократор на Ромеите”*.⁹ Затова съществен за нас е фактът, че инвокацията *αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων* се появила едва при по – късните, втори василиконови емисии. От друга страна, интронизацията на византийските императори при Палеолозите обикновено била прокламирана на златните номинали, а в случая това са вариантите на златния перпер с Андроник II и Михаил IX, върху които владетелите били изобразени в момент на коронация (и благословия) от Христос със съответната формула, за която стана на въпрос: *αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων*, пресъздаваща модела на Небесното царство, където василевсът – автократор (самодържец) бил наместника на Христос Пантократор (гр.*Παντοκράτωρ* - вседържец) на Земята. Иконографският модел на този тип перпери се запазил и бил пресъздаден в по-късните златни емисии на Андроник II, с неговия внук и съимператор Андроник III, на които двамата владетели били изобразени отново коленичили в момент на благословия и коронация от Христос (фиг.3-7). Трябва също да посочим, че в продължение на двадесетина години, до смъртта си в 1320г., Михаил IX играел изключително важна роля в политическия живот, като твърде често заемал и централно място във делата на Византийската империя¹⁰.

⁹ Божилков, Ив. Византийските василевси, София 1997, стр.31;

¹⁰ Божилков, Ив. Византийските стр. 383

Следователно присъствието му, редом с Андроник на василикона е съвсем логично и едва ли е било свързано с дадено събитие, още повече с обявяването му за василевс и автократор на ромеите. Не на последно място може да споменем и липсата на каквито и да е данни за василикони в писмените извори от XIII век. Първото споменаване на монетата било в писмо от арменския патриарх Анастасий I (1303-1309), което се датира чак в началото на следващото столетие, т.е. през XIV век.

Повечето изследователи в сферата на византийската нумизматика, сред които Майкъл Хенди и Филип Гриерсон отнасят появата на василикона към друг конкретен повод, през по – късната 1304г. Анализирайки писмените извори от XIV в., те излагат хипотеза, която обвързва новата сребърна монета със заплащането на наемниците от прословутата „Каталанска компания”(на каталунски *Companyia Catalana*) по време на източната ѝ авантюра. Позовавайки се на текста от „Хроника” (*Crònica*) на Рамон Мунтанер, в който се описва как правителството в Константинопол отсякло василикона, за да се разплати с наемниците на Роже де Флор, се визира следния пасаж: *„Когато бе сключен мирът (между България и Византия – б. а.), великият дук (Роже де Флор – б.а.), каза на императора (Андроник – б.а.) да заплати на войската и императорът обеща да го направи. Той заповяда да се отсече монета с формата на венецианския дукат, който струваше осем барселонски пари; и ги нарече „базилеус”. Те не струваха и три пари, но той заповяда да циркулират по цената на онези, които струваха осем пари”*¹¹. Ако се съгласим със сведенията на Мунтанер, реално оставаме с впечатлението, че Андроник II създал василикона с конкретна цел - да оцети чрез един занижен курс западните наемници. Но вглеждайки се по – детайлно в „Хрониката”, забелязваме как дадената глава (*„210. Как се появи неприязън*

¹¹ Рамон Мунтанер. Хроника (превод Р. Панова) София, 1994, стр.58

между Андроник и великия дук”) излага поредния casus belli, който компрометира византийския василевс в очите на читателя. Сравнявайки събитията с византийските наративни извори за епохата, впечатление ще ни направи, например автор като Георги Пахимер (гр. *Γεώργιος Παχυμέρης*), който в историята на императорите Михаил и Андроник споменал следното: само при обявяването си за кесар, Роже де Флор получил тридесет хиляди златни монети, което хронологически следвало гореописаните събития¹². От друга страна трябва да се съгласим и със следния факт, първите василикони били високо пробни сребърни монети, които официално се разменяли в курс 1:12 спрямо златния перпер и успешно конкурирали венецианските грошови емисии. А знаем, че последните имали голям дял в европейската търговия през XIII век и били един вид „универсална валута” за времето си. Друг аспект на проблема е наличието на фракция на василикона (1/2 василикон), както и сравнително продължителното емитиране на василиконовия номинал до 1367 г. в десетки иконографски типове, т.е. отсичането на новата монета не може да се тълкува като еднократен акт свързан с „Каталанската компания”. По-скоро е признак за частична монетна реформа при Палеолозите подчинена на определени икономически цели и закономерности. Самият Мунтанер доказва това наше предположение, чрез следния цитат, представящ политиката на византийския владетел: „и заповяда (Андроник– б.а.), всеки който вземе от гърците кон, муле...храни или други неща да ги заплаща с тази монета”. От конкретния текст се изяснява реалното предназначение на василикона към вътрешния пазар и паричен оборот на Империята, което явно не обвързавало новата монета единствено със заниженото

¹² **George Pachymeres**, *Relations historiques*, II, *Livres IV-VI*, CFHB 24.2, ed. **A. Failler**, Paris 1984, p. 540. Георги Пахимер дава и интересни сведения за обезценяването на перпера при Палеолозите. Вж. <http://www.archive.org/stream/demichaeleetand01bekkgoog#page/n3/mode/2up> (**G. Pachymeris** De Michaele et Andronico Paleologis, Bonn, 1835., (Greek and Latin text))

заплащане на чуждите наемници. Друго несъответствие се крие и в следния факт. При началните преговори с Империята, Роже де Флор изрично поставил условието да му се плаща в злато. Съответно сумите Роже изчислявал в „унции” и „тарини”¹³ при договора с ромеите, придържайки се към монетната система в Южна Италия, където по това време „кондотиера” пребивавал. Явно това е предположението и на Росица Панова, която при превода на цитирания пасаж от гл.210, е посочила дуката не като сребърен грош, какъвто Грирсон и Хенди имат в предвид, а като златен цекин (*zecchino*)¹⁴ А разглеждайки бележките към превода на „Хрониката”, *post factum*, оставаме с впечатлението, че се говори само и единствено за златни номинали, представа добита едва след запознаване с текста¹⁵. Вероятно липсата на *aurum* била причината Роже де Флор да откаже тези високо пробни сребърни монети, както твърди Мунтанер, и сумата да му е била изплатена в златни перпери при кесарската промоция от април 1305г.

Всъщност много интересно, но трудно доказуемо е и определението на (съставителя и преводача на българското издание на „Хрониката”) Росица Панова, според която в бележките към глава 210 не става дума за заплащане във василикони, а за безанти със златно покритие¹⁶ (название на номизмата от XI – XIIв.). В случая Андроник II би задействал един стар механизъм на византийската икономика – пускат се нископробни златни монети за външни и рекрутни плащания. Но приликата с дуката „*no forma*” спомената изрично в текста към „Хрониката” е категоричното

¹³ При превода на „Crònica” на Рамон Мунтанер (1272 – 1336), **тарите** са посочени като 20гр. златни монети, а монетата е наречена в превод „тарин”. В действителност става дума за еднограмови златни **тари**, които владетелите на Южна Италия емитирали по източен образец. Вж. **Рамон Мунтанер**. Хроника ...стр.104.

¹⁴ Въведен от дожа Джовани Дандоло (1280-1289) през 1284 г. златният дукат с времето става известен и като *zecchino*, което име се налага след XVI век окончателно.

¹⁵ **Рамон Мунтанер**. Хроника...стр. 110.

¹⁶ Пак там... стр.107

доказателство за невалидността на това иначе „примамливо” предположение, тъй като перперът след XI в. е скифатна (корубеста) монета. Впрочем ролята на василикона в къснотизантийската монетна система била да замени електроновата *trikephalon* емисия, която вече била девалвираща до сребърна, заради ниското съдържание на злато в нея. Трябва да отбележим също, че паралелно, византийските императори въвели в парично обръщение и нов билионов номинал по модела на денарите (*denier tournois*) сечени в латинските „държавици” в Гърция. Оценявайки значението на новите сребърни и билионов монети, оставаме с впечатлението за (монетната) политика на първите Палеолози, чиято цел, въпреки запазването на „духа на Комниновото монетосечене”, била постоянното и непрекъснато търсене на модела чрез който да се конкурират Венеция и Латинския Запад, техните монетни емисии, икономика и търговия. Самият Андроник II Палеолог – изключително ерудиран и реформаторски настроен владетел, по време на управлението си се стараел чрез серия от мерки да подобри икономическото състояние на Империята, която била в явен упадък - перперът се обезценявал, налице била инфлация. За целта императорът въвел редица икономии, реорганизирай и редуцирай армията, протектирай месните занаятчийски и търговия. Противопоставянето на италианските и западните търговци, както и опитът за икономически подем, разбира се, довели до нуждата от монетна реформа.¹⁷ В контекста на изложените промени, необходимо е да

¹⁷ Монетната реформа при Андроник II била резултат от икономическата доминация на венецианските грошове, които заедно с трапезундските аспри се наложили като основни монетни номинали на територията на Византия, Балканите и Черноморието. Ретроспективно ще видим как още през XIX век, във връзка със загадъчното отсъствие на собствени монети на латинските императори, Шлюмберже изказва предположението, че след 1204 г. Венеция е управлявала и златното, и сребърно монетосечене на Латинската империя (1204-1261). Днес, мнението на Рос Глендфилд преповтаря идеите на Шлюмберже и приема организирането на „имитативно” латинско билоново монетосечене във византийски стил от венецианците, като латинските императори са били само негови потребители. В резултат до 1261 г. Венеция контролирала търговията на Балканите и в Черноморието, а венецианците

посочим и справедливото мнение на Сесил Морисон за „прозападната” монетна политика на първите Палеолози и по-конкретно на Андроник II. Всъщност монетосеченето на византийските василевси от XIV век Морисон обобщава с определението „*The Westernized Palaiologan System (1304–67)*”¹⁸ която монетна система трябвало да адаптира икономиката на Византия към динамично променящия се паричен пазар. Моментът настъпил, в резултат на събитията от преди няколко десетилетия, когато след подписването на договора от Нимфеон (13.ІІІ.1261г.), контролът върху балканската и черноморската търговия преминал от венецианците към генуезците¹⁹. Венецианските търговци загубили влиянието си в търговията на Балканите и в Черноморието, а с тях и паричния монопол от предходния век. Образувалият се вакуум, реално бил изключително благоприятен за реабилитирането на „монетната доминация” от

били единствените привилегировани търговци в Константинопол, което доказват многобройните монетни находки.

¹⁸ **Laiou, A., C. Morrisson** *The Byzantine Economy*. Cambridge University Press 2007, pp.218

¹⁹ **Geanakoplos, D.J.** *Emperor Michael Paleologus and the West*. Harvard University Press 1959, pp. 75-92; **Nicol, D.** *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge University Press 1992, p. 166; Генуа всъщност била конкурент и противник на Венеция. Крайъгълният камък на техните взаимоотношения били търговските монополи наложени от Венеция след събитията от 1204 г., сблъсъкът на интересите им в Сирия и неуредиците в Леванта. **Стоян Авдев** допуска, че след изгонването на венецианците от Константинопол в 1261 г. и разрушаването на техния квартал, венецианската монетарница в града преминала под контрола на генуезците. Днес нямаме данни за генуезкото монетосечене от Константинопол, въпреки че монетната циркулация и находките от района на Черно море са добре проучени. Вероятно монетарница е съществувала в Пера, още повече приходите на генуезците в Константинопол от втората половина на XIV век възлизали на над 200 000 перпера, срещу скромните 30 000, които получавал византийският император главно от различните комеркиони (мита). А търговията в Пера изисквала монетен ресурс. Интересен факт в случая са големите дългове, които Андроник III натрупал към генуезците. При младият Андроник започнало емитирането на билионов номинал в Константинопол с надпис **+ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ** (означаващ градски, подобен надпис има върху френските дениета (**BVRGENSIS**), което предполага релации с западен (генуезки) монетен двор. Първоначално монетата била определяна за тесер (жетон), но с времето се оказало, че е част от Палеологовата монетна система, като стойността ѝ възлизала на 1/96 от перпера.

възстановената Византийска империя, а и василиконът, както видяхме, не напразно носел метричните характеристики на венецианските сребърни грошове. Следователно с появата на сребърните емисии на първите Палеолози, целта на Андроник II, да измести сребърните дукати от паричния пазар и да заеме техния дял, била донякъде постигната и притокът на венециански монети в източните Балкани постепенно намалял, като при управлението на дожа Пиетро Градениго (1289-1311) внезапно спрял, а след това се възстановил едва при Франческо Дандоло (1329-1339), но не със същия интензитет²⁰. Дори българските грошове на цар Михаил Асен (1337-1355)²¹ и царица Ирина от типа: „владетелите изобразени прави, държейки двоен кръст“, следвали модела на първите василикони на Андроник II с Михаил IX. Най –ясна отлика в типовете сребърни монети от Второто българско царство (1185-1393), може да направим сравнявайки сребърните номинали на Георги I Тертер (1280-1292) и Михаил Асен с тези на Тодор Светослав (1300-1322) и Михаил Асен с царица Ирина. Първите били подражания на венецианските сребърни дукати от типа " Христос на трон – владетелят и светецът държат знаме" и надпис на латински. Вторите вече следвали модела на василикона. Важно е да отбележим, че василиконовият тегловен стандарт се наложил в следствие и в североизточните български земи (дн. Добруджа), а по - късно и в появилото се през втората половина на XIV век Карвунско деспотство,²² което подържало политически контакти с Константинопол.

²⁰ **Авдев, Ст.** Монетната система в Средновековна България...стр. 124.

²¹ **Авдев, Ст.** Сребърните монети на цар Михаил Асен (1337-1355) Нумизматика, кн.3,1980, стр. 13-22; **Авдев, Ст.** Българските средновековни монети София, 2007, стр. 127-150.

²² Колективните находки с орязани сръбски динари и български грошове, заедно с византийски василикони от с. Храбово и с. Батово (Добричко) са показателни за уеднаквяване теглото им според василикона. За метрологията вж. **Авдев, Ст.** Монетната система в Средновековна България...стр. 164.

Монетната находка от Добричко (с.Батово)²³ например, съдържа голям брой грошове на Михаил Шишман (1323-1330) и Иван Александър (1331-1371), както и по – малки количества василикони от управлението на Йоан VI Кантакузин (1353-1354) с Йоан V Палеолог (1347-1353). Сребърните монети на двамата български владетели, в съкровището от с. Батово, следвали теглото на византийските василикони, което варираше в периода 1323 - 1354г. от 2.02гр. до около 1.00гр. Аналогичен е случаят при находката от с. Храброво (Добричко), където българските и сръбски грошове отново поддържали тегловните параметри на василикона. Всъщност в колективните находки от Добричко, сръбските динари били едва няколко и съответно с орязани монетни ядра, за да преминат към теглото на византийския василиконов номинал. Стоян Авдев в труда си върху монетната система в Средновековна България, представя „интересното” и условно наименование: *„добруджански василикони”*, което следва логиката на проведените от автора метрологичните проучвания. Авдев ревизира мнението на румънските нумизмати в лицето на Е. Оберлендр – Търновяну относно *„свързването на тегловният стандарт на орязаните и контрамаркирани сръбски, босненски, български и византийски сребърни монети със стандарта на асприте на Тана (Азак) ок. 1330-1340г.”*, като посочва пресилеността на конкретните твърдения. Наистина връзката между генуезкото и византийско монетосечене не подлежи на съмнение²⁴ след договора от Нимфеон, но паралел по-скоро може да търсим в билионовите торнезета, особено от типа: **+ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ**.

В заключение следва да направим „заслужено” положителен извод за монетната политика на Римейската империя по времето на Андроник II.

²³ **Paroushev. V.**, The coins from the silver hoard found near Batovo in the region of Dobrich. Numismatic and Sphragistic (Contributions to Ancient and Mediaeval History of Dobroudja) // Добруджа. 1995. Т. 12. Р. 272-286.

²⁴ Ролята на генуезците и връзката им с монетосеченето в Константинопол бе посочена и в разговор с н.с. д-р **Н. Марков**, а което му благодаря.

Въвеждането на василикона и налагането на новия сребърен стандарт в района на Черноморието и Източните Балкани, ограничило употребата венецианските монети и техните български и сръбски подражания. Така освен „реставрирането” на Византия с център Константинопол през 1261г., ромеите постигнали и определени успехи в монетната си политика, като в резултат освен грошови подръжания, се появили и василиконови. За съжаление, след средата на четиринадесетото столетие, Византийската империя навлязла в период на безвъзвратен упадък, като василикона загубил своята стойност, бил заменен от фракция на ставратоновия номинал(гр.*σταυράτον* – кръстат)²⁵. С последвалите събития Византия повече не можела да „диктува” политиката на контрол върху паричните пазари, както в по-ранни времена.

Таблицы:

Фиг.1 и 2 Василикон (*βασίλικόν*) на Андроник II и Михаил IX, сравнен със сребърен дукат на Франческо Дандоло (1329-1339)

²⁵ *Doukatopoulon*- (малък дукат) била фракция на ставратона (1/8), която заместила василикона. Теглото ѝ било около 1гр.

Фиг.3 и 4 Златен перпер (νόμισμα ὑπέρπυρον) от ранното управление на Андроник II и по-късна перпера на Андроник II с Михаил IX.

Фиг.5, 6 и 7 Реверс на перпера на Андроник II с Михаил IX, реверс и аверс на перпера на Андроник II с Андроник III, реверс и аверс на перпера на Йоан V и Йоан VI. На аверса на посочените перпери (фиг.3-7) е представена Богородица Влахеренска.

Фиг.8 Първите василикони на Андроник II с Михаил IX.(увеличен мащаб)

ISSN 1314-2755